

iktisat dergisi®

sayı: 530

6 TL

sandık ve ekonomi

Ümit Akçay • İdris Akkuzu • Aylin Altınay
Murat Birdal • Necip Çakır • Aziz Çelik
Nursel Durmaz • Nazif Ekzen • Berna Güler
İpek İlkaracan • Özge İzdeş • Hakan Ongan
Serkan Öngel • Mustafa Sönmez • Emine Tahsin
Kurtar Tanyılmaz • Mehmet Türkay • Çağla Ünlütürk Ulutaş

1943

Emin Ellerdesiniz

SEYAHAT SİGORTASI

MÜHENDİSLİK SİGORTASI

SAĞLIK SİGORTASI

NAKLİYAT SİGORTASI

İŞ YERİ SİGORTASI

OTO SİGORTASI

KONUT SİGORTASI

FERDİ KAZA SİGORTASI

**HAYATIN OLMAZSA OLMAZLARI
EMİN ELLERDE.**

MAPFRE | GENEL SİGORTA

www.mapfregenelsigorta.com   /mapfregenel

iktisat dergisi

Sayı: 530 Ocak - Mart 2015
Fiyatı: 6 TL.
ISSN 1302 3535

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin
hakemli yayın organıdır

Aylık Dergi

Kurucuları
Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi
İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Adına

Yönetim Kurulu Başkanı
Vahap Adıyaman

Genel Yayın Yönetmeni
Serhat Aligil

Yayın Kurulu
Hikmet Akçiçek (Yazı İşleri Müdürü)
Aylin Aktükün, İlker Aktükün,
Serhat Aligil, Başak Ergüder,
Nuray Ergüneş, Özge İzdeş,
Derya Kömürçü, Kuvvet Lordoğlu,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı,
Mehmet Türkay, Berna Uymaz,
Sinan Yıldırım

Editör Kurulu
Öztiñ Akgüç, Mehmet Altan, Kaya Ardıç,
Cengiz Arın, Taner Berksoy, Fuat Ercan,
Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İlgüden,
Ahmet Haşim Köse, Hakan Öngan,
İzzettin Önder, Murat Özyüksel,
Ümit Şenesen, Gül Günver Turan,
İşaya Üşür, Erinç Yeldan

Yayın Kurulu Sekreteri
Emrah Cengiz

Yönetim Yeri
Galipdede Cad. Birlik Apt. No:24/1 Tünel
34420 Beyoğlu / İSTANBUL
Tel: +90 (212) 252 61 30 - 292 60 64
Fax: +90 (212) 292 60 85

E-Posta
iktisatdergisi@gmail.com

Web
http://www.iktisatdergisi.net/

Dizgi ve Mizanpaj
Halim Mert İnan - mertinan00@gmail.com

Baskı
Kayhan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. No:244
Topkapı / İSTANBUL
0212 576 01 36

Dağıtım
Detay Dağıtım 0212 216 01 86

iktisat dergisi tarafından taranmaktadır

Abone Koşulları

Yıllık 60 TL
Üyer, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:
Yıllık 50 TL
Yurtdışı: 90\$
Abone Hesap No:
Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680
Akbank Taksim Şubesi: 41007
İş Bankası: 709365
Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz;
görüşler yazarlara aittir.

Yayın Türü: Yerel Sürekli Yayındır.

* Hakemli dergi kuralları 2. sayfadadır.

Son Baskı Tarihi:
1 Haziran 2015

İçindekiler

editörden **2**

Yuvarlak Masa **3**

Seçime Giderken
Türkiye Ekonomisi

Aylin Altınay **11**

yoksulluk nereye?

Görüş: Mustafa Sönmez **19**

sandığın kilidi: iş ve aş...

T. Hakan Ongan **21**

7 haziran seçimlerine giderken....

Aziz Çelik **27**

dünyada ve türkiye'de kıdem
tazminatı uygulamaları

Berna Güler **40**

büyümenin kirli yüzü: iş cina-
yetleri ve gizli salgın meslek
hastalıkları

İpek İlkaracan **55**

2000'lerin türkiye'sinde kadın
seçmenlerin işgücü piyasası
statüsünde farklılaşan siyasi
tercihleri

Nursel Durmaz,
Çağla Ünlütürk Ulutaş **63**

devlet-aile-piyasa karmasında
kadının konumuna dair yeni tasan-
rım: yeni nüfus ve aile politikası

F. Serkan Öngel **70**

türkiye'de kamu harcamalarının
durumu ve kaynak sorunu

Röportaj: Necip Çakır **75**

sorunlar daha da kemikleşti

Nazif Ekzen **77**

merkez bankaları ne kadar
bağımsız

Emine Tahsin **82**

uluslararası gıda rejimi
ve türkiye tarımı

Kitap Tanıtımı **92**

Sayı: 530 Ocak - Mart 2015
Fiyatı: 6 TL.
ISSN 1302 3535

HAKEMLİ DERGİ KURALLARI

Yayın Kuralları:

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Dergide yayınlanmak üzere gönderilen her türlü yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.

Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilim alanıyla sınırlıdır.

Yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar hakem denetiminden geçer.

Teknik Özellikler:

Makale Microsoft word programıyla yazılmalıdır. Dört adet A4 boyutunda çıktıyla, 200 kelimelik bir özet ve en fazla 8 anahtar kelime ile teslim edilmelidir.

Makaleyle birlikte yazarın (yazarların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşılabilecek iş ve cep telefonlarını, email adreslerini belirten bir kapak yazısı yollanmalıdır.

Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynak yer almalıdır

Seçime giden Türkiye, uzun zamandır yaşadığı siyasi ve sosyolojik dönüşümün ardından bir kırılma noktasına geldiğini, bu seçimlerin uzun vadeli sonuçları olacağını biliyor. Siyasi kutuplaşmanın dayattığı gerilime ve suni gündemlere rağmen bu kez Türkiye'nin ekonomik açıdan da kritik bir dönemeçte olduğunun saklanamaz hale gelmiş olması, iktidarın sürdürülebilirliğini ve gücünü belirleyen ekonomik başlıkların önlenemez bir şekilde tartışılmasına ve gündeme oturmasına neden oldu.

Yükselen ekonomilerden biri olarak izlenen Türkiye, süregelen tek parti iktidarı boyunca (2003-2013), aslında özel bir büyüme performansı değil, cumhuriyet tarihi ortalama büyümesinde (yüzde 4.9) bir büyüme performansı sergiledi.

2014 ve sonrasında ise tablo değişmeye başladı. 2014 yılı büyümesi yüzde 2.9 seviyesinde kalırken kişi başı gelir cinsinden ifadesi ise nüfus artışıyla birlikte yaklaşık olarak yüzde 1.1'de kaldı. 2015 beklentileri ise hem yerel ağızlardan hem de uluslararası kurumlar tarafından zikredildiği üzere çok daha düşük. Eşit dağılmayan büyüme gündeminin yerini artık büyüyememe, durgunluk gündemi alıyor. Kur artışıyla birlikte, döviz ucuzluğuna dayalı büyüme efsaneside artık sürdürülebilir değil. 2007-2008 küresel finans krizinin etkilerini, dışa açıklığı ve bağımlılığı nedeniyle en çok hisseden ülkelerden biri olan Türkiye, kırılganlığıyla yüzleşmek yerine kısa süreli sermaye girişlerine dayalı büyüme yaklaşımını sürdürdü. Bugün ise artık su yüzüne çıkan yapısal sorunlar seçim sonrasına ertelenmeye çalışılıyor.

Ekonomik büyüme ve istikrar söyleminin yerini ne yapmalı tartışmalarına bıraktığı, ekonomik göstergelerin hızla bozulduğu; iktidar ve ekonomik kurumlar arasındaki tartışmaların istikrarsızlığı beslediği; muhalefetin, eşitsizliği, yoksulluğu ve insan hayatının ucuzluğunu iliklerinde hisseden halka çok şey önerebileceği ve önerilerinin ilgiyle dinlendiği bir seçim arifesindeyiz. İstikrar ve ekonomik büyüme beklentisiyle sandığa gidenlerin; yüksek işsizlik ve artan gelir dağılımı eşitsizliğinin altında ezilenlerin; gıda fiyatlarındaki artışla beraber alım gücü düşen tüm kesimlerin; ekonomik özgürlüğe sahip bireyler olarak toplumda var olmaları sorgulanır hale gelen kadınların ve dahası iş cinayetleri demeyi hak eden kitlesel ölümlerle sonuçlanan iş kazalarını izlemekten ve sokakta hergün insanlık dramı yaşatılan göçmenlerle karşılaştıkça yürekleri burkulan tüm kesimlerin ortaklaştığı hoşnutsuzluk, ekonominin seçimler hakkında çok şey söyleyebileceği bir birikimi ortaya koyuyor.

Prof. Dr. Nevin Ateş'i kaybettik

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Prof. Dr. Nevin Ateş 15 Mayıs 2015 tarihinde aramızdan ayrıldı. Kendisini sevgiyle özleyeceğiz.

Yuvarlak Masa

seçime giderken türkiye ekonomisi

21 Nisan 2015 tarihinde Murat Birdal, Kurtar Tanyılmaz, İdris Akkuzu ve Ümit Akçay'ın katıldığı bir yuvarlak masa toplantısı düzenledik. Toplantıyı yayın kurumumuz adına Özge İzdeş ve Mehmet Türkay yönettiler. Tüm katılımcılara teşekkür ederiz.

özge izdeş - Seçime Giderken Türkiye Ekonomisi sayısını hazırlarken hem seçim yaklaşırken öne çıkan tartışma başlıklarına değinmek istedik, hem de Türkiye ekonomisinin mevcut halinin bir envanterini almayı hedefledik. Bu anlamda yuvarlak masa toplantımızı da bu iki amacı daha çok makro ekonomik seviyede değerlendirmeleriniz etrafında şekillendirmek istedik. Bu anlamda bugün, Türkiye'nin AKP hükümeti döneminde uyguladığı ekonomi politikasını, 2007 öncesi ve sonrası ayırımında konuşmayı, hükümetin ekonomi programını değerlendirmeyi, bu programın yarattığı ekonomik yapıyı ve ekonomik performansını konuşmayı istedik.

mehmet türkay - İsterseniz herkese ilk turda söz verelim ve sonra ikinci bir tur daha yapalım.

özge izdeş - Kurtar hocam, sizinle başlayalım isterseniz. Bu anlamda Türkiye'nin uyguladığı ekonomi programını, büyüme performansını ve bu performansla beraber Türkiye'nin ekonomik yapısının nasıl dönüştüğünü değerlendirirseniz neler söylersiniz?

kurtar tanyılmaz - Türkiye ekonomisinin yaklaşık son 15 senesine damgasını vuran AKP hükümetleri dönemindeki seyrine baktığımızda iki farklı dönemi ayırt etmek gerektiği kanısındayım. 2001 yılında dibe vuran Türkiye ekonomisi 2002-2007 yılları arasında dünya ekonomisinde hâkim olan oldukça elverişli ortamı da arkasına alarak yüksek büyüme oranlarına ulaşabildi. Bu bakımdan ben AKP hükümetine özgü bir politika göremiyorum. 80 darbesi sonrası Özal'ın ANAP'ıyla başlatılan ve takip edilen çeşitli hükümetlerce de uygulanan ve Derviş'in çerçevesini çizdiği "reform"larla da pekiştirilen burjuvazinin neoliberal saldırısını daha cüretkâr uygulayabilmek bakımından oldukça elverişli bir ortam vardı. Dışarda üretim alanında azalan kârlılık karşısında daha iyi değerlendirme fırsatları arayan uluslararası finans kesiminin artan "risk iştahı" ile içerde mevcut bütün burjuva hükümetlerin uğramış oldukları itibar kaybı AKP'nin hiçbir iktidarın başaramadığı kadar özelleştirme yapacak ölçüde elini güçlendirmişti. Buna mukabil 2008-2015 döneminde bu iç ve dış "rüzgâr"lar tam ter-

kurtar tanyılmaz
Dışarda üretim alanında azalan kârlılık karşısında daha iyi değerlendirme fırsatları arayan uluslararası finans kesiminin artan "risk iştahı" ile içerde mevcut bütün burjuva hükümetlerin uğramış oldukları itibar kaybı AKP'nin elini güçlendirmişti.

murat birdal
1990'ların geniş halk kesimleri nezdinde yarattığı travma AKP'nin performansının olduğundan daha parlak gözükmesine yol açıyor. Oysa durum Türkiye ekonomisinin ortalama büyüme hızına ulaşmasından ibaret.

sine döndü. Geçmiş hükümetler nezdinde AKP'ye has bir yönetim becerisinden ancak doğrudan kendi kontrolünde olmayan koşullar tersine döndüğünde bile yerli ve yabancı burjuvaziyi tatmin edebilecek bir iktisadi zemini oluşturabilseydi söz edebilirdik. Oysa 2008 küresel krizi sonrasında Türkiye ekonomisi hem özellikle üretim alanında derin bir sarsıntı yaşadı hem de ABD merkez bankasının faizleri yükseltme olasılığına işaret ettiği 2013 başından itibaren uluslararası sermaye akımlarının geri çekilme olasılığı karşısında diğer benzer gelişmekte olan ekonomiler arasında en "kırılgan"ların başında yer aldı. Buna AKP'nin izlediği kemer sıkma ve taşeronlaştırma politikalarını içeren "sopayla ekonomi yönetimi"ne halkın duyduğu öfkenin Gezi parkından hareketle ülke çapında bir isyana dönüşmesi eklendiğinde, Erdoğan liderliğindeki AKP gerek içerde gerekse dışarda en yakın müttefiklerinin bile uzaklaştığı bir istikrarsızlık unsuru haline geldi. Haziran 2015 seçimlerine doğru giderken Türkiye kapitalizminin geldiği düzeyin, bir "yapısal dönüşümü" gerçekleştirmiş olmayı bırakın, çürük bir zeminde giderek durgunlaşma eğilimi sergiliyor olması, ülkenin egemenleri açısından büyük bir hayal kırıklığı olsa gerek. Burada sorumluluk elbette Erdoğan liderliğindeki AKP hükümetindedir. Ancak ben burada sorunun kaynağını, solda çeşitli kesimlerde de yaygın olduğu üzere, mevcut hükümetlerin yönet-

me kapasitesinde değil, Türkiye sermaye sınıfının dünya kapitalizmiyle bütünleşme tarzının çelişkilerinde ve bu çelişkilerin nasıl da bu "hegemonya"yı aşındırdığında aramanın toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfı ve ezilenler açısından daha sağlıklı bir bakış açısı olacağı kanaatindeyim.

murat birdal - Öncelikle AKP dönemi ekonomik performansının karşılaştırmalı bir bilançosunu çıkarmakta fayda görüyorum.

Onar yıllık periyotlarla Cumhuriyet ekonomisinin büyüme ortalamalarına baktığımızda AKP öncesi dönemin ortalamasının yüzde 4.82 olduğunu görüyoruz. Arada 1929 krizi, 2. Dünya Savaşı gibi küresel ekonominin büyük oranda daraldığı dönemler olduğunu da hatırlatalım. Başarılı olarak nitelendirilen AKP dönemi ortalaması yüzde 4.8 ile bu ortalamadan az da olsa gerisinde kalıyor. Dolayısıyla tarihsel olarak bir başarıdan bahsetmek pek mümkün değil. AKP'nin ekonomik açıdan başarılı olduğu yönündeki algının temel nedeni ise önceki on yılda (1993-2002) ortalama yüzde 3.1 büyüme ile Cumhuriyet döneminin en başarısız performansının yaşanmış olması. 1990'ların geniş halk kesimleri nezdinde yarattığı travma AKP'nin performansının olduğundan daha parlak gözükmesine yol açıyor. Oysa durum Türkiye ekonomisinin ortalama büyüme hızına ulaşmasından ibaret.

Daha ilginç ise ekonomik başarılarıyla anılan diğer sağ iktidarlar, ANAP ve DP hükümetlerinin büyüme performanslarının da benzer bir özellik taşıması. Her iki dönemin de performans olarak 1924-1933 ve 1963-1972 dönemlerinin belirgin bir şekilde altında kalmasına rağmen başarılı olarak algılanmasının ardında bir önceki on yılda yaşanan düşük büyümenin rol oynadığı göze çarpıyor. 1973-1982 ve 1943-1952 dönemleri 90'lı yılların ardından en düşük ekonomik büyümenin yaşandığı on yıllık periyotlar.

AKP'nin büyüme ortalamasına uluslararası perspektiften baktığımızda da gelişmiş kapitalist ülkelerdeki genişlemeci para politikasının etkisiyle merkez ülkelerinde-

kurtar tanyılmaz

ki duraklamanın aksine çevre ülkelerinde hızlı bir genişlemenin yaşandığı göze çarpıyor. Dünya ekonomisinin büyüme ortalamasının yüzde 4 olduğu 2003-2014 döneminde, gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) büyüme ortalamasının yüzde 6.3 ile Türkiye'nin oldukça üzerinde olduğu dikkati çekiyor. Büyüme oranları Asya GOÜ'ünde yüzde 8.3'e kadar tırmanırken ardından sırasıyla Afrika ve Ortadoğu geliyor. 2001 krizini bizden çok daha ağır bir şekilde yaşayan Arjantin ekonomisi ile yapılan karşılaştırmanın sonuçları da oldukça çarpıcı. Aynı dönemde yüzde 5.5 gibi yüksek bir büyüme hızına kavuşan Arjantin'de karı-koca Kirchner'lerin 2003 yılından bu yana iktidarlarını koruyabilmelerinin ardında ekonomik performansın önemli rol oynadığı bir gerçek.

Özetlersek, AKP iktidarının ekonomik büyüme ortalamasına gerek tarihsel gerekse de uluslararası perspektiften baktığımızda bir ekonomik başarıdan bahsetmek pek de olanaklı değil. Bir diğer önemli tespit ise ABD başta olmak üzere merkez ülkelerinde yükselen faiz oranları ile yüksek dış borç/GSYH oranlarına sahip GOÜ'lerin ekonomik performansları arasındaki ters ilişki. 1980, 1994, 2000-2001 ve 2008 krizlerinde ABD faiz oranlarındaki yükselişin Türkiye gibi ülkeleri oldukça sert vurduğu görülüyor. Hatta daha gerilere, 1873 yılındaki Büyük Depresyon'a baktığımızda gelişmiş kapitalist ülkelerde para arzının ciddi bir şekilde daralmasının ve yükselen faizlerin Osmanlı gibi dış borç yükü ağırlaşan ekonomileri birbiri ardına iflasa sürüklediğini görüyoruz. Düyun-u Umumiye de bu koşullar altında ortaya çıkıyor. Bugün de durum çok farklı değil. Küresel bir dalganın sırtında yükselen Türkiye ekonomisinin trendin yön değiştirmesi ile birlikte keskin bir şekilde yavaşlayacağını öngörebiliriz.

idris akkuzu - Buraya kadar ortaya konan tabloya dair evvela şunu eklemek isterim. AKP dönemi iktisat ikliminin bir özgünlüğü yok demek doğru olmayabilir. Bana kalırsa özellikle iki hususta geçmiş yıllara kıyasla bir özgünlük yakalanmıştır. Bu hususlardan biri kamuda mali disiplinin sağlanma-

idris akkuzu

sıdır. Her ne kadar eş zamanlı olarak özel kesimlerin ve hele ki hane halkının finansal pozisyonlarındaki açıkların yükseldiğini görüyor olsak da kamu bütçesinde hemen hemen faiz dışı fazla hedefinin yakalandığını vurgulamak gerekir. Bu meseleyle de ilişkisini kurmak suretiyle ikinci vurgulamamız gereken husus, dönemin iş yapma süreçlerinde ortaya çıkan yapısal bozulmalar ve yeniden yapılandırılmalarıdır. Demek istediğim, ihale etme, taşeron verme, özelleştirme, yan işleri özele devretme biçimindeki iş yapma biçimlerinin yaygınlaşması da güvencesiz, esnek çalışma biçimlerini şiddetlendiren bir biçimde AKP iktidarının ekonomiyi komuta etme gücünü artıran gelişmeler olmuştur. Bu özgünlüklerin bize anlattığı şey ise son 10 yılda, aslında Türkiye gibi 90'larda istikrarsızlıklarla, yüksek enflasyon ve yüksek kamu borcuyla yüz yüze gelmiş ülkeler için neo-liberal iktisat paradigmasının öngördüğü uluslararası işbölümüne ilişkin uygun zeminin yaratılmış olmasıdır. Bir diğer deyişle, kamu özel sermayeyi yönlendiren, iş yaptıran, değerlendirme görevini üstlenen bir rolü yerine getirmeye çalışmıştır. TL'yi aşırı değerli bir seviyede tutarak ithalatı artırmış, ancak 2008 küresel ekonomik krizine dek ülkeye bol miktarda gelen yabancı sermayeyi düşük katma değer içeren malların üretimine ve ihracatına dayalı ekonomik yapıyı değiştirmek için kullanmayı ise düşünmemiştir. Bu süreçte, eski kurumsal yapıların,

murat birdal
AKP iktidarının ekonomik büyüme ortalamasına gerek tarihsel gerekse de uluslararası perspektiften baktığımızda bir ekonomik başarıdan bahsetmek pek de olanaklı değil.

binaların, modernize edilmesi/ettirilmesi ve yabancı sermaye girişinin, kredi genişlemesinin etkisiyle büyüyen iç talep ve ithalat artışlarıyla kamçılanan “tüketimcilik” yoluyla bir “kalkınma” anlayışını ve “Türkiye geliyor” söylemini geniş kitlelere aşılama gayret etmiş ve bunu da büyük ölçüde başarmıştır. Dikkati şuraya çekmek isterim ki, burada benimsenen kalkınma anlayışı ile sanayileşme arasındaki bağın zayıflığıdır. Oysa AKP'nin içinden çıktığı Milli Görüş geleneğinin benimsediği kalkınma anlayışı neredeyse sanayileşme ile eş anlamdadır. 2000'lerin Türkiye'sinin oluşumunda buradaki kopuşun da önemi söz konusudur. Özetle AKP, küresel ekonomik krize dek neo-liberal politikalarla ekonomiyi yönetebilmeyi başarmıştır. Ancak artık yönetemez durumdadır. Bunun da başlıca sebebi, Türkiye'de son birkaç ayda iyice görünür olmaya başlayan ekonomik krizin sadece ülkenin kendi içsel dinamiklerinden kaynaklı olmaması, eklemlendiği küresel kapitalizmin dinamiklerine bağlı olmasıdır. Bu aşamadan sonraki gelişmeleri ve tahminlerimi de ikinci turda paylaşabilirim.

özge izdeş - Aslında 2009'da krizin etkisi Türkiye'de hissedildiğinde sosyal maliyeti çok yüksek oldu. Türkiye en çok etkilenen ülkeler arasındaydı ve bunun temel nedeni hem finansal hem ticari dışa bağımlılıktı. Kriz sonrası ekonomi politikalarında, iç talebi de canlandırabilecek politika seçe-

nekleri için bir politika alanı da mevcuttu. Zira birçok ülke yüksek işsizlik ve eşitsizliğe cevap verecek kriz sonrası politikaları uyguladılar ve bunun meşru bir zemini de vardı. Türkiye bu anlamda 'kriz Türkiye'yi teğet geçti' algısını yöneterek, krizin sosyal maliyetleriyle yüzleşmeyip, bunu iç talebi etkileyebilecek bir fırsat olarak kullanmadı. Sevgili Ümit, 2009 krizinin etkilerini ve Türkiye'nin ekonomik yapısının geldiği noktayla ilgili bize neler söylediğini değerlendirirsen katarsan sevinirim.

ümit akçay - Belki de 2008-9 krizinin Türkiye gibi ülkelere “teğet” geçtiği algısı, bu şokun hemen ardından yaşanan güçlü büyüme rakamları sayesinde kabul gördü. Gerçekten de Türkiye ekonomisi 2010'daki 9.2'lik büyümenin ardından 2011'de 8.8'lik büyüme gerçekleşti. Ancak bu küresel ekonomik krizin sonlandığı ya da Türkiye'nin kendi kulvarındaki diğer ülkelere göre pozitif olarak ayrıştığı anlamına gelmiyordu. Kurtar hoca ve Murat hoca değindi, ben de onların bıraktığı yerden 2000'li yıllarda dünya ekonomisindeki ana eğilimlere işaret ederek devam edeyim.

2000'li yıllar ABD'de resesyondan çıkış için politik faizinin düşürüldüğü bir parasal genişleme konjonktürü ile başladı. 1990'lı yıllarda özellikle ABD'de konsolide olan Yeni Finansal Mimari, 2000'lerde toplumun korunaksız kesimlerine ve yoksullara nüfuz etti. Bunu mümkün kılan faizlerin düşüyor olması, menkul kıymetleştirme ve riskin metalaştırılması gibi tekniklerle risk transferinin mümkün hale geldiği düşüncesi ve gölge bankacılık sisteminin formel bankacılık alanının dışında bir güç olarak belirginleşmesi gibi gelişmeler idi. Bu Yeni Finansal Mimari'nin topluma nüfuzu kredi genişlemesi sayesinde, özellikle de konut piyasası üzerinden gerçekleşti. Faizlerin yeniden artmaya başlaması, kredi genişlemesini yavaşlattı ve 2008 krizi ile yeni finansal mimari borçlanma ağırları içine çekilen yoksulların üzerine çöktü. Ancak kriz sonrasında ABD'nin politika tepkisi, kriz öncesi politikaların bir devamı olarak şekillenince, krizin tetikleyicilerinden biri olan kredi genişlemesi, krizden çıkış için de temel politika enstrümanı olarak kullanıldı.

özge izdeş
2009'da krizin etkisi Türkiye'de hissedildiğinde sosyal maliyeti çok yüksek oldu. Türkiye en çok etkilenen ülkeler arasındaydı ve bunun temel nedeni hem finansal hem ticari dışa bağımlılıktı.

özge izdeş

Bu sürecin ABD dışındaki ülkeler, özellikle de “yükselen piyasalar” olarak kodlanan ülkeler açısından anlamı, 2000’ler boyunca süren kredi genişlemesinin 2008-9’daki kesintiye rağmen devam etmesiydi. Türkiye de, benzerleri gibi bu süreçten cömertçe yararlandı ve 2008-9 şokunu dışarda bırakırsak 2012’ye kadar tempolu büyüme devam etti. Buraya kadar anlattıklarım az önce konuşulan genel çerçeveye katkı niteliğindedir. Bu aşamada, geleceğe dair bir düşünce egzersizi yapmak üzere bir soru sorarak tartışmayı sürdürmek istiyorum. Kabaca aklımdaki şu: 2000’ler boyunca hatta 2012’ye kadar, “yükselen piyasa” ülkelerinde uygulanan politikalar neoliberal paketin dışında değildi. Ancak bu dönemde, kredi genişlemesi sayesinde devreye sokulabilen sosyal yardımlar gibi popülist uygulamalar, neoliberalizmin yarattığı sosyal tahribatin siyasi sonuçlarının ortaya çıkmasını erteledi. Yani 2000’lerdeki neoliberal popülizmler, kredi genişlemesine dayanarak ayakta kalabildiler. Bir yandan özelleştirmeler ve emek piyasasında esnekleşme ve güvencesizlik gibi değişiklikleri gerçekleştirirken diğer yandan da sosyal yardımlar sayesinde özellikle yoksullar açısından gündelik hayatın zorlaşmasının yarattığı sorunları törpüleyebildiler. Ancak 2012’den itibaren belirtileri görülen, 2015 itibarıyla de daha da belirginleşen bir şekilde 2000’lerin kredi genişlemesi sürecinin sonuna geliyor olabiliriz. Özellikle FED’in faiz artışını gündeme alıyor olması, sermaye hareketlerinin yönünü değiştirecek ve borçlanma maliyetlerinin artmasına neden olacak gelişmeleri tetikleyebilir. Böyle bir ortamda, neoliberal popülizmlerin 2000’lerdeki istikrarlı yükselişi tehlikeye girecektir. Kredi genişlemesine dayanan popülist uygulamaları hayata geçirmenin giderek zorlaşacağı bir ortamda bu rejimlerin önünde iki seçenek belirebilir. Ya popülist yanları törpülenmiş çıplak neoliberal uygulamaları sürdürmek ya da iç pazarın öne çıktığı yeni bir tür kalkınmacı ittifaka yönelmek. Bu noktada kesip gerisini ikinci tura bıraksam daha iyi olacak sanırım. Kısacası, aralarında Türkiye’nin de olduğu neoliberal popülizmlerin 2000’ler boyunca

devam eden kredi genişlemesine dayanan büyüme modelinin 2012 sonrasında sonuna geliyor olduğumuzu ve bunun sonucunda revize edilmiş bir kalkınmacı model için farklı alternatiflerin gündeme gelmeye başlayabileceğini vurgulamak istiyorum. Dahası, son dönemde gündeme gelen “orta gelir tuzağı” ya da “yeni yapısal reformların” gerekliliği gibi tartışmaların bir tür yeni kalkınmacı zeminin oluşmasına katkı yapıp yapmadığı sorusunu sorabiliriz diye düşünüyorum.

mehmet türkay - İkinci turda hem konuşulanlara eklemek ya da karşı çıkmak istediklerimizi konuşalım, hem de seçim sonrası Türkiye ekonomisine ilişkin beklentilerimizi konuşalım isterseniz. Evet, Kurtar seninle devam edelim.

kurtar tanyılmaz - Ben konuştuğlarımız çerçevesinde özellikle iki noktanın altını çizmek isterim. İlki dünya ekonomisinin büyük bir depresyondan geçtiği bir dönemde, halihazırda “geçici kriz yaşayan ve patinaj yapan” Türkiye ekonomisinin derin bir kriz yaşama olasılığı ve buna karşı uluslararası sermaye çevrelerinin olduğu gibi Türk sermayesinin de krizden azade olmayı mümkün kılacak önlemlerinin çok sınırlı olduğu. İkinci olarak, alınan önlemlerinse büyük ölçüde işçi sınıfına daha fazla kemer sıktırarak ve daha otoriter bir rejim altında yoksullaştırmak pahasına gerçekleşebileceği. Başka bir ifadeyle, CHP’nin başını çektiği sosyal politika vurgulu seçim vaatlerinin mevcut sınıfsal güç dengeleri değiştirilmedikçe, maddi zemininin olmadığını düşünüyorum. Seçim sonrası parlamentonun nasıl şekilleneceğini şimdiden öngörmek kolay olmasa da, en azından Batı ile bütünleşmeye yatkın sermaye kesimlerinin bir AKP-CHP koalisyonu arzuladıkları, bunun belki de olası bir krizin toplumda yaratacağı derin sarsıntı karşısında “yumuşak bir geçiş” stratejisi olarak burjuvazinin söz konusu kanatları açısından Erdoğan’ın başkanlık sistemi karşısında tercih edilebilir olduğu görülüyor. Ancak gerek dünya ekonomisindeki iktisadi koşulların olumsuz seyretmesi güçlü olasılığının gerekse de dünya politikasındaki

ümit akçay
FED’in faiz artışını gündeme alıyor olması, sermaye hareketlerinin yönünü değiştirecek ve borçlanma maliyetlerinin artmasına neden olacak gelişmeleri tetikleyebilir. Böyle bir ortamda, neoliberal popülizmlerin 2000’lerdeki istikrarlı yükselişi tehlikeye girecektir.

murat birdal
Bölüşüm ilişkileri sermaye lehine yeniden düzenlenirken artan kar oranlarının bir bölümü vergiler ve transfer harcamaları yoluyla yoksul kesimlere transfer edilerek siyasi iktidarın yoksul halk kesimleri üzerindeki kontrol ve denetimi sağlamlaştırıldı.

jeostratejik gerilimlerin, özellikle yanıtımızdaki Suriye ve Rojava'daki savaşların, zemini oldukça kırılgan olan Türkiye kapitalizminin ne "istikrarlı" bir hükümete ne de bir yönelişe imkân vereceği kanısındayım. Buradan vardığım çıkarsama şu: Türkiye işçi sınıfının, alt üst oluşlara gebe böylesi bir toplumsal konjonktürde faturayı ödemek zorunda bırakılacak asıl sınıf olacağı öngörüsünden hareketle, daha da düşecek ücretler, artan işsizlik, taşeronlaştırma ve özellikle kıdem tazminatına yönelik saldırılar karşısında örgütlenmesi ve yığınak yapması için çabalamak gerektiğidir.

murat birdal - AKP iktidarı süresince yaşanan ekonomik büyümenin geniş toplum kesimlerine fazlaca yansımadağını gördük. "İstihdam yaratmayan büyüme" tartışmalarının da sıklaştığı 2002-2007 döneminde ortalama yüzde 6.8 gibi yüksek bir büyüme hızı yakalanmasına rağmen işsizlik yıllık bazda yüzde 10.8 seviyesinden ancak yüzde 10.2 seviyelerine geriletilebilirdi. Ekonomik kriz sonrasında uygulanan genişlemeci politikalarla birlikte işsizlik de yüzde 9 seviyelerine kadar geriledi. Ne var ki, 2013 yılından itibaren tekrar yükselişe geçti ve 2015 yılında yüzde 11.3 seviyelerine ulaştı. Kısacası, AKP iktidarı aldığı dönemden daha yüksek bir işsizlik oranı ile önümüzdeki genel seçimlere girecek. Burada AKP'nin büyüme stratejisinin temel eksenini oluşturan nüfus politikasına da

murat birdal

değinden geçmek olmaz. Siyasi iktidar en başından beri yüksek nüfus artışı, ucuz emek yoluyla ülkeye sermaye çekmek yönündeki çabasını ifade etti. Bu durum bölüşüm ilişkilerine de elbette yansdı. 1999-2002 yılları arasında ücretlerin GSYH'dan aldığı pay keskin bir şekilde yüzde 52'lerden yüzde 43 seviyesine kadar gerilemişti. AKP döneminde de bu gerileme sürdü ve yüzde 32 seviyesine ulaştı.

Reel ücretlerin seyrine baktığımızda da Türkiye işçi sınıfının yaşam koşullarının bu süreçte ağırlaştığını görüyoruz. 1994'den bu yana kamudaki işçi ücretlerinde yüzde 13 dolayında bir gerileme yaşanırken, özel sektörde ise reel ücretlerin ancak 1994 seviyesini yakaladığı dikkati çekiyor. Gerek ölümlü iş kazaları, gerekse de haftalık çalışma saatlerinin uzunluğu açısından OECD ülkeleri arasında hep en ön sıralarda yer alıyoruz.

Bu süreçte yaşanan ağırlaşan sömürü koşullarına karşın AKP'nin yoksul halk kesimleri nezdinde destek bulmasında ise sosyal transfer harcamalarının rolü ön plana çıkıyor. Ekonomik büyüme ile birlikte vergi gelirinin artışı ve uluslararası piyasalardaki olumlu iklim sayesinde kamu borç yükünün gerilemesi kamunun sosyal transfer harcamalarına daha fazla pay ayırabilmesinin de olanaklarını sağladı. Böylece işsizlik ve yoksulluğun pençesindeki geniş bir halk kesiminin siyasi iktidarın sağladığı nakdi ve aynı yardımlarla gündelik yaşamını sürdürebildiği bir tablo ortaya çıktı. Diğer bir deyişle, bölüşüm ilişkileri sermaye lehine yeniden düzenlenirken artan kar oranlarının bir bölümü vergiler ve transfer harcamaları yoluyla yoksul kesimlere transfer edilerek siyasi iktidarın yoksul halk kesimleri üzerindeki kontrol ve denetimi sağlamlaştırıldı. Bu stratejinin bölüşüm ilişkilerinin böylesine bozulduğu bir ortamda siyasi iktidarın devamlılığı açısından büyük önem taşıdığını düşünüyorum. Ne var ki, önümüzdeki döneme dönük uluslararası piyasalardaki likidite bolluğunun sona ereceği, ülkeye dönük fon girişlerinin hız keseceği ve ekonomik büyümenin yavaşlayacağı yönündeki öngörülerim nedeniyle bu politikanın sürdürülebilirliği konu-

sunda da kuşularım var.

Seçimlere gelirsek, kamuoyu araştırmalarına baktığımızda belirsizlik büyük ölçüde sürüyor. Meclis aritmetiği açısından belirleyici rol oynayacak HDP'nin baraj sınırında olduğunu düşünürsek sanırım bu belirsizlik seçim sonuçları açıklanıncaya kadar da sürecek. Burada AKP'nin tek parti iktidarını sürdürmesi gibi, koalisyon ya da azınlık hükümeti gibi formüller de devreye girebilir. Sonuç her ne olursa olsun ben önümüzdeki süreçte AKP'nin ekonomi yönetimi açısından işinin zorlaşacağını düşünüyorum. Son dönemlerde işçi kesiminde artan huzursuzluklar ve örgütlenme arayışları da bunun öncü göstergesi sayılabilir.

idris akkuzu - Şuradan başlamak istiyorum: Dolar/TL kurunun hızlıca yükselmesi, dış ticaret açığında kaydedilen sürekli artış, büyümenin durması, işsizliğin çift haneli seviyelere yükselmesi gibi göstergeler kolaylıkla "bu bir krizdir" demeye henüz yetmez. Bir diğer ifadeyle, kriz kapıdadır, ancak henüz vurmamıştır. Sanırım vurduğunda en çok ilgilenmemiz gereken gösterge hem özel sektörün hem de hanehalkının borçluluk seviyesi olacaktır. Çünkü her iki kesimdeki borçlar son 10 yılda muazzam derecede yükselmiş ve bir anlamda dönem içerisinde kaydedilen büyümenin de kaynağı olmuştur. Ancak içinden geçtiğimiz dönem sadece Türkiye'de değil, dünyanın hemen her coğrafyasında geçerli olmak üzere büyüme değil, bir durgunluk dönemidir. Dolayısıyla tekrar büyüme evresine geçilmedikçe özel kesim borçlarının geri ödenebilirlik derecesi de azalacak ve bu da birbirini olumsuz yönde besleyen süreçler olarak daha çok insanın yoksullaşmasına, işsizliğin daha da fazla artmasına sebep olacaktır. Ancak bugün itibarıyla bu aşamada olduğumuzu söyleyemeyiz. Buradan hareketle diyorum ki "AKP, oy oranının sınırına ulaşmıştır ancak henüz iktidarının sınırına ulaşmamıştır". Ekonomiye ilişkin toplumun algısı daha ziyade "belirsizlik" biçimindedir. Ve belirsizliğin yüksek olduğu ortamlarda insanlar güvenli ya da alışlageldik tercihlerde bulunma eğilimindedir. Bugün, sosyal

yardım, gelir politikaları eksenli yürütülen seçim kampanyaları bu belirsizlik ortamını gideren değil aksine pekiştiren hamleler olarak karşımızdadır. Şayet, sistemli, mevcut borçların nasıl idare edileceğini (gerekirse silineceğini) güçlü bir şekilde ortaya koyan, emek kesiminin son 10 yılda kaybettiği hakları iade etme sözünde, siyasal açıdan da kapsayıcı bir başka seçenek çıkmadığı, ya da böyle bir seçenek kitleleşmediği sürece, seçimde insanların eski tercihlerini kolaylıkla terk edeceğini sanmıyorum. Seçimden sonrası içinse ekonomik yaşamda daha da zor, baskıcı bir dönemin geleceğini düşünüyorum. Çünkü, neoliberal ekonominin krizi yönetilemez bir noktadadır. Tıkanmış görünmektedir. Küresel kapitalizmin direksiyonundaki IMF gibi kurumlar dahi "yeni den maliye politikaları mı?" tartışmalarını yaptığı bir zaman diliminde küresel kapitalizme yanaşık duran, yani neoliberal iktisat paradigmalarına iman etmiş herhangi bir ekonomik reçetenin az evvel resmini çizdiğim kırılma yapıyı tersine çevirmesi mümkün değildir. Daha doğrusu, yoksulların, borçluların, emekçilerin, emeklilerin yararına olacak şekilde bu krizden çıkabilmesi olanaksızdır. O nedenle geriye tek seçenek, neoliberal saldırının sertleşmesi, daha şiddetli kemer sıkma politikaları, daha otoriter bir ekonomik yapı kalmaktadır. Seçimden sonra ülkeyi üç aşağı beş yukarı bekleyen de budur.

İdris Akkuzu

idris akkuzu
AKP, oy oranının sınırına ulaşmıştır ancak henüz iktidarının sınırına ulaşmamıştır.

ümit akçay
Önümüzdeki
dönemde mevcut
birikim modelinin
sürdürülmesinin
giderek
zorlaşacağını
söylemek mümkün.

ümit akçay - İki konuya değinerek toparlayabilirim. İlk olarak borçlanma konusundan bahsedildi ama biraz daha detaylandırmak isterim. 2000'li yıllarda yaşanan önemli bir değişim de borçlanmanın "özelleştirilmesi" oldu. Yani 1990'larda borçlanma piyasasına hakim olan kamu borcu, bu alanda yapılan reformlar ve uygulanan mali disiplin sonucunda günümüzde kamu borç stoğunun milli gelire oranı yüzde 40'ların altına indi. Buna karşılık, özel sektör borcu ve hane halkı borçluluğu önemli oranda arttı. Özellikle hane halkı borç stoğunun milli gelire oranı 2002'de yüzde 2 iken 2014'e gelindiğinde yüzde 19 seviyesine erişti. Bu önemli bir dinamik. Bireysel borçlanmanın artması, insanların kaderlerini giderek piyasanın kaderi ile ortaklaşmasını ve faiz oranları ya da ekonomik istikrar gibi konu-

ların geniş kesimler tarafından daha fazla önemsenmeye başlamasını beraberinde getiriyor.

İkincisi de ilk turda söylediğim bir devamı olarak, 2015 yılında ekonomi politikası yapıcıları açısından hareket alanının giderek daraldığı ve bir sıkışmanın yaşandığı bir sürecin daha da belirginleştiğinin altını çizmek gerek. Türkiye ekonomisi açısından kabaca 2012'den itibaren belirginleşen eğilimleri şöyle özetleyebiliriz. Ekonomik büyüme tempo kaybetmeye devam ediyor ve işsizlik artmayı sürdürüyor. Bununla beraber, dövizin değerlenmesinin de etkisiyle enflasyon artmaya devam ediyor. Belki de 2015 ile daha da belirginleşen en önemli gelişme ihracatın sert bir şekilde daralması. Yani durgunluk içinde enflasyonun arttığı ve stagflasyonist eğilimlerin belirginleştiği bir dönemdeyiz. Buna karşın özel sektör ve hane halkı borçlanması artmaya devam ediyor. Son olarak da konut sektörü inişli çıkışlı trende rağmen hala büyümeyi sürdürüyor. Bu tablo ekonomi yönetimi açısından iç açıcı bir tablo değil. Bu tabloya petrol fiyatlarının yeniden artmaya başlaması ile cari açığın ve enflasyonun daha da artması ve Fed'in muhtemel faiz artışı sonrası dövizin daha sert değerlenmesi gibi olasılıkları da eklediğimizde önümüzdeki dönemde mevcut birikim modelinin sürdürülmesinin giderek zorlaşacağını söylemek mümkün diye düşünüyorum.

mehmet türkay - Değerlendirmeleri için tüm katılımcılara teşekkür ediyoruz.

yoksulluk nereye?

özet

AKP 13 yıllık iktidarını değerlendirirken kendisini cumhuriyet tarihinin en “başarılı” hükümeti olarak addetmektedir. AKP'nin gerçekten dillendirildiği gibi “yapılamayanları yapan” bir hükümet olup olmadığını değerlendirmek için ele alınması gereken pek çok başlık vardır. Bu yazının amacı 7 Haziran'daki genel seçimler yaklaşırken yoksulluk ve gelir dağılımı verileri üzerinden AKP döneminin bir analizinin yapılmasıdır. Burada 2005'te yeniden yapılandırılan Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) yayınladığı veriler ve araştırma yöntemlerinden bazıları yakından incelenecektir.

anahtar sözcükler: Yoksulluk, gelir dağılımı, gelir eşitsizliği, TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

abstract

AKP considers the 13 years of its governance as the most “successful” government of the history of Turkish Republic. In order to evaluate the reality of the so-called “unachievable” years of 2002-2015 there are a lot of topics that needs to be analyzed. The aim of this study is to examine the period under AKP governance in light of poverty and income distribution data. In this regard some of the data and research methods of TurkStat will be studied closely.

keywords: Poverty, income distribution, income inequality, TurkStat, Income and Living Conditions Survey.

giriş

Yoksulluk olgusunun tanımını yapmak, mücadele stratejilerini ve özellikle de hesaplama yöntemlerini belirlemek oldukça çetrefilli bir meseledir. Zira konu sosyal bilimcilerden politikacılara, teknisyenlerden gazetecilere çok çeşitli kesimlerin ilgi duyduğu ancak yaklaşımlar itibarıyla farklılaştığı ve bu nedenle de uluslararası örgütlerin öncülüğünde büyük ölçüde standart hale getirilmeye çalışılan bir meseledir (Toprak, 2011: 9).

Yoksulluğun Dünya Bankası tarafından üretilmiş tanımı bireylerin insani, doğal, fiziki ve finansal sermayeden yoksun oldukları için yoksul olmalarıdır. Ancak bu bir tanım değil teşhistir. Bu tanım ya da teşhise itiraz etmek mümkün değilse de buradan bir açıklama çıkarmak da mümkün değildir (Boratav, 2005: 42). Zira yoksulluğu tanımlarken üretim araçları üzerindeki mülkiyetin, özel

mülkiyetin genelleşmesi anlamında kapitalizmin asıl sürekli ve sistemli olarak ürettiği bir olgu olduğunun altı çizilmelidir (Satlıgan, 2005: 90). Başka bir deyişle yoksulluk küresel kapitalizmin ürettiği ve kodladığı bir olgudur. Bu nedenle yoksulluk ekonomik bir kategori olmanın ötesinde, kişilerin içinde yaşadığı, anlamlandırdığı, başa çıkmak için çeşitli yöntemler geliştirdiği bir toplumsal “durum”dur ve onu ekonomik göstergelerle sınırlı bir biçimde çözümlenemeyen yetersizdir (Necmi Erdoğan, Yoksulluk Halleri, s.14). Öyleyse küresel kapitalizm denen olguyu meşrulaştırma işlevini üstlenen organların yoksulluğun küresel kapitalizm tarafından üretilmediğini kanıtlamaları ya da insanları buna ikna etmeleri gerekir. Bunu yapmanın önemli bir aracı olarak da yoksulluğun ekonomik bir kategori olarak kodlanması gerekmektedir (Boratav, 2005: 41). Kapitalizmi

Aylin Altınay*

* Dr.
İ.Ü. İktisat Fakültesi
İngilizce İktisat Bölümü

Yoksulluğu sadece bir sonuç olarak görmek yoksulluğun nedeni olan zenginliğin göz ardı edilmesine sebep olacaktır. Oysa madalyonun diğer yüzünde de yoksulluğun nedeni olan aşırı sermaye birikimi ve aşırı zenginlik hastalığı bulunmaktadır.

aklamak için kullanılan bir başka açıklama da yoksulluğun insanlık tarihi boyunca var olan bir olgu olduğudur. Elbette yoksulluk meselesi tarihsel olarak hep vardır ancak burada altı çizilmesi gereken yoksulluğun kapitalizmle birlikte geçirdiği dönüşümdür: Kapitalizmle birlikte biçim ve işleyişi değişerek derinleşen bir hal aldığı söylemek mümkündür (Ercan, 2005: 113).

Bu saptamalar bizi, yoksulluk meselesinin gelir bölüşümünden bağımsız düşünülmesi gerektiği noktasına götürmektedir. Zira yoksulluğu sadece bir sonuç olarak görmek yoksulluğun nedeni olan zenginliğin göz ardı edilmesine sebep olacaktır. Oysa madalyonun bir yüzünde yetersiz beslenmeden dolayı oluşmuş bir zafiyet varsa ve bu bir maraz ise, diğer yüzünde de yoksulluğun nedeni olan aşırı sermaye birikimi ve aşırı zenginlik hastalığı bulunmaktadır. Başka bir deyişle gelir dağılımı ya da bölüşüm bir sonuçtur. Esas olan onu üreten dinamiklerdir (Sönmez, 2005: 22). Bu bağlamda gelir dağılımı meselesi ise bir güç ilişkisidir. O güç ilişkisi hem güçlü oluşturur, hem de tekrardan gelir dağılımını belirlemede ortaya çıkar (Önder, 2005: 25).

Tüm bu eleştiriler saklı kalmak üzere yoksulluğun AKP'li yıllar Türkiye'sinde nasıl bir seyir izlediğini inceleyebilmek için bazı tanımlara başvurmak gerekmektedir. Öncelikle yoksulluğun ölçümünde iki farklı yaklaşım ortaya çıkmaktadır: parasal ve parasal olmayan yoksulluk ölçütleri. Bu ölçütlerden parasal göstergelere yani gelir veya harcamaya dayalı olan yoksulluk ölçütleri geleneksel yoksulluk yaklaşımlarıdır. Geleneksel yaklaşım, kişilerin refahını maddi yaşam standartlarının belirlediğinden hareket eder. Bu ölçütler "mutlak yoksulluk" ve "görel yoksulluk" olarak bilinmektedir (Yardım, 2009: 28). Ancak Önder ve Şenses'in (2006: 12) de değindiği gibi "yoksulluk, geri kalan her şeyin eşit kaldığı bir gelir yetersizliğinden

çok, gelir yetersizliğini de içine alan, kapasiteyi ve seçeneklerin genişliğini kapsayan bütüncül bir kategori olarak görülmelidir". Bu kapsamda parasal olmayan yoksulluk ölçütleri de geliştirilmiştir. Sen (1993)'in "yapabilirlik" ve insani yoksulluk yaklaşımları sayesinde yoksulluk yazınında yeni yöntemler geliştirilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalardan hareketle, yoksulluk literatüründe yoksulluğun tek boyutlu olmadığı; sağlık, eğitim, işgücü piyasası gibi çeşitli alanlarda da yakından ilgili, çok boyutlu bir olgu olduğu kanısı yaygın kabul görmüştür.

gelir yoksulluğunu ölçen yöntemler

1. yoksulluk oranı (kafa sayım oranı)

Yoksulluk ölçütleri içinde en yaygın olarak kullanılan bu yöntem yoksulluk çizgisinin altında kalan kişilerin toplam nüfusa oranı hesaplanarak elde edilir. Yoksulluğun genel boyutunun görülmesi ve yoksulluğun azaltılmasındaki ilerlemenin belirlenmesi için uygun bir gösterge olarak düşünülmekle birlikte yoksulluğun şiddeti ve yoksullar arasındaki gelir farklarını açıklamaması bakımından sakıncalı bir ölçüttür. Örneğin yoksulluk oranının eşit olduğu iki ülkeden birinde yoksulların mutlak gelirlerinin diğer ülkeye kıyasla daha düşük olması durumu bu oranla görülememekte, bu iki ülkede yoksulluğun aynı boyutta olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer şekilde, yoksulluk sınırının hemen altındaki bir kişi mevcut durumundan daha yoksul bir hale geldiğinde yoksulluk oranı değişmemektedir. Kişiler yoksulluk çizgisinin altında bulunduğu sürece refah düzeylerindeki değişimler bu orana yansımamaktadır. (Doğan, 2014: 14)

2. yoksulluk açığı oranı

Yoksullukla ilgili kullanılan bir başka ölçüt de yoksulluk açığıdır. Yoksulluk açığı yoksulluk çizgisi ile geliri arasındaki farka eşittir. Yok-

Tablo 1.

	Her Bir Bireyin Geliri	Yoksulluk Açığı Oranı	Kafa Sayım Oranı
A Ülkesindeki Gelir	99 101 150 150	0,1	0,5
B Ülkesindeki Gelir	79 121 150 150	0,1	0,5

Kaynak: Dünya Bankası'ndan aktaran Doğan, 2014: 15.

sulluk açığı, toplumdaki ortalama yoksulluk açığının yoksulluk çizgisine oranına eşittir. Yoksulluk açığının 100'e yaklaşması, yoksulluğun derecesinin çok fazla olduğunu, küçülmesi ise yoksulluk risk derecelerinin daha az olduğunu ifade etmektedir.

Yukarıdaki tabloda örnek A ve B ülkesi için yoksulluk sınırının aynı (125 birim) olduğu varsayılmaktadır. İki ülkenin yoksulluk ve yoksulluk açığı oranları aynı olmasına rağmen çok yoksul bir bireyin yaşadığı B ülkesi A ülkesinden daha yoksul sayılmalıdır. Buradan hareketle toplumdaki yoksulluğun ortalama boyutunu yoksulluk sınırının yüzdesi olarak ifade eden ve yoksulların ortalama gelirinin yoksulluk sınırından ne kadar farklılaştığını gösteren bu ölçütün dezavantajının yoksulluğun şiddetindeki değişimleri tam olarak kapsayamaması olduğu görülmektedir.

3. sen endeksi

Yoksul sayısının, yoksulluğun şiddetinin ve yoksullar arasındaki gelir dağılımının etkilerini birleştirir.

4. çok boyutlu yoksulluk endeksi

2010 yılında Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişim Girişimi'nden (Oxford Poverty and Human Development Initiative - OPHI) bir grup araştırmacı yoksulluğun tek bir ölçüte bakarak anlaşılamayacağı fikrinden yola çıkılarak, "çok boyutlu yoksulluk" kavramını ortaya attı ve "Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi"ni geliştirdi. Bu yeni endeks ile yoksulluğun "yoksunluklar" temelinde hesaplanması hedeflenmiştir. Bu kapsamda bireylerin yoksunlukları hanehalkı bazında sağlık, eğitim ve yaşam standardı başlıkları altında verilen 10 temel gösterge bazında hanehalkı anketlerinden elde edilen ham veriler kullanılarak hesaplanmaktadır.

akp'li yıllarda türkiye'de yoksulluk

Türkiye'de 2000'lerden sonra Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından oluşturulan mikro veri tabanı kimi zaman eleştiri almakla birlikte gelir dağılımı ve yoksulluk analizlerine teknik altyapıyı sağlaması bakımından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Burada TÜİK verilerinin güvenilirliğiyle ilgili getirilen

eleştirilerin temelinde istatistiğin kimi zaman "bilimsel" bir kılıf olarak insanların kafalarını karıştırmak ve hatta kamuoyunu istendiği gibi yönlendirmek için kullanılabilme gücü önemli rol oynamaktadır. Darrel Huff'ın "İstatistik ile Nasıl Yalan Söylenir?" kitabının popülerliği de sayıların her daim ne kadar çekici olduğunun bir kanıtı gibiyken bir ülkenin resmi istatistiklerinin üreticisi ve düzenleyicisi konumunda ve karar alma süreçlerinde etkin bir rol oynamaya² aday bir kurumun bu bilgilerin doğruluğu daha da elzem hale gelmektedir. Bu çalışmada TÜİK'in 2002-2006 yılları arasında hazırladığı Hanehalkı Bütçe Anketi ve 2006-2013 yılları arasında derlenen Gelir Yaşam Koşulları Araştırması'ndan elde edilen veriler kullanılarak çeşitli analizler yapılacak, verilerle ilgili soru işaretlerinin olduğu yerlerde kimi eleştiriler dile getirilecektir.

İncelememize yoksulluk sınırı hesaplamalarıyla başlarsak, TÜİK'in yayınladığı resmi görel yoksulluk sınırı, fert başına düşen eşdeğer medyan hane halkı kullanılabilir gelirin yüzde 50'sidir. Eşdeğer fert geliri, fert yoksulluğunu ölçmek için önce hanelerin yetişkin ve çocuk sayısı miktarını ve bileşimini dikkate alarak hesaplanır. Bu düzeltmenin nedeni hanelerin gıda, giysi gibi bireysel tüketimlerinin yanı sıra konut harcamaları gibi ortak tüketimlere de sahip olmalarıdır. Eşit geliri olan ancak farklı büyüklüğe ve bileşime sahip iki haneye mensup fertlerin gelirlerini hesaplamak için hane gelirini toplam fert sayısına bölmek yerine fert başına düşen gelir belirli bir düzeltme formülü kullanılarak belirlenir. Bu çalışmada kullanılan formül EuroStat formülüdür. İlk yetişkin 1, diğer yetişkinler 0,5, çocuklar ise 0,3 kabul edilir. Örneğin iki yetişkinden ve iki çocuktan oluşan bir hanenin toplam geliri 4'e değil, 2,1'e (1+0,5+0,3+0,3) bölünerek fert başına düşen gelir belirlenir.

Tablo 2'de görülebileceği gibi gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk, 2002'den 2006'ya dalgalı bir seyir izlemiş 2006 yılında düşüş göstermiş ancak daha sonraki yıllarda yükselişe geçmiştir. 2009 yılına gelindiğinde Türkiye'de fertlerin yüzde 18,08'i yani yaklaşık 12 milyon 751 bin kişi yoksulluk sı-

Yoksulluk literatüründe yoksulluğun tek boyutlu olmadığı; sağlık, eğitim, işgücü piyasası gibi çeşitli alanlarla da yakından ilgili, çok boyutlu bir olgu olduğu kanısı yaygın kabul görmüştür.

Yöntemler	Fert yoksulluk oranı (%)											
	2002	2003	2004	2005	2006	2007(3)	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye												
Gıda yoksulluğu (açlık) (4)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54	0,48
Yoksulluk (gıda+gıda dışı) (4)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı (1)	0,20	0,01	0,02	0,01
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı (1)	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22	0,21	0,14	0,06	0,06
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı (1)	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83	4,35	3,66	2,79	2,27	2,06
Harcama esaslı göreceli yoksulluk (2)(4)	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	15,06	15,12

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk Çalışması, 2013.(1) 1 \$'ın satın alma gücü paritesi üzerinden TL karşılığı olarak ilgili yılın cari değerleri kullanılmıştır. (2) Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır. (3) 2007 yılından itibaren yeni nüfus projeksiyonları kullanılmaktadır. (4) 2010 yılından itibaren metodolojik revizyon çalışmaları nedeniyle hesaplanmamaktadır.

nırının altında yaşamaktadır.

TÜİK'in Türkiye'de hane büyüklüklerine göre hesaplamış olduğu açlık ve yoksulluk sınırı çalışması en son 2009 yılında yapılmış olup, 2010 yılında da 2003 yılı temel alınarak 2009 yılı verilerinden inflasyonla edilerek hesaplanmıştır. Bu hesaplamalara göre 2010 yılında 4 kişilik bir aile için açlık sınırı 318 TL, yoksulluk sınırı ise 896 TL olarak hesaplanmıştır. TÜİK'in daha sonraki yıllarda (2010 ve sonrası için) resmi olarak açlık ve yoksulluk

sınırlarını hesaplamamış ve verilerini yayınlamamış olması kafalarda soru işareti yaratan ve bu oranların artış göstermeye devam ettiğini düşündüren bir noktadır (Tunç, 2014: 243). Bunun yanında yoksulluk sınırının altında kalan nüfusun büyüklüğü 2007 yılında 12,3 milyon iken 2009'da 12,8 milyon kişiye ulaşmış olması 2009 yılı itibarıyla mutlak yoksulluğun Türkiye'de yüksek seviyelerde olduğunu göstermektedir (Doğan, 2014: 33).

	2011	2012
Evden uzakta bir haftalık tatil masrafı		
Karşılanabiliyor	13,5	14,1
Karşılanamıyor	86,5	85,9
İki günde bir et, tavuk ya da balık içeren yemek masrafı		
Karşılanabiliyor	39,8	43,9
Karşılanamıyor	60,2	56,1
Beklenmedik harcamalar		
Karşılanabiliyor	32,4	38,2
Karşılanamıyor	67,6	61,8
Evin ısınma ihtiyacı		
Karşılanabiliyor	64,6	62,8
Karşılanamıyor	35,4	37,2
Yıpranmış veya eskimiş mobilyalar		
Yenilenebiliyor	19,7	21,2
Yenilenemiyor	80,3	78,8
Yeni giysiler		
Alınabiliyor	64,2	64,9
Alınamıyor	35,8	35,1

Kaynak: TÜİK, 2011 ve 2012 Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Tablo 4. Bölgesel Bazda Yoksulluk Oranları ve Bir Haftalık Tatili Karşılatabilme Durumu

Bölge Adı	Bir Haftalık Tatili Karşılatabilecek Durumda Olmayanlar	Bir Haftalık Tatili Karşılatabilecek Durumda Olanlar	Bölge Yoksulluk Oranı (%) (2010)
İstanbul	22,74	1,15	18,94
Batı Marmara	23,45	0,00	20,04
Ege	23,24	0,00	19,79
Doğu Marmara	21,12	2,73	18,38
Batı Anadolu	24,94	2,60	21,04
Akdeniz	22,5	1,46	20,40
Orta Anadolu	21,59	0,00	18,97
Batı Karadeniz	22,99	0,00	20,76
Doğu Karadeniz	19,88	0,00	18,39
Kuzeydoğu Anadolu	24,39	7,75	23,74
Ortadoğu Anadolu	23,68	0,00	21,95
Güneydoğu Anadolu	20,16	5,15	19,55

Kaynak: GAYKA ham verileri kullanarak Doğan, 2014: 78.

TÜİK'in 2006 yılından itibaren yapmaya başladığı Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi Avrupa Birliği İstatistik Ofisi'nin (EuroStat) gelir, yoksulluk, sosyal dışlanma ve yaşam koşullarına ilişkin bilgi elde etmek amacıyla tüm hanehalkı fertlerine yönelik olarak oluşturulmuştur. Tablo 3'te ihtiyaçların ekonomik olarak karşılanabilme durumunu gösteren verilerden bazıları 2011 ve 2012 yılları için kıyaslanmıştır.

Tablo 3'de görülebileceği gibi evden uzakta bir haftalık tatili karşılayabilenlerin sayısında bir artış fark edilmektedir. Ancak burada araştırma kapsamında yapılan anket soruları incelendiğinde konaklanacak yer için otel ve tatil köyünün yanı sıra pansiyon ve yazlık alternatifinin de sunulduğu görülmektedir. Burada kişilerin kendilerine ait bir yazlıkta kalıp kalmadıkları bilinmemektedir. TDK'nın "yazın oturlan yer" diye tanımladığı konut bir yakının evi ya da ailenin memleketindeki hanesi dahi olabilecektir. Bu nedenle tatil yapabilecek güce sahip olanların sayısı artmış görünüyormuş olabilir.

Tablodaki "beklenmedik harcamaların karşılanabilme durumu"na ilişkin açıklamalara bakıldığında 2012 yılında 445 TL'lik harcama esas alınırken, 2013 yılında bu miktar

düşürülerek 410 TL'ye çekildiği görülmektedir. Bunun yanında "konuta ilişkin olarak yapılan tüm harcamalar düşünüldüğünde bu masrafların haneye nasıl bir yük getirdiği" sorusunun cevabında "taksit veya borç ödemesi yok" seçeneği kaldırılmış geriye "çok yük getiriyor" "biraz yük getiriyor" ve "yük getirmiyor" seçenekleri bırakılmıştır.

Tablo 3 ile bir karşılaştırma sağlaması açısından Tablo 4'de 2010 yılı itibarıyla bölgesel bazda bir haftalık tatili karşılama ve yoksulluk oranları verilmiştir. Buna göre yoksul nüfus içinde bir haftalık tatili karşılayabilecek durumda olanların oranı altı bölgede yüzde sıfır olup diğer bölgelerde de oldukça düşük değerlerde seyretmektedir. Dolayısıyla bu verilere bakarak tüm bölgelerde yoksul nüfusun bir haftalık tatili karşılayamadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

AKP'li yıllarda gelir dağılımı da övünülecek bir seyir izlenmemiştir. Tablo 5'e bakıldığında en zengin yüzde 20'lik kesimin gelirden aldığı payın en yoksul yüzde 20'lik kesimin gelirin yaklaşık 8 katı (7,64) olduğu görülmektedir. Bu da son yıllarda gelir dağılımında pek iç açıcı bir değişiklik olmadığını ortaya koymaktadır. 2012 ve 2011 yılı verileri kıyaslandığında ilk yüzde 20'lik grubun top-

Tablo 5. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire göre sıralı yüzde 20'lik gruplar itibariyle yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirin dağılımı, 2006-2013

	Yüzde 20'lik fert grupları				
	İlk %20(1)	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20(1)
2006	5.1	9.9	14.8	21.9	48.4
2007	5.8	10.6	15.2	21.5	46.9
2008	5.8	10.4	15.2	21.9	46.7
2009	5.6	10.3	15.1	21.5	47.6
2010	5.8	10.6	15.3	21.9	46.4
2011	5.8	10.6	15.2	21.7	46.7
2012	5.9	10.6	15.3	21.7	46.6
2013	6.1	10.7	15.2	21.4	46.6

TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006-2013

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Gelirlerin referans dönemi bir önceki takvim yılıdır.

(1) Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; "İlk yüzde 20'lik grup" geliri en düşük olan grubu, "Son yüzde 20'lik grup" ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

lam gelirden aldığı pay yüzde 0,1 artarken son yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay yüzde 0,1 azalmıştır. 2013 yılında ise en yoksul yüzde 20'lik kesimin gelirden aldığı payın sadece yüzde 0,2 arttığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin gelir dağılımı eşitsizliğinde 34 OECD ülkesi arasında Meksika'nın ardından ikinci olması şaşırtıcı değildir.⁴

Aşağıda gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmede bir başka (en çok kullanılan) ölçüt olan Gini katsayısının⁵ 2006-2012 yılları arasında eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire göre veren Tablo 6 görülmektedir. Bu dönemde Gini katsayısı dalgalı bir seyir izlemiş, son olarak 2011'den 2012'ye 0,002 puanlık bir iyileşme ile 0,402'ye ulaşmıştır. Ancak bu iyileşmeyle dahi gelir dağılımımızın bozuk olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Can 2013: 3).

AKP dönemindeki ekonomik gelişmelerin gelir dağılımı üzerine etkilerini makro ekonomik göstergelerle birlikte incelediğimizde ilk olarak büyüme oranlarını mercek altına almak gerekmektedir. Türkiye ekonomisinin 2001 öncesiyle kıyaslandığında, 2002-2011 döneminde ciddi büyüme oranlarına ulaşmış olmasının çeşitli sonuçları olmuştur. Büyüme oranlarına yakından bakıldığında 2002-2007 arasındaki büyüme ile 2007-

2011 dönemlerindeki büyümenin nitelikleri bakımından birbirinden farklı olduğunun da altı çizilmelidir. 2001 yılının sonunda Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ve ucuz işgücünün devreye girmesiyle enflasyon üzerindeki düşüş baskısı, yapısal reformlar ve hızlı bir şekilde düşen faiz ve döviz kurunun olumlu etkisiyle birleşince ülkenin üretim kapasitesine olumlu yönde etki etmiştir. Bu nedenle 2002-2007 arasındaki büyümenin gelir dağılımı üzerinde sınırlı da olsa iyileştirici bir etki yaptığı düşünülmektedir.

Öte yandan 2007-2011 dönemindeki büyüme AKP'nin de son zamanlarda ifade etmekten çekinmediği gibi, daha çok talep çekişli gerçekleştiği görülmektedir. Ülke ekonomisinde reel faaliyet alanlarının bırakıldığı ve finansın öne çıktığı bu dönemde talep artışını sağlamak için reklam vb. yöntemler devreye girerek "AVM çağı" diyebileceğimiz bir dönemi başlatmıştır. Tüm bunların sonucu olarak 2007-2011 yılları arasında görece iyileşmenin durduğu ve eşitsizlik düzeyini gösteren Gini katsayısının yatay bir dalgalanma gösterdiği görülmektedir. AKP hükümetlerinin ekonomik uygulamaları arasında kendilerine atfedilen önem dikkate alındığında, faiz ve gayrimenkul gelirlerinin ülkemizdeki gelir eşitsizliklerindeki önemi

Tablo 6. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire göre Gini katsayısı [İBBS, 1. Düzey]								
Gini katsayısı								
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye	0.428	0.406	0.405	0.415	0.402	0.404	0.402	0.400
İBBS, 1, Düzey - SR, Level 1								
	0.375	0.346	0.362	0.363	0.373	0.371	0.384	0.392
	0.350	0.321	0.331	0.361	0.360	0.365	0.356	0.337
	0.426	0.376	0.387	0.381	0.387	0.397	0.382	0.370
	0.392	0.393	0.335	0.368	0.341	0.326	0.344	0.322
	0.413	0.379	0.402	0.408	0.367	0.374	0.369	0.396
	0.421	0.418	0.387	0.403	0.397	0.404	0.407	0.399
	0.342	0.328	0.339	0.395	0.362	0.366	0.360	0.342
	0.372	0.360	0.366	0.382	0.348	0.335	0.338	0.331
	0.378	0.346	0.365	0.359	0.327	0.327	0.309	0.315
	0.381	0.405	0.436	0.407	0.404	0.390	0.393	0.398
	0.404	0.397	0.405	0.415	0.417	0.427	0.386	0.373
	0.396	0.366	0.395	0.411	0.404	0.396	0.375	0.380
P80/P20⁶								
Türkiye	9.5	8.1	8.1	8.5	8.0	8.0	8.0	7.7
Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006-2013								

çok daha dikkat çekici hale gelmektedir. Düşük faizler ekonomide bugün çok da tartışılmayan bir başka yönüyle de önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bir yandan harcamaları teşvik ederken, diğer yandan mevduatlara temel olan tasarruflarda azalmaya yol açar. Fakat mevduatlardaki bu azalma tüm gelir grupları için aynı düzeyde gerçekleşmez. Özellikle düşük gelir gruplarının tasarruf eğilimlerinin düşük olması, faizlerin düşmesinin ardından bu gelir gruplarının mevduattan çok daha hızlı kaçmalarına ve böylece tüketime yönelmelerine neden olacaktır. Bu, düşük ve orta gelirli grupların doğal olarak faiz gelirlerinden mahrum kalmalarına yol açacak, bu şekilde mevduat dağılımının yüksek gelirli gruplar lehine değişmesi, bu gelir grubundakilerin görece olarak daha yüksek faiz geliri elde etmelerine sebep olacaktır. İşte bu, düşük faizlerin gelir dağılımını bozucu etkisidir. (Selim vd. 2014: 156)

AKP döneminin en çarpıcı politikalarından biri de oluşturduğu gayrimenkul edinim sistemidir. Bu sistemin ana besleyicisi dünya ekonomisinin sunduğu likidite imkanlarından yararlanarak oluşturulan kredi mekanizmasıdır. 2001 sonrasında bankacılık sisteminde yapılan düzenlemeler sonucunda bu krediler orta ve yüksek gelir gruplarının doğrudan erişimine açılmıştır. Oysa düşük gelir gruplarının doğrudan böyle bir olanağı yoktur. Düşük gelir gruplarına yönelik kredi sağlanması TOKİ üzerinden üretilecek konutların satışıyla mümkün olmuştur. Burada TOKİ'nin işlevi bir şekilde elde ettiği gelirler ile düşük gelir grubundaki hanehalklarının konut talebini karşılayacak bir gelir dağılımı düzenlemektir. Bu şekilde elde edilecek gelirlerin kaynağını yüksek gelir gruplarının talebine yönelik üretilecek lüks konut satışları oluşturmuştur. İstanbul gibi metropollerde üretilecek konutların karlılıklarının ne kadar yüksek olacağı aşikar iken TOKİ sayesinde daha fazla gelir elde edebilmek, bu

Türkiye’de yoksulluk ve gelir bölüşümü sorununun son 13 yılda gözle görülür bir iyileşme göstermediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

tarzda daha fazla konut yapmayı ve bu amaçla arazi geliştirmeyi gerekli kılacaktır. TOKİ'nin her türlü yetkiyle donatılmış bir kurum olarak imar konusunda yeni düzenlemeler yapabileme serbestisi, büyük şehirlerde yapılacak lüks gayrimenkul projeleri için arazi arzına da kapı açmıştır. TÜSİAD raporu dahi gayrimenkul gelirlerinin 2006 sonrasında gelir eşitsizliğini arttırıcı etkisini dile getirmektedir. Zaten tarımsal alanların dağılımındaki eşitsizlikler doğal olarak tarımsal gelirlere de yansımakta, bu gelirlerin dağılımındaki eşitsizlik doğrudan tasarruflara, oradan da bu tasarrufların değerlendirildiği gayrimenkul varlık alımlarına yansımaktadır. (Selim vd, 2014: 157-158)

Son olarak Türkiye’de insani yoksulluğun ölçülmesine ilişkin pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu konu Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yürütülen çalışmalar kapsamında İnsani Gelişmişlik

Endeksi, İnsani Yoksulluk Endeksi ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi olarak hesaplanmaktadır. Bu endekslerde Türkiye'nin en zayıf olduğu alanlar ortalama yetişkin eğitim süresi, okullaşma oranı, 40 yaşına kadar yaşam beklentisi olmayan nüfus oranı ve okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin oranıdır (Doğan, 2014: 41).

Tüm bu bulgular ışığında Türkiye’de yoksulluk ve gelir bölüşümü sorununun son 13 yılda gözle görülür bir iyileşme göstermediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tabloya 2012 yılında 3225 kişinin hastalık, aile geçimsizliği, geçim zorluğu, ticari başarısızlık vd. sebeplerle intihar ettiği, BDDK'nın 2013 yılı Kasım ayı bültenine göre tüketicilerin bankalara 326,4 milyar TL kredi borcu olduğu eklendiğinde önümüzdeki günlerde tablonun daha da karanlık bir hale gelmesi kaçınılmazdır.

kaynakça

- Boratav, Korkut (2005), “İktisat ve Yoksulluk” başlıklı 30. İktisatçılar Haftası konuşma metni, İktisat Dergisi, 472-476, ss. 41-44.
- Can, Yeşim (2013), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Üzerine Bir Değerlendirme, KESAM Analiz.
- Doğan, Eda (2014), Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi, Uzmanlık Tezi, T.C. Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.
- Ercan, Fuat (2005), “İktisat ve Yoksulluk” başlıklı 30. İktisatçılar Haftası konuşma metni, İktisat Dergisi, 472-476, ss. 111-115.
- Erdoğan, Necmi (2011), “Yoksulları Dinlemek”, Yoksulluk Halleri Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri içinde (ed. N. Erdoğan), İletişim Yayınları, ss.13-26.
- Önder, Harun ve Fikret Şenses, (2006), “Türkiye’de Yoksulluk Düşüncesi”, <http://tekniksosyoloji.wordpress.com/2010/04/26/turkiyede-yoksulluk-ve-yoksulluk-dusuncesi/>, 1 Ocak 2015.
- Önder, İzzettin, (2005), “İktisat ve Yoksulluk” başlıklı 30. İktisatçılar Haftası konuşma metni, İktisat Dergisi, 472-476, ss. 24-27.
- Satlıgan, Nail, (2005), “İktisat ve Yoksulluk” başlıklı 30. İktisatçılar Haftası konuşma metni, İktisat Dergisi, 472-476, ss. 89-92.
- Selim, Raziye vd. (2014), Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri: Fonksiyonel Gelir Kaynakları ve Bölgesel Eşitsizlikler, TÜSİAD.
- Sen, Amartya K. (1993), “Capability and Well-being”, The Quality of Life içinde (ed. Nussbaum M. C. ve Sen A. K.), Oxford University Press, ss.30-54.
- Sönmez, Mustafa, (2005), “İktisat ve Yoksulluk” başlıklı 30. İktisatçılar Haftası konuşma metni, İktisat Dergisi, 472-476, ss. 21-24.
- Toprak, Metin (2011), “Yoksullukla Mücadelede Yerleşim Yeri Yaklaşımı: İki Aşamalı Yoksulluk Formülü”, İktisat, İşletme ve Finans, 26/300, ss.

9-44.

- Tunç, Ahmet (2014), “Yeni Yoksulluk Kavramı Çerçevesinde Gezi Parkı Olayları: Kamu Yöneticilerine Bazı Öneriler”, Birey ve Toplum, 4/7, ss. 231-257.
- TÜİK, www.tuik.gov.tr
- Yardı, Mahmut S. (2009), “Yoksulluk Sınırı Nasıl Hesaplanır?”, Toplum Hekimliği Bülteni, 28/2, ss. 28-9.

sonnotlar

- 1 Adından da anlaşılacağı üzere bu endeks, çoklu ülke karşılaştırmasını içermektedir. Ancak burada her ülkenin kendine ait sosyo-ekonomik dinamikleri olduğu göz önüne alınarak genel geçer bir ölçütün yoksulluğu tam olarak ölçemeyeceği gerçeği unutulmamalıdır.
- 2 TÜİK Başkanının mesajı.
- 3 Ev sahipleri için konut kredisi faizi geri ödemeleri, kiracılar için ödenen kira dahil olmak üzere, su, elektrik, ısınma, fatura cezaları, apartman aidatları, düzenli tamir ve bakım masrafları kapsamıştır. (TÜİK)
- 4 39. İktisatçılar Haftasına konuşmacı olarak katılan CNN Türk Ekonomi müdürü Emin Çapa “Türkiye’deki hisse senedi stokunun yaklaşık %66’sı yabancı yatırımcının elinde ve geri kalanın da %4’ü 110 kişinin elindeyken ben bu haberleri kimin için yapıyorum” sözleri de bu eşitsizliği kanıtlar niteliktedir.
- 5 Gini katsayısı bütün gelir ikililerinin farklarının aritmetik ortalamasının, dağılımın aritmetik ortalamasına oranlanmasıyla elde edilen “görelî ortalama farkın” yarısını göstermektedir. 0 (sıfır) ile 1 arasında değer alır. 0 (sıfır) mutlak eşitlik, 1 ise mutlak eşitsizlik anlamına gelir. (Sen, 1997)
- 6 Son yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı payın, ilk yüzde 20’lik gruba göre oranını gösterir. Oranın düşük olması gelir dağılımındaki farklılığın azaldığının bir göstergesidir

sandığın kilidi: iş ve aş...

Seçimlere kısa bir süre kala partilerin seçmene vaatleri üstünden yapılan tartışmalara ekonominin, daha doğrusu, geçim, iş-aş meselelerinin hakim olduğu görülüyor. Bu yönelimden, son 3 yılda ekonomiyi istediği gibi büyütemeyen AKP'nin pek memnun olmadığı, CHP'nin ise ziyadesiyle mutlu olduğu ve bir tırmanma ivmesi yakaladığı görülebiliyor.

Olası bir koalisyon iktidarının ancak destek ortağı olabilecek MHP'nin ise iş-aş vaatleri konusunda iddiası olsa bile kemik seçmeni dışındakilere seslenebilme kapasitesi pek yok. Hedefi seçim barajını aşmak, bunun için de AKP'ye giden Kürt oylarını ve büyük kentlerdeki demokratik seçmen kitlesinin oy desteğini çekme çabasındaki HDP'nin de iş-aş vaatleri üstüne fazla iddiası yok.

geçim ve seçmen

AKP'nin kuruluşundan itibaren sürekli tırmanmasında "iş-aş" meseleleri başat bir yer tuttu. AKP'nin içinden geldiği milli görüşü temsil eden Fazilet Partisi 1999 seçimlerinden ancak yüzde 15,4 oy alabil-

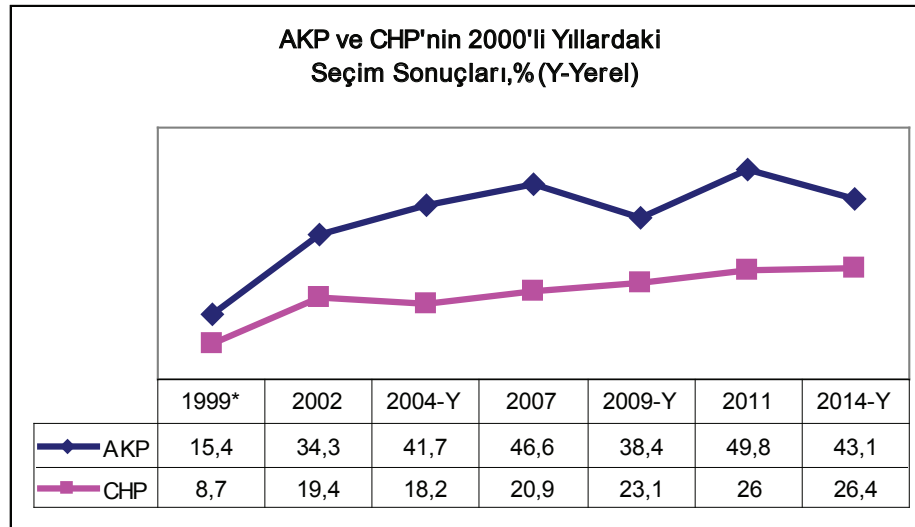
mişti. Bu, politik islamın kemik oyu sayılır, belki bunu yüzde 20'ye kadar çıkarmak mümkün, ama fazlası değil. 2002'de yeni kurulan AKP'nin yüzde 34 oy alması, bu kemik oya 14 puanın eklenmesi demektir kabaca.

Nereden geldi bu oylar? 2001 krizinin öfkesinden!.. Kemal Derviş-IMF işbirliğinde krizi aşmak için uygulanan acı reçetenin mağduru alt ve alt-orta sınıf, özellikle 1999 seçimlerinde yüzde 22 oyla iktidara taşıdıkları Ecevit liderliğindeki koalisyondan kayıplarını, DSP'nin oyunu yüzde 1'e, öteki ortakların oyunu barajın altına indirerek cezalandırdılar. Ama aradan AKP yüzde 34 oyla fırladı ve iktidar koltuğuna oturdu... Hem tek başına hem altın tepside onarılmış bir ekonomi mirasıyla hem dış dünyanın rüzgarını da arkasına alarak...

AKP, bu rüzgarla 2004 yerel seçimlerinde +7 puan, 2007 seçimlerinde +7 puan daha alarak oyunu 2007'de yüzde 47'ye kadar çıkarırken, yılda ortalama yüzde 7 büyümenin seçmen desteğindeki ana etken olduğu söylenebilirdi.

Tek haneye düşen enflasyon, dış dünya-

Mustafa Sönmez

(*) 1999 seçimlerinde merkez solun diğer partisi DSP %22 oy alarak 1. parti olmuş, 2002'de oyu yüzde 1'e düşmüştü.

17/25 Aralık yolsuzluk dosyalarına yerel seçimlerde ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde orali olmayan "ortadaki" seçmenin, bu dönemde yolsuzlukları algılama yönlü bir davranış geliştirmesi mümkün.

dan yılda 40 milyar doları bulan muazzam sermaye girişi, düşen dolar, patlayan ithalatın göz kamaştırıcı bolluğu, inşaat odaklı bir büyüme ve bütün bunlardan bütçeye akan dolaylı vergiler, bol kepçe özelleştirme gelirleriyle çalışan, yatırımcı, üretici iktidar imajı... Bütün bunlar seçmene seçmen ekledi AKP'nin.(*)
Rüzgar, 2009 krizinde biraz kesilince oylar yerel seçimlerde yüzde 38'e geriledi ama 2010 ve 2011'in yüksek büyüme temposu ile tekrar yüzde 49'a kadar tırmandı 2011 seçimlerinde. Sonraki yıllar, büyümenin inişe geçiş yılları... Ama seçmene dokunması biraz gecikmeli, zaman alıyor. 2014 yerel seçimlerinde, 17/25 Aralık rezaletinin seçmeni soğutacağı beklendi ama, olmadı. Seçmen son avansı tanıdı AKP'ye... Ya 2015?

ekonomi inişte...

Haziran 2015'e gelinceye kadar ekonomi durgunluk içinde, işsizliğin resmi yüzde 11, gerçeği yüzde 18 dolayında. Resmen 3 milyon, gerçekte 6 milyon işsiz var. İş olanların 3 milyonu güvencesiz, geri kalanı düşük ücretle tutunmaya çalışıyor, krizden, işini kaybetmekten korkuyor. 350 milyar lirayı aşmış hanehalkı borç yükü var.

3 milyon kişi bankaların haciz kısılcında, borcu borçla çevirme telaşında. 11 milyon emekli ayda bin küsur lira maaşla geçim cambazlığına zorlanıyor. Bütün güven endeksleri aşağıya iniyor, TL, dolar karşısında bir yılda yüzde 25 geriledi, dolar çıkışta. Sırtta 402 milyar dolar dış borç var, yüzde 40'ı kısa vadeli, yabancılar çıkıyor, dış imaj yerlerde...

Bütün bunlar, bir anda ekonomiyi, "iş-aş"ı seçimlerin ana gündemi yapmaya yetti işte.

ve yolsuzluk...

Bu akçeli vaatlerin yanında, yolsuzluklar, hukuksuzluklar ve israf da hatırlatılacak. Araştırmalar, Türkiye gibi ülkelerde "işler yolunda giderken" omuz silkilen yolsuzluk iddialarına, "işlerin sarpa sardığı" dönemlerde kulak kabartıldığını gösteriyor. 17/25 Aralık yolsuzluk dosyalarına yerel seçimlerde ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde orali olmayan "ortadaki" seçmenin, bu dönemde yolsuzlukları algılama yönlü bir davranış geliştirmesi mümkün.

(* Detaylar için, Notabene Yayınları'ndan çıkan "Ak Faşizmin İnşaat İskelesi" kitabıma bakılabilir.

7 Haziran seçimlerine giderken....

özet

Türkiye’de seçmen 7 Haziran 2015’de siyasi rejimle ilgili önemli bir karar aşamasındadır. Nitekim seçimlerde AKP’nin parlamentoda anayasayı değiştirebilecek yeterli çoğunluğu sağlaması halinde parlamenter sistemde köklü değişiklikler gerçekleşecektir. Böylesine büyük bir öneme sahip bu seçimlerde iktisadi performans seçmenin karar alma süreçlerinde en temel belirleyicilerden olmasına rağmen gerek seçim sonuçlarının tahmininde gerekse siyasi analizlerde yeteri kadar dikkate alınmamaktadır. Oysa son zamanlarda gerçekleşen iktisadi büyümedeki yavaşlamanın sebep olacağı muhtemel “borç krizi” seçimlerde ve gelecek dönemdeki siyasi süreçte önemli değişimlere sebep olabilecektir.

T. Hakan Ongan*

Anahtar Kelimeler: Seçim çevrimleri, seçim ve ekonomi, politik konjonktür dalgalanmalar, borç krizi, Türkiye Ekonomisi

abstract

Turkish voters will be on the edge of an important decision about the political regime in Turkey on 7 June 2015 elections. If AKP obtains such majority of seats in the parliament which will be sufficient to change the constitution of Turkey, the parliamentary regime will face a fundamental change. Although the economic performance is one of the main determinants in the voters’ decision making process, analysts do not pay enough attention to this factor in general in their election forecasts and political analysis. However it seems possible that the expected “debt crisis” due to the economic slowdown during the last few years will bring about very important results in Turkey regarding the general elections and future political life.

Keywords: Electoral business cycle, electional economy, politic business cycles, debt crisis, Turkish economy

7 Haziran 2015 Türkiye için sonuçları itibarıyla önemli kırılmalara sebep olabilecek bir seçim tarihidir. Bu seçimin diğer seçimlerden farklı olmasının temel sebeplerinden biri ise iktidar partisinin “başkanlık rejimi” gibi bazı yapısal dönüşümleri gündeme getirmesi ve bunda kararlı görülmesidir. Bugüne kadar olan gelişmelere bakacak olursak, iktidar partisi AKP için 7 Haziran 2015 seçiminin “rejim değişikliği”nin son etabı niteliğinde olduğu da söylenebilir. Birçokları için ise iktidar partisinin ve olası başkanlık rejiminin başkanı olmasına kesin gözüken Cumhurbaşkanı’nın “başkanlık rejimi”nin Türkiye için “özgün” olması gerektiğini dile getirmesi konuyla ilgili kaygıları arttırmış durumdadır. Nitekim gerek iktidar partisinin her türlü hak talebine gösterdiği “orantısız” tepki gerekse de şiddetli muhalefete rağmen meclisten geçen “iç

güvenlik yasası” yeni rejim ile ilgili kuşku- ları kuvvetlendirmektedir.

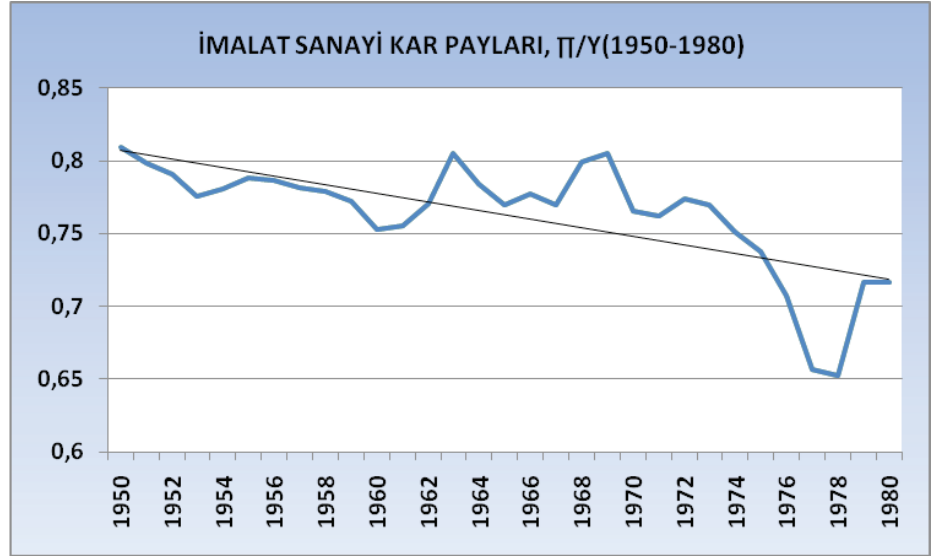
Kuşkusuz her seçimin kendine has koşulları ve tarihsel süreç içerisinde özgün bir yapısı ve önemi vardır. Özetle bu seçimi diğerlerinden farklı kılan en önemli durum rejimin niteliğinin değişme olasılığıdır. Ancak Türkiye’de niteliği farklı da olsa benzeri durumlar ilk kez karşılaşılmış değildir. Parlamenter demokrasinin askıya alındığı askeri darbe dönemleri de iktisadi ve siyasi nitelikli önemli kırılma noktalarını ifade etmektedir.

seçimler ve iktisadi altyapısı

Neredeyse tüm siyasi kırılmalar ve iktidar değişiklikleri iktisadi süreçlerden bağımsız değildir. Ayrıca seçimlerde elde edilen başarı ve başarısızlığın özgün koşulları olsa da önemli kırılmaları sınıf ilişkilerinden ba-

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi

GRAFİK 1

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Darbelerin sermayenin çıkarlarına çözüm sağladığı çok açıktır.

ğimsız düşünmemek gerekmektedir. Grafik 1'de 1950 ve 1980 dönemi arasındaki kar payları verilmiştir.

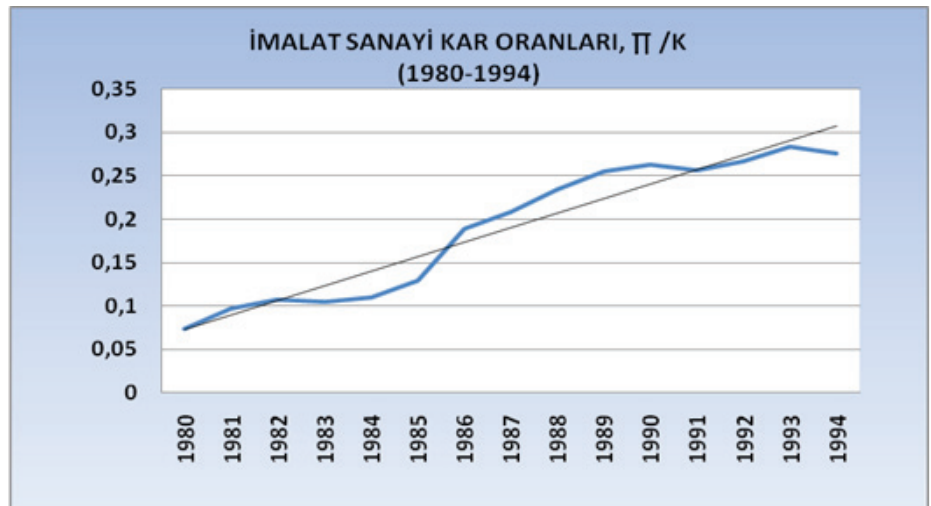
Grafikteki çevrimde üç dip noktası üç ayrı darbe dönemini göstermektedir. Buradan anlaşıldığı üzere, 1960, 1971 ve 1980 darbelerinin imalat sanayinde kar paylarının dip noktalarda olduğu dönemlerde yapılmış ve darbe sonrası kar paylarında kısmi toparlanmalar gerçekleşmiştir. İlerleyen kısımlarda görüleceği gibi özellikle 1980 darbesi sonrasında bu toparlanma çok daha belirgin haldedir. Dolayısıyla darbe-

lerin sermayenin çıkarlarına çözüm sağladığı çok açıktır.

İktidar ve sınıf ilişkileri

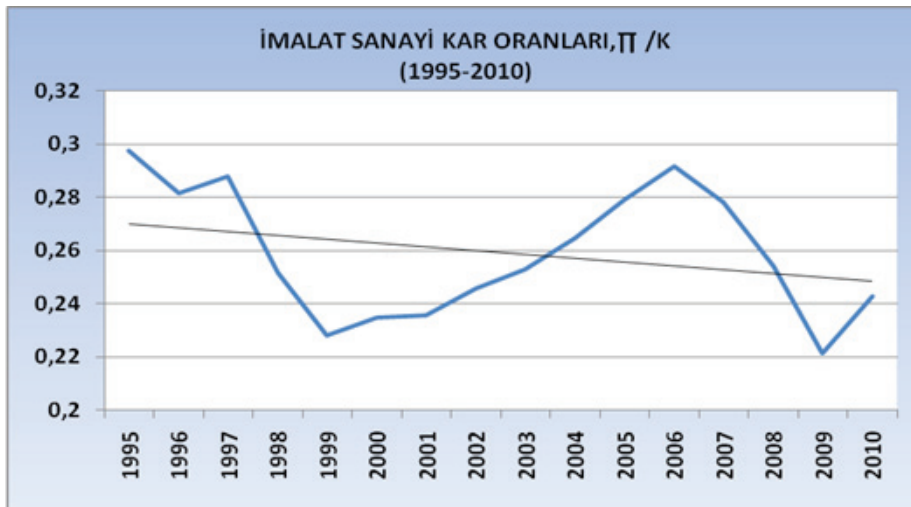
Darbeler gibi sert dönüşümlerin iktisadi sınıflarla ilişkisinin yanısıra darbe dışı ve/veya rejim değişikliklerinin olmadığı dönemlerdeki siyasi süreçleri de iktisadi sınıflardan bağımsız düşünmek hata olacaktır. Kuşkusuz iktidar partisinin seçilmesinde iktisadi olan ve olmayan diğer birçok parametre önemli roller oynamaktadır. Ancak siyasi iktidarları sınıfsal ilişkiler dışın-

GRAFİK 2

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanarak tarafımızca oluşturulmuştur.

GRAFİK 3

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanarak tarafımızca oluşturulmuştur.

da açıklamak eksik bir yaklaşım olacaktır. Grafik 2 ve Grafik 3'de 1980 sonrası kar oranları verilmiştir.

Grafikte 2'de 1980-1994 dönemi kar oranları verilmiştir. Bu süreçte iktidar olan ANAP döneminde kar payları çok daha büyük bir ivmeyle artmıştır. Dönemin başlarında askeri yönetimin varlığı hayatın her alanında hissedilmekte ve her türlü hak arama mücadelesine şiddet ile karşılık veren bir yönetim anlayışı hüküm sürmektedir. Dolayısıyla gerek artan kar oranlarının etkisi gerekse işçi sınıfı üzerindeki baskı sonucu ANAP uzun süre iktidarını sürdürmüştür. Ancak 1980'lerin sonlarına gelindiğinde sınıf mücadelesinde yeniden canlanma başlamış, Nisan 1989'da Adana 1991'de Zonguldak büyük işçi eylemlerine sahne olmuştur. Bu mücadelenin sonuçlarından biri olarak kar oranlarında düşmeler söz konusu olmuştur (Grafik 2). Takip eden seçimlerde (20 Ekim 1991) ise seçimin galibi DYP ile üçüncüsü SHP yeni bir koalisyon kurulmuştur. Grafikte de (Grafik 3) görüleceği gibi, koalisyon sermayenin güvenini boşa çıkarmamış ve kar payları yükselmeye başlamış ve DYP ödülünü 50, 51 ve 52. hükümetlerde iktidar olmasıyla almıştır (Ongan, 2014).

1995'e gelindiğinde 1990'lı yılların ilk çeyreğinde sermayenin karları için süren bahar yerini kışa bırakmıştır. Bu süre içinde,

sınıf mücadelesi de zaman zaman eyleselliğini arttırmıştır. Nitekim 1995 yazında Ankara'da yüz bin işçi yürümüş olup 1994 yılının sonlarında başlayan grev dalgası da uzun süre devam etmiştir. 1995 yılında ise Tansu Çiller hükümeti güvenoyu alamamış ve 2000'li yılların başına kadar süren kısa iktidarlar ve koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu dönemde kar oranlarının sürekli düştüğünü ve 2001 iktisadi krizini de hatırlatmakta fayda vardır. Sonrasında ise takip eden seçimlerde bugüne kadar süren AKP iktidarı başlamıştır (Ongan, 2014).

iktisadi parametreler büyüme ve siyasi iktidarlar

Yukarıdaki kısa ufuk turunun ortaya koyduğu durum çok nettir. Sermayenin karlılığının azaldığı dönemlerde iktidar değişmektedir. Ancak burada bir hatırlatma yapmakta fayda vardır. Kar oranları hesaplanırken oranın pay kısmında yer alan "kar"da iki temel belirleyici üretim miktarı ve ücret ödemeleridir. Dolayısıyla ücret ödemelerinin sabit kalması durumunda üretim miktarındaki azalma da kar oranlarının düşmesine yol açabilecektir. Bir diğer ifade ile ücret değişkenini hesaba katmadığımızda üretimin sermaye stokuna oranı (Y/K) rasyosuyla bir değerlendirme yapmamız gerekecektir. Çok daha basit-

Sermayenin karlılığının azaldığı dönemlerde iktidar değişmektedir.

AKP iktidarı döneminde varlıkların ve gelecekteki emek güçlerinin ipotek edilerek “varlık sahibi olunması” ve firmaların dış tasarruflarla beslenerek büyümesi durumu söz konusudur.

leştirecek olursak iktisadi büyüme miktarı da bir göstere haline dönüşebilecektir. Oysa bu hatalı bir yaklaşım olacaktır. Zira kapitalist toplum sınıflı bir yapıyı ifade etmektedir. Bu yaklaşımın doğal sonucu işçi sınıfının analizin dışına itilmesi olacaktır. Burada siyasi iklimin ve sınıf mücadelesinin durumuna bir kez daha vurgu yapmak gerekmektedir. Nitekim çok yüksek büyüme dönemlerinde işçi sınıfının mücadelesi bu büyümenin çok daha üzerinde ücret artışları sağlayabileceği gibi ülkedeki siyasi koşullar gereği daralma dönemlerinde ücretler daralma oranından çok daha fazla düşebilecektir. Dolayısıyla her büyüme dönemi kar oranlarının arttığı dönemleri ifade etmeyeceği gibi her düşük büyüme dönemi de kar oranlarının azaldığını göstermeyecektir. Örneğin; 1981 ve 1985 yıllarındaki büyüme oranları Türkiye'nin uzun dönem ortalama büyüme oranının altında olmasına karşın kar oranlarının arttığı dönemlerdir. Dönemin özgün ve baskıcı koşulları gereği ücretler üzerinde yapılan baskılama ile kar oranları artmaya devam etmiştir. Büyüme oranlarının tek başına bir göstere olmaması gerektiği durumu ortadadır. Ancak yine de bu oran her zaman olmasa da iktidarın belirlenmesinin ekonomi ile ilişkisinde bazı işaretler verebilmektedir. Tablo 1'de iktidar partisinin oy oranları ve büyüme oranları verilmiştir. Burada da görüleceği gibi büyüme oranları ile oy oranları arasında yüzde 77 gibi oldukça yüksek bir korelasyon söz konusudur (Analizimizin bu aşamada sadece büyüme oranlarıyla ilişkiye değinmesi teknik bir soruna bağlıdır. Zira kar oranları serilerinin oluşturulması için analizin başlangıç döneminden

itibaren değişmeyen bir veri setine ihtiyaç vardır. Oysa TÜİK eski ücret verilerini değiştirdiğinden bu veri setinin devamını hesaplayabilmemiz mümkün olamamıştır). Türkiye'nin günümüze kadar süren ortalama büyüme eğiliminin altında bir büyüme eğilimi göstermesine ve gerek işsizlik gerekse düşük ücretlere rağmen AKP iktidarını uzun bir süre sürdürebilmiştir. Bunun en temel belirleyicilerinden birisi “borçluluk” düzeyidir.

borçluluk ve AKP iktidarı

Kuşkusuz uzun bir iktidar süresinin birçok belirleyicisi vardır. Örneğin bu dönemde dünya ekonomisinin içinden geçtiği koşullar, gelişmekte olan ülkelere sıcak para akışında önemli artışlar söz konusu olmuştur. Bu durum gelişmiş ekonomilerde yeni yatırım olanaklarının sınırlarına ulaşması ve sermayenin reel sektörden çok finansal piyasalara yönelmesinin doğal bir sonucudur. Türkiye'nin ise 2001 yılında yaşadığı krizden çıkış için alınan önlemler gerek bütçe gerekse bankacılık sisteminin güçlenmesiyle sonuçlanmış ve bu sayede sermaye akışlarından önemli ölçüde pay sahibi olunmuştur. Sıcak paranın etkisiyle likidite boldur ve ülke ürettiğinden fazlasını tüketebilmektedir. Firmalar ucuzlayan dövizden yararlanarak üretim sürecini montaj hattına çevirerek kar elde edebilirken, hane halkı da düşük ücretlerine rağmen borçlanarak varlık sahibi olabilmektedir. Sonuçta AKP iktidarı döneminde varlıkların ve gelecekteki emek güçlerinin ipotek edilerek “varlık sahibi olunması” ve firmaların dış tasarruflarla beslenerek büyümesi durumu söz konusudur. Burada hatırlatılması

TABLO 1

	3.11. 2002 Genel S.	28.03.2004 Yerel S	22.07.2007 Genel S.	29.03.2009 Yerel S.	12.06.2011 Genel S.	30.03.2014 Yerel S.
Oy Oranı (%)	34,4	41,7	46,6	38,8	49,9	44,1
Büyüme (%)	0,8	5,9	6,0	-4,5	9,1	4,0

Kaynak:<http://www.mahfiogilmez.com/2014/03/secim-sonuclar-buyume-oranlari-oy.html>

gereken önemli bir nokta vardır. İktisadi açıdan borcun mutlak değer olarak miktarı anlamlı bir büyüklük değildir. Bu noktada borç-gelir oranı çok daha anlamlı bir kriterdir. Çünkü gelirin azalması veya işsiz kalınması durumunda daha önce “ödenbilir” olan borç miktarı ödenemez hale gelebilecektir.

AKP iktidarı süresince çalışma hayatında birçok olumsuz gelişme de söz konusudur. Örneğin; günde ortalama dört işçi iş kazalarında ölmekte, çalışma saatleri dünyanın geri kalanının çok daha üzerinde seyretmekte, reel ücretlerdeki düşüşün yanısıra gelir eşitsizliğinde dünya ölçeğinde sürekli ilk sıralarda yer alınmaktadır. Tüm bu gelişmelerin yanısıra AKP iktidarı dönemi grev “ertelemeleri” ve sendikasılaşmada yakın tarihin en yoğun olduğu dönemdir. Ancak herşeye rağmen kişiler borçludur ve mevcut durumun düzeltilmesi çabaları gelir kaybına yol açabilecek riskleri de içermektedir. Gelir kaybı riski ise borcun geri ödenmesini imkansız hale getirebilecektir.

Bu durum iktisadi bir zorunluluktan çok siyasi bir tercih niteliğindedir. Nitekim geçtiğimiz günlerde bir televizyon programında AKP'nin Grup Başkanvekili Mahir Ünal bunu açıkça ifade etmiştir. Ünal; “... halkın yine kendilerini tercih edeceğini çünkü bir çok yolla borçlandığını” ifade etmesi bu durumun politik bir tercih olduğunun göstergesidir (Taraf Gazetesi, 09.04.2015) .

TCMB'nin en son Kasım 2013 tarihinde yayımladığı Finansal İstikrar Raporu'na göre, Türkiye'nin hane halkı borcunun net harcanabilir gelire oranı yüzde 55.2 civarındadır. Hane halkı borç düzeyi on iki yıl içerisinde yaklaşık altmış katlık bir artış göstererek yaklaşık 400 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bu borcun yaklaşık yüzde kırklık kısmı ihtiyaç kredisine üçte birlik kısmı ise konut kredisine yöneliktir (TCMB Finansal İstikrar Raporu Kasım 2014, Tamer Meral, www.milliyet.com.tr).

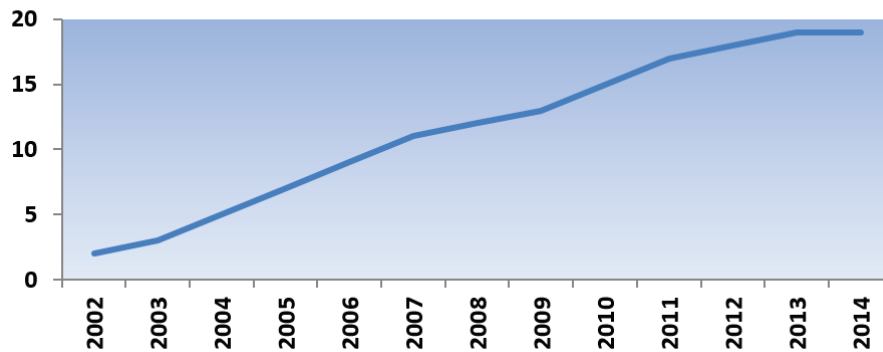
Grafik 4'te de görüleceği gibi hane halkı borç stokunun GSYİH'ya oranı da yıllar içerisinde önemli ölçüde artmıştır. Burada kritik olan durum milli gelirden yeterli büyümenin sağlanamaması halinde veya ekonominin küçülmesi durumunda bu borcun ekonomi üzerinde yaratacağı tahribattır. Bu durumun yaratacağı etkiler diğer etkilerle birleşerek kendini besleyecek nitelikte olacaktır. Örneğin; bir daralma durumunda veya işsizliğin bir miktar daha artmasında borçların kısmen ödenememesi bankaların kredi tayınlanmasına gitmesine ve mevcut likiditenin daralmasına sebep olabilecektir. Böylesi bir durumun ise borçların geri ödenmesini imkansız hale getireceği gibi başta bankacılık sistemi olmak üzere ekonomi üzerinde yaratabileceği diğer tahribat açıktır. Ekonominin yeterli ölçüde büyümemesi, işsizlikteki artış gibi gelişmeler sonucu bu tür bir ihtimalin gerçekleşmesi çok uzak görülmemelidir. Örneğin, FED'in

İktisadi açıdan borcun mutlak değer olarak miktarı anlamlı bir büyüklük değildir. Bu noktada borç-gelir oranı çok daha anlamlı bir kriterdir.

25

GRAFİK 4

Hanehalkı Borç Stoku/ GSYİH (%)

KAYNAK: <http://www.mahfiegilmez.com/2013/04/kimin-borcu-artiyor.html>'den yararlanarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Önümüzdeki günlerde Türkiye ekonomisinin bugüne kadar sürdürmekte olduğu sıcak paraya dayalı iktisadi yapının devamı pek mümkün görünmemektedir.

yakın gelecekte faiz yükselteceği beklenen bir durumdur. Bunun sonucu olarak ortaya çıkacak sermaye çıkışının büyüme üzerindeki olumsuz etkileri de açıktır. Bu durumda artan işsizlik ve gelirlerin azalmasının borçluluk üzerinde etkisinin kendini yeniden üreten bir nitelik taşıması son derece muhtemeldir.

Borçluluk düzeyi ile ilgili mikro verilerle yapılmış çok sayıda çalışma yoktur. Ancak tarafımızca İstanbul'daki çalışanlar üzerinde İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi'nin desteğiyle "Hanehalkı Borçluluğu Tüketici Davranışları ve Tüketim Kalıplarına Etkisi" isimli çalışma konuyla ilgili önemli veriler sağlamaktadır. Bu çalışmanın tüm çıktıları burada sunmak mümkün olmasa da bazılarının ortaya konması borçluluk düzeyinin boyutlarını göstermeyi sağlayacaktır. Örneğin İstanbul'da çalışan kesimi temsil eden örneklemin yüzde 52.2'si kiracılar arasında oluşmaktadır ve bunların yarıya yakını çeşitli oranlarda borçludur. Kiracıların borçlu olanlarının hane gelirlerinin yaklaşık yüzde 28'i borç ödemesine gitmektedir. Ev sahibi olanların da yaklaşık yarısı borçludur ve borçlu olanların hane gelirlerinin yaklaşık yüzde 31'lik kısmı borç geri ödemesine gitmektedir (Ongan ve Birdal, 2011)

iktisadi durum ve siyasi gelecek

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de siyasi tarih incelendiğinde genel olarak iktisadi koşulların değişmesiyle birlikte siyasi iktidarların değiştiği görülmektedir. Bu durum kaçınılmaz bir kural niteliğindedir. Ancak Türkiye'de iktisadi koşulların ne de-

rece kötüleştiğine bağlı olarak bazı siyasi partiler için bitişlere ve bazıları için ise yeni başlangıçlara sebep olduğu da sıkça karşılaşılan durumlardır. Önümüzdeki günlerde Türkiye ekonomisinin bugüne kadar sürdürmekte olduğu sıcak paraya dayalı iktisadi yapının devamı pek mümkün görünmemektedir. Bu durumun borçların geri ödenmesindeki güçlükler, döviz kurunun yükselme eğilimi, ekonomideki faiz baskısı, likiditenin daralması gibi etkilerle birlikte önemli tahribatlar yaratacağı açıktır. Dolayısıyla 7 Haziran 2015 tarihi Türkiye siyasi tarihinde önemli bir kırılmanın tarihi olarak görülebilir. Burada kastedilen mevcut iktidarın bu seçimde değişeceği değildir. Ancak öngörülen iktisadi gelişmelerin gerçekleşmesi halinde hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra yeni bir seçim ihtimali hiç de uzak değildir. Bu olası iktisadi gelişmelerin ise siyasette yeni yapılanmalara kapı açacağı öngörülebilir. Burada diğer dönemlerden farklı olan, mevcut iktidar partisinin içinde bulunduğu durumdur. Nitekim bugüne kadar siyasi analizlerde bir diğer partinin iktidara gelme koşulları ve iktidar değişiklikleri sıkça analiz edilmiştir. Ancak mevcut bir iktidar partisinin, hakkındaki bunca iddianın varlığı koşulları dikkate alındığında, iktidarı kaybetmesi halinde nasıl gidebileceği hiç tartışılmamıştır. İktidar partisinin şu andaki durumu ve iktisadi koşulların değişme eğiliminde yaşanması muhtemel gelişmeler bu durumun da ciddi biçimde tartışılmasını zorunlu kılmaktadır.

kaynakça

- Ongan, H., Murat B., (2011), Hanehalkı Borçluluğu Tüketici Davranışları ve Tüketim Kalıplarına Etkisi, İ.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri, No: 14644.
- Ongan, H., (2014) "Kar Paylarındaki Değişim Siyasi İktidar ve Askeri Darbeler" Üretim Ekonomisi Kongresi.
- Eğilmez M, (2015), "Kamu Kesimi ve Özel Kesim Borçları", Kendine Yazılar, <http://www.mahfielgilmez.com/2013/04/kimin-borcu-artiyor.html> (03.10.2015)

- Finansal İstikrar Raporu, TCMB Kasım 2014
- Tamer, M., (2015) "Hanehalkı Borcu 12 yılda 55 kat arttı" <http://www.milliyet.com.tr/hanehalki-borcu-12-yilda-55-kat/ekonomi/yedey/2026251/default.htm> (05.10.2015)
- "AKP'li Ünal'dan İnanılmaz İtiraf" Taraf Gazetesi (09.04.2005)

dünyada ve türkiye’de kıdem tazminatı uygulamaları

özet

Kıdem tazminatı dünyanın en yaygın ve aynı zamanda en çok tartışılan işçiler için tazminat ve gelir desteği programıdır. Ülkelerin çok büyük bölümünde bulunan kıdem tazminatı programları sosyal refah ve endüstri ilişkileri rejimine göre farklılık göstermektedir. Kıdem tazminatı işçilere kendilerinin işten ayrılmaları veya işveren tarafından işten çıkarılmaları durumunda toplu bir ödeme yapılmasına olanak sağlar. Kıdem tazminatı kimi ülkelerde yasal olarak zorunlu kimi ülkelerde ise toplu iş sözleşmeleriyle gönüllü olarak oluşturulan bir sistemdir. Kıdem tazminatının yasal dayanakları, kapsamı, hak ediş koşulları, ödeme tipi ve miktarı konusunda dünyada oldukça farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Ülkeler arası bu farklılıklar karşılaştırmayı zorlaştırmaktadır.

Türkiye’de kıdem tazminatı 1936 yılında 3008 sayılı iş yasası ile kabul edildi. Kıdem tazminatı 1950’lerden bu yana çalışma ilişkilerinin en tartışmalı konularından biridir. İşverenler kıdem tazminatını işgücü maliyetine ek bir yük getirmekle suçlarken, işçiler ve sendikalar ise kıdem tazminatını işten çıkarmalar durumunda bir iş güvencesi aracı ve gelir desteği olarak güçlü bir biçimde savunmaktadır. 1970’li yıllardan bu yana işverenler ve hükümetler bir kıdem tazminatı fonu kurulmasında ısrar etmektedir. Sendikalar ise kıdem tazminatı fonunun kıdem tazminatının hak ediş koşullarını zayıflatacağı ve miktarını azaltacağından dolayı endişelidir. Bu nedenle sendikalar kıdem tazminatı fonuna karşı çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kıdem tazminatı, kıdem tazminatı fonu, sosyal koruma, iş güvencesi, sosyal politika

abstract

Severance pay is one of the most common but also most controversial compensation and income support programs for workers depending on a country’s social welfare and labour relations systems. Severance pay programs exist in most countries around the world. It provides lump-sum cash payments to workers who involuntarily or voluntarily separate from their employment. It is implemented by legislation or collective agreement, mandated or voluntary. There several different severance pay programs in terms of legal source and coverage, eligible contingencies, benefit type and level and funding. These cross-country differences make comparison difficult.

In Turkey, severance pay program was adopted by Labour Code in 1936. It has been a most controversial topic in labour relations since 1950s. While employers blamed severance pay as an extra burden on labour cost, trade unions and workers advocated it strongly as a tool of job security and income support in case of dismissals. Since 1970s, governments and employers have insisted to establishing a severance pay fund. However trade unions fear that the fund may undermine eligible contingencies and decline the benefit level of severance pay. That is why trade unions have been opposed the establishment of severance pay.

Key Words: Severance Pay, Severance Pay Fund, social protection, job security, social policy

Bu çalışmada kıdem tazminatının tarihsel gelişimini ve dünyadaki uygulamaları değerlendirip, Türkiye’de özellikle kıdem tazminatı fonu etrafında yoğunlaşan tartışmaları ele alacağım. Kıdem tazminatını iş hukuku ve uygulaması (teknik) boyutun-

dan daha çok sosyal politika perspektifi ile ele almaya çalışacağım.

kıdem tazminatı nedir?

Kıdem tazminatı (*severance pay*) 130 yıla yaklaşan geçmişiyle muhtemelen dünya-

Aziz Çelik*

* Kocaeli Üniversitesi
Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü
Öğretim Üyesi

**Kıdem tazminatı
oldukça yaygın bir
o kadar da üzerinde
tartışılan işçi
haklarından biridir.**

da en yaygın uygulamaya sahip tazminat veya gelir desteği programıdır. Kıdem tazminatına farklı gelir düzeyine sahip hemen hemen tüm ülkelerde zorunlu veya gönüllü biçimlerde (toplu sözleşmeler aracılığıyla) rastlanmaktadır. Kıdem tazminatı oldukça yaygın bir o kadar da üzerinde tartışılan işçi haklarından biridir. Mevzuat veya toplu sözleşmelerle sağlanan kıdem tazminatı işverenin işini kaybeden veya işten ayrılan işçiye hizmet süresine ve kazancına paralel toptan bir ödeme yapmasıdır. Kıdem tazminatının çeşitli hedefleri vardır. İş kaybına karşı tazminat sağlanması, işten çıkarmaları cazip olmaktan çıkarıp işsizliği önlemesi, uzun dönemli çalışma ilişkisi teşvik etmesi, deneyimli işçileri işyerinde tutarak işgücü devrinin maliyetini azaltması bunlar arasında sayılmaktadır. Kıdem tazminatının bir tür gelir koruma aracı, iş güvencesi aracı ve işgücünün sürekliliğini sağlayan bir insan kaynakları aracı olmak üzere temel üç işlevi olduğu kabul edilmektedir.¹

Kıdem tazminatı 19. yüzyılın sonlarında 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bir işçi hakkıdır. Kıdem tazminatının ilk nasıl ortaya çıktığı ve nasıl bir evrim geçirdiği konusunda çok fazla bilgi olmasa da 1889 yılında Almanya'da Karl Zeiss fabrikalarında yapılan uygulama ilk uygulama olarak bilinmektedir. Fransa'da 1870 ve 1880'lerde demiryolu sektöründe yaşanan büyük çaplı işten çıkarmalarda işverenlerin tazminat ödemesine yönelik ilk yargı kararları kıdem tazminatının ilk örneklerinden sayılabilir.² Firma bazlı kıdem tazminatı uygulamaları yasal düzenlemeler öncesinde görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ILO'nun da etkisiyle Avrupa'da kıdem tazminatı uygulamaları yaygınlaşmaya başlamıştır. 1940 itibarıyla 40 civarında ülkede kıdem tazminatına ilişkin yasal düzenlemeler söz konusuydu.³ Kıdem tazminatı uygulamaları refah devletlerinin yaygınlaşmasına paralel olarak 2. Dünya Savaşı sonrasında geniş bir uygulama alanı buldu.

dünyada kıdem tazminatı uygulamalarının temel özellikleri⁴

Kıdem tazminatı oldukça yaygın bir uygulama olmasına karşın hukuksal dayanak-

ları, hak ediş koşulları, kapsamı ve miktarı konusunda oldukça farklı uygulamalara rastlanmaktadır.

Kıdem tazminatı uygulamaları hukuksal dayanakları açısından üçe ayrılabilir: Yasa ile zorunlu uygulama, toplu sözleşme ile zorunlu uygulama ve firmaların gönüllü olarak uyguladıkları programlar. Zorunlu programlar bazı ülkelerde bütün istihdamı kapsarken bazı ülkelerde sadece özel sektörü ve/veya belli ölçekteki işletmelerde çalışanları kapsayabilmektedir.

Kıdem tazminatı hak ediş koşullarında oldukça farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Bazı ülkelerde bütün işten ayrılmalarda kıdem tazminatı ödenirken bazılarında belirli işten ayrılma biçimleri için kıdem tazminatı öngörülmektedir. Kimi ülkelerde sadece ekonomik nedenlere dayalı işten çıkarmalarda kıdem tazminatı ödenmekte ve diğer işten çıkarmalarda ödenmemektedir. Dünyada kıdem tazminatının başlıca altı nedenle ödendiği görülmektedir: İşten çıkarmalar, toplu işten çıkarmalar, iflas, iş göremezlik, emeklilik ve işten ayrılma.

Kıdem tazminatı ödeme düzeyi ve ödeme tipleri açısından farklılaşmaktadır. Kıdem tazminatı genellikle çalışma süresine ve son ücrete dayalıdır ve belirli bir hizmet süresinden sonra ödenmektedir. Daha karmaşık formüller olmakla birlikte her çalışma yılı için ücretin belirli bir oranı tazminat olarak verilmektedir. Böylece kıdemli işçiler daha fazla kıdem tazminatı almaktadır. Kimi ülkelerde işten ayrılma biçimine bağlı olarak kıdem tazminatı değişmektedir. Kural olarak kıdem tazminatı toptan ödenir ancak az sayıda ülkede aylık düzenli ödeme şeklinde de yapılabilmektedir.

Kıdem tazminatının kaynağı ve finansmanı bir diğer önemli konudur. Genel bir uygulama olarak kıdem tazminatı işverenler tarafından finanse edilmektedir. Kişisel hesaba dayalı kıdem tazminatının olduğu bazı ülkelerde işçiler de katkıda bulunmaktadır. Kimi ülkelerde özellikle geniş ölçekli sektörel yeniden yapılanmalar ve bunlara dayalı işten çıkarmalarda devlet de finansmana katkıda bulunmaktadır. Kıdem tazminatında dört temel finansman tipi vardır:

- 1) Dahili nakit finansman sistemi: Tüm ödemenin işveren tarafından ayrılma sırasında yapılması, kıdem tazminatının cari ücret olarak ödenmesi
- 2) Dahili fon sistemi: Firma tarafından kıdem tazminatı karşılığının genellikle vergiden muaf finansal varlıklara yatırılması (devlet tahvilleri gibi)
- 3) Harici bireysel hesaba dayalı sistem (bireysel fon). Bu sistemde kıdem tazminatı karşılığı işçinin bireysel hesabına yatırılır ve finans piyasası araçları ile nemalandırılır.
- 4) Harici hükümet kontrollü merkezi fonlar.

Bazı ülkeler iflas ve ödeme güçlüğüne karşı özel kıdem tazminatı garanti fonları kurmuştur. Kıdem tazminatının vergilendirilmesi konusunda da farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Vergiden tümüyle muaf sistemler, kısmen muaf sistemler ve tıpkı ücret gibi tümü vergiye tabi istemler.

Dünyada kıdem tazminatının kapsamı: Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir araştırmaya göre 183 ülkenin 152'sinde (yüzde 83) zorunlu ve 18'inde (yüzde 10) yarı zorunlu (toplu sözleşmeler yoluyla) kıdem tazminatları uygulaması varken sadece 13 ülkede (yüzde 7) ikisine de rastlanmamaktadır. 22 ülkede ise hem zorunlu hem de toplu sözleşmeler yoluyla kıdem tazminatı uygulaması söz konusudur. Yüksek gelir grubuna sahip ülkelerde yüzde 70 oranında zorunlu kıdem tazminatı uygulamasına rastlanırken yüzde yüz oranında toplu sözleşmeler yoluyla kıdem tazminatı uygulamasına rastlanmaktadır. Düşük gelir grubuna sahip ülkelerde ise oldukça yüksek oranlı (yüzde 95) zorunlu kıdem tazminatı uygulaması görülmektedir. Orta üst gelir grubu ülkelerinde de yüksek oranda zorunlu kıdem tazminatı uygulaması görülmektedir.

Pek çok ülkede kıdem tazminatı programları esas olarak özel sektörü kapsamaktadır. Bunun nedeni kamu istihdamının oldukça güvenli olmasıdır. Bazı ülkelerde bütün işletme ölçekleri kapsam altındayken bazı ülkelerde 5'ten (Kolombiya), 10'dan fazla (Almanya, Slovenya, Venezuela), 15'ten fazla (Avustralya, İtalya, Kırgızistan), 20'den fazla (Bulgaristan, Dani-

marka, Finlandiya, Polonya) işçi çalıştıran işletmeler kapsam içindedir.

Hak ediş koşulları: Hak ediş koşullarının ilki hangi tür işten ayrılmaların kıdem tazminatı konusu olacağıdır. Ülkelerin büyük çoğunluğu için kıdem tazminatını hak ediş geleneksel koşullara bağlıdır. Bunlar işten çıkarma ve toplu işten çıkarmalardır. Ayrıca iflas ve ödeme güçlüğü, emeklilik de diğer hak ediş koşullarıdır. Ancak bunların yaygınlığı daha azdır. Diğer yararlanma koşulu hizmet süresidir. Kıdem tazminatından yararlanma için gerekli çalışma süresi ortalama 10 ay (düşük gelir grubu ülkeler) ile ortalama 33 ay (genellikle yüksek gelir grubu ülkeler) arasında değişmektedir. OECD ortalaması 17 aydır.

Kıdem tazminatı miktarı: Kıdem tazminatı sistemleri arasındaki büyük farklar nedeniyle kıdem tazminatı düzeyi açısından karşılaştırma yapmak oldukça zordur ve yanıltıcı sonuçlara yol açabilir.⁵ Ancak genel bir saptama olarak şunu söylemek mümkündür: Genellikle düşük gelir grubu ülkeleri daha yüksek kıdem tazminatı sağlarken yüksek gelir grubu ülkelerinde kıdem tazminatı miktarı düşmektedir. Örneğin bir yıllık çalışma için ortalama kıdem tazminatı miktarı yüksek gelir grubu ülkeleri için 2.2 hafta iken, düşük gelir grubu ülkelerinde neredeyse bunun iki katı 4.3 hafta olmaktadır.⁶ Türkiye kıdem tazminatı miktarı açısından dünya sıralamasında ortalarında yer almaktadır.⁷

Finansman sistemleri: Ülkelerin ezici çoğunluğu dahili nakit finansman sistemi (Türkiye'deki gibi) uygulamaktadır. Dahili-firma içi fon sistemi sadece bir kaç ülkede (Japonya, Kore, Polonya) uygulanmaktadır. Az sayıda ülkede işverenin iflası ve ödeme güçlüğüne düşmesine karşı kamu garanti fonlarına rastlanmaktadır. Harici bireysel ve merkezi fonlar az sayıda orta ve üst gelir grubu ülkelerinde görülmektedir. Türkiye'de yıllardır tartışılan merkezi fon sistemi ve son yıllarda tartışılan bireysel fon sistemi dünyada son derece sınırlı bir uygulamaya sahiptir.

Kıdem tazminatına ilişkin Türkiye yürütülen tartışmalara ve fon kurulması yönündeki yoğun baskılara rağmen dünyada kıdem tazminatı sistemlerini yeniden dü-

Pek çok ülkede kıdem tazminatı programları esas olarak özel sektörü kapsamaktadır. Bunun nedeni kamu istihdamının oldukça güvenli olmasıdır.

Kıdem tazminatına ilişkin yürütülen tartışmalara ve fon kurulması yönündeki yoğun baskılara rağmen dünyada kıdem tazminatı sistemlerini yeniden düzenleme yönünde güçlü bir eğilim yoktur.

zenleme (reform) yönünde güçlü bir eğilim yoktur. 2000'li yıllarda sadece Şili, Avusturya, İtalya ve Kore kıdem tazminatı sistemlerinde değişikliğe gitmiştir.

Son olarak kıdem tazminatının uluslararası çalışma hukukundaki yerine değinmekte yarar var. Kıdem tazminatı konusu 158 sayılı Hizmet İlişkisine Son Verilmesine İlişkin Sözleşme ve İşverenin İflası Durumunda İşçi Alacaklarının Korunmasına İlişkin 173 sayılı ILO sözleşmeleri ile düzenlenmiştir. 158 sayılı sözleşmenin 12. Maddesine göre hizmet ilişkisine son verilen bir işçi şu haklardan yararlanır:

- Miktarı, diğer unsurların yanı sıra, hizmet süresine ve ücret seviyesine göre belirlenecek ve doğrudan işveren tarafından veya işverenlerin katkısıyla oluşturulmuş bir fondan ödenecek bir kıdem tazminatı veya işten ayrılma nedeniyle doğan başka haklar, veya
- Tabii oldukları koşullar çerçevesinde, işsizlik sigortası veya yardımından doğan haklar veya yaşlılık yahut mahlülük gibi diğer sosyal güvenlik türleri yahut,
- Bu tazminat ve ödeneklerin birleşimi.

158 sayılı sözleşme kıdem tazminatını iş akdinin feshinde bir gelir güvencesi olarak düzenlemektedir. Görüldüğü gibi 158 sayılı sözleşme kıdem tazminatının doğrudan işveren veya işverenlerin katkısıyla oluşturulmuş bir fondan ödenmesini öngörmektedir. Dahası işsizlik sigortası ve yaşlılık aylığından yararlanılması kıdem tazminatını ortadan kaldırmamaktadır. Bu ödeneklerinin birleşiminin ödenmesi de mümkündür. 173 sayılı sözleşme ise işverenin iflası durumunda işçi alacaklarının bir garanti fonu ile korunmasını düzenlemektedir. Sözleşmeye göre korunması gereken işçi alacakları arasında kıdem tazminatı da sayılmaktadır.

türkiye'de kıdem tazminatı kıdem tazminatının niteliğine ilişkin tartışmalar

Kıdem tazminatının niteliği konusunda öğretilerde ve uygulamada çok sayıda farklı gö-

rüşe rastlanmaktadır. Kıdem tazminatının niteliği konusunda iş hukuku öğretisinde görüş birliği yoktur. Kıdem tazminatı için ileriye bırakılmış ücret, ikramiye, tazminat, işyerine bağlılığın karşılığı görüşleri yanında işsizlik sigortası ve iş güvencesi işlevlerini savunan görüşler de bulunmaktadır.⁸ Kıdem tazminatının niteliği konusundaki farklı görüşleri kısaca özetleyelim: Bu görüşlerden biri kıdem tazminatının yıpranma karşılığı olduğu yolundaki görüştür. 3008 sayılı İş Kanunu'nda 1950 yılında yapılan değişikliğin gerekçesinde *kıdem tazminatı işçilerin yıpranması karşılığı olduğu görüşüne* yer verilmiştir.⁹

Kıdem tazminatının "ödenmesi sonraya bırakılmış ücret parçası" olduğu fikri Türk-İş tarafından savulmuştur.¹⁰ Kıdem tazminatının işçiye geciktirilerek ödemesi yapılan bir ücret olduğunu savunanlara göre, işverene hizmet arz eden işçinin, bunun karşılığı olan ücretinin bir kısmını, düzenli olarak "ücret" adı altında alırken, geriye kalan kısmını da, hak etmesi şartı ile, "kıdem tazminatı" ismi altında geciktirilmiş ve toplu olarak almaktadır. "Ücret" işçinin ve ailesinin normal ihtiyaçlarını karşılarken toplu ve geciktirilmiş olarak "kıdem tazminatı", ona hayatın genel riskleri karşısında sağlanan bir güvence olduğu görüşü dile getirilmektedir.¹¹

Kıdem tazminatı işyerinde uzun süre sadakatle çalışmış olan işçiye, işveren tarafından mükafat olarak ödenen bir ikramiye niteliğinde olduğu görüşü yaygındır.¹² Saymen'e göre "*kıdem ikramiyesi işçinin sebketmiş [geçmiş, ilerlemiş] bulunan mesaisinin bir mükafatıdır.*"¹³ Benzer bir görüşü Türk-İş de savunmaktadır. Türk-İş'e göre kıdem tazminatı işçinin işyerinde sarf ettiği yılların mükafatıdır.¹⁴ Yargıtay'ın bir görüşüne göre ise kıdem tazminatı işçiyi himaye etmek ve bir dereceye kadar zaruret ve ihtiyaçtan kurtarmak maksat ve sebebine dayalıdır.¹⁵

Kıdem tazminatının işsizlik sigortası ile bağlantısı 931 sayılı İş Yasasının hazırlıkları sırasında bu yasanın gerekçesinde yer almıştır: "Bu tasarının hazırlanması sırasında kıdem tazminatı müessesesinin iş hayatına ilişkin sakıncaları yönünden

yapılan çeşitli itirazlar göz önünde tutulmakla beraber, bu hakkın kaldırılmasının kazanılmış haklar bakımından sakıncaları düşünüerek ve henüz işsizlik sigortasının da kurulmadığı göz önünde tutularak bu konunun sözü geçen sigortanın kuruluşu sırasında tekrar ele alınması uygun görülmüştür.¹⁶ Türk-İş, 1960'larda gündeme gelen işsizlik sigortası uygulaması ile kıdem tazminatının kaldırılması girişimlerine karşı çıkmış ve işsizlik sigortasının iş güvencesi için yeterli olmayacağını o nedenle kıdem tazminatının devam etmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁷

Kıdem tazminatının iş güvencesi ve sendikalaşmayla bağlantısı 1975 yılında kıdem tazminat ile ilgili önemli değişiklikler yapan 1927 sayılı kanun gerekçesinde kurulmuştur: *"Kıdem tazminatı müessesesinin işçilerin gelir ve iş güvenliğini sağlayıcı ve keyfi işten çıkarılma işlemlerinin işçi aleyhine doğurduğu sonuçları giderici niteliği yanında, güvenli ve gerçek hüviyetli bir sendikalaşma hareketine yardımcı ve hatta büyük katkıda bulunabileceği de günümüzde kabul edilegelen bir gerçektir."*¹⁸ Benzer bir görüşü Türk-İş de savunmaktadır. Türk-İş'e göre kıdem tazminatı işçinin emniyetini sağlayan yegane müessesedir. Türk-İş, kıdem tazminatının işçinin her an işten çıkarılma korkusundan biraz olsun uzak çalışmasını sağlayan bir müessese olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹

Kıdem tazminatının niteliğine ilişkin bir diğer görüş ise bunun bir tazminat olduğu yönündedir. Bazı yazarlar işverene bu konuda bir kusur isnat edilemeyeceği için kıdem tazminatını hukuken tazminat olarak adlandırmanın mümkün olmadığını söylese de²⁰ çağımızın değişen iş hukuku prensipleri açısından tazminat için mutlak kusur unsurunun bulunmasına gerek olmadığını vurgulayanlar kıdem tazminatının gerçek anlamda bir tazminat niteliğinde bulunduğunu savunmaktadır:

"İşçinin çalışma süresi boyunca iş gücünde oluşan ve yenilemeyen çalışma yetkisi de kusursuz sorumluluk esaslarına göre tazmini gereken bir hak kaybidir. İşçinin çalışma ortamında işgücü tekrar yerine konulamayacak şekilde yıpranmaktadır.

*İşverenin kusuru olmasa da işçinin çalıştığı işyerinden ayrılırken, yıpranmış olması ve işini kaybetmiş bulunması nedeniyle karşılaştığı zarar nedeniyle ona tazminat ödemesi gerekli olmaktadır."*²¹

Kıdem tazminatının 80 yıla yaklaşan uygulaması sırasında çok sayıda ve birbiriyle uyumsuz değişikliğe uğraması nedeniyle kıdem tazminatı yukarıda açıklanan farklı görüşlerle tam olarak açıklanamayan, bunların her birinden esinlenen ve belirli bir kalıba sokulamayan kendine özgü bir kurum niteliğine dönüşmüş durumdadır.²² Bu nedenle kıdem tazminatını tek bir işleve indirgemeyen birden çok niteliği bulunan özgün bir işçi hakkı olarak nitelemek mümkündür.

türkiye'de kıdem tazminatının gelişimi

Kıdem tazminatı 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu ile kabul edilen bir işçi hakkıdır. Kıdem tazminatının Türkiye'nin hukuk sistemine nispeten erken bir dönemde girdiğini vurgulamak gerekir. 3008 sayılı İş Kanunu 5 yıl çalışan işçiye 15 günlük kıdem tazminatı ödenmesini öngörüyordu. Yasanın 13. Maddesi şu hükmü içeriyordu: *"Bilumum işçiler hakkındaki fesihlerde, beş seneden fazla olan her tam iş senesi için ayrıca on beş günlük ücret tutarında tazminat dahi verilir."* Hükümet tasarısında yer almayan bu tazminat komisyon görüşmeleri sırasında kanun metnine eklenmişti.²³ Komisyon raporunda bu tazminatın kuruluş gerekçesi yer almamaktadır. Kanunun meclis müzakereleri sırasında da kıdem tazminatı konusunda bir tartışma yaşanmamıştır.²⁴ Kanunda kıdem tazminatı ifadesi yer almamakta sadece "tazminat" denilmektedir. 3008 sayılı yasanın ilk halinde kıdem tazminatı işçi ve işveren tarafından yapılacak her türlü fesihler için ön görülmüştür. İş sözleşmesinin işçi tarafından fesihlerde de kıdem tazminatı ödenmesi konusunda ortaya çıkan duraksamalar Yargıtay tarafından 1948 yılında olumlu yönde netliğe kavuşturulmuş ve işçi tarafından yapılacak fesihlerde de tazminat ödenmesi hükme bağlanmıştır.²⁵ Kıdem tazminatının ödeneceği haller oldukça genişken, tazminat ancak beş yıl hizmeti olan işçilere beş yıldan

Kıdem tazminatını tek bir işleve indirgemeyen birden çok niteliği bulunan özgün bir işçi hakkı olarak nitelemek mümkündür.

**Kıdem tazminatının
15 günden 30
güne çıkarılması
konusu 1970'lerde
siyasetin
gündeminde yer
almıştır.**

fazla olan çalışmaları için 15 gün tutarında tanınmıştır. Bu açıdan oldukça kısıtlayıcı olduğu söylenebilir.

1950 yılında 5518 sayılı yasada²⁶ yapılan değişikliklerle kıdem tazminatının istenebilmesi belirli koşullara bağlanıp sınırlandırılmıştır. Böylece her türlü fesihle kıdem tazminatı ödenmesi uygulaması sona ermiştir. Ancak hak etme süresi 5 yıldan 3 yıla düşürülmüştür. Üç yıl çalışmış olmak kaydıyla işe başladığı tarihten itibaren işçiye 15 günlük ücreti tutarında kıdem tazminatı ödenmesi öngörülmüştür. Ayrıca askerlik nedeniyle fesihle de kıdem tazminatı ödenmesine olanak tanınmıştır. Kıdem tazminatı ifadesi ilk kez 5518 sayılı yasada kullanılmıştır. 1952 yılında 5868 sayılı kanunla yapılan değişiklikle işçinin ihtiyarlık sigortasından aylık ve toptan ödeme almak amacıyla iş sözleşmesini fesheden işçiye kıdem tazminatı ödenmesi öngörülmüyordu. Ancak bu durumda ihtiyarlık sigortasının yürürlüğe girdiği 1 Nisan 1950 tarihinden önceki süreler dikkate alınacaktı. Böylece kıdem tazminatı ile ihtiyarlık sigortası arasında bir bağlantı kuruluyordu. Diğer bir ifadeyle yaşlılık aylığı veya toptan ödeme alınması durumunda kıdem tazminatı alınamıyordu.

1967 tarihli 931 sayılı iş yasası²⁷ ile 3008 sayılı yasa yürürlükten kaldırılmıştır. Kıdem tazminatı konusu 931 sayılı yasa ile "kıdem tazminatı" başlığı ile ayrı bir madde (14. Madde) olarak düzenlenmiştir. Altı aydan fazla sürelerin yıla tamamlanması uygulaması getirilmiştir. 931 sayılı yasa ile getirilen bir diğer yenilik işçinin ölümü halinde mirasçılarının kıdem tazminatına hak kazanmasıdır.

931 sayılı İş Kanununun Anayasa Mahkemesi tarafından iptalinin ardından 1971 yılında 1475 sayılı İş Kanunu çıkartılmıştır. 1475 sayılı İş Kanunu büyük ölçüde 931 sayılı yasa hükümleriyle aynıdır. 1475 sayılı yasa ile emekli aylığı ve toptan ödeme nedeniyle iş sözleşmesini fesheden işçinin sadece 1 Nisan 1950 tarihinden önceki çalışmalarının esas alınması koşulu kaldırılmış ve böylece kıdem tazminatı ile yaşlılık sigortasını birbirinin alternatifi sayan düzenleme değiştirilmiştir. Ayrıca kıdem

tazminatına ilişkin sürenin iş sözleşmeleri ve toplu iş sözleşmeleri ile artırılabilmesi kabul edilmiştir. Bu hüküm son derece önemli bir rol oynamış ve bu düzenleme sonrasında 1970'li yıllarda toplu iş sözleşmeleriyle kıdem tazminatı süresi yasal düzenleme olan 15 günün üzerine çıkmaya başlamıştır.

Kıdem tazminatının 15 günden 30 güne çıkarılması konusu 1970'lerde siyasetin gündeminde yer almıştır. 1. Ecevit Hükümeti Programı (1974) "İşçilerin asgari kıdem tazminatı bir yıla yarım aylık yerine bir yıla bir aylık üzerinden hesaplanacaktır" hükmü yer almaktaydı. Ancak bu değişiklik Ecevit hükümeti döneminde gerçekleşmedi. Bu arada kıdem tazminatı konusunun ilk kez 1. Ecevit hükümeti döneminde hükümet programına girdiğini vurgulamak lazım. Daha sonra İrmak Hükümeti Programında da (1974-1975) "Hükümetimiz, işçilerin kıdem tazminatlarına ilişkin kanun tasarısı üzerindeki çalışmalara devam edecektir" vaadi yer alıyordu. 30 günlük kıdem tazminatı konusu IV. Demirel Hükümeti (1975-1977) Programında da yer aldı: "Kıdem tazminatı, en kısa zamanda, işçilerimizin ve ülkemizin yararına en uygun bir şekilde 15 günden 30 güne çıkarılacaktır." Ve nihayet bu değişiklik 1975 yılında 1927 sayılı yasa ile yapılmıştır.

1927 sayılı yasa ile yapılan değişiklikler ile üç yıllık hak etme süresi bir yıla indirilmiş ve 15 günlük kıdem tazminatı süresi ise 30 güne çıkarılmıştır. Aynı yasa ile kıdem tazminatı miktarının asgari ücretin 7,5 katı ile sınırlandırılması ön görülmüştür. Böylece ilk kez kıdem tazminatına tavan sınırlaması getirilmiştir. 1927 sayılı yasa ile altı ayı geçen sürelerin bir yıla tamamlanması uygulamasından ise vazgeçilmiştir. Ancak kıdem tazminatına tavan getiren hüküm Anayasa Mahkemesi tarafından biçim yönünden iptal edilmiştir.²⁸ 1927 sayılı yasa ile ilk kez kıdem tazminatı fonu konusu yasalara girmiştir: "İşveren sorumluluğu altında ve sadece yaşlılık, emeklilik, malullük, ölüm ve toptan ödeme hallerine mahsus olmak kaydıyla Devlet veya kanunla kurulu kurumlarda veya % 50 hisseden fazlası Devlete ait bir bankada veya bir ku-

rumda işveren tarafından kıdem tazminatı ile ilgili bir fon tesis edilir. Fon tesisi ile ilgili hususlar kanunla düzenlenir.” Ancak aradan geçen 40 yıl içinde kıdem tazminatı fonu kurulamamıştır.

Kıdem tazminatına ilişkin en önemli sınırlandırma 12 Eylül askeri darbesinden sonra gündeme gelmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen ardından 17.10.1980 tarih ve 2320 sayılı yasa ile kıdem tazminatına tavan uygulaması yeniden getirildi ve kıdem tazminatı asgari ücretin 7.5 katı ile sınırlandı. Dahası bu hükmeye aykırı davranışlar için hapis ve para cezası getirildi. Bu durum iş yasası hükümleri için alışılmamış bir yaptırımdı. Ancak kıdem tazminatının asgari ücretin 7.5 katı ile sınırlandırılması da yeterli görülmemiş olacak ki, 11.12.1982 tarih ve 2762 sayılı kanun ile kıdem tazminatı tavanının asgari ücretle bağı koparıldı. Kıdem tazminatı tavanı en yüksek devlet memurunun bir hizmet yılı için alacağı azami emeklilik ikramiyesi ile sınırlandırıldı. Kıdem tazminatının asgari ücretle bağının koparılması ciddi bir biçimde bastırılması anlamına gelmektedir. Şöyle ki, 1 Ocak 2015'ten bu yana geçerli olmak üzere kıdem tazminatı tavanı 3541 TL'dir. Brüt asgari ücretin 2015'in ilk altı ayı için 1201 TL olduğu düşünülecek olursa, asgari ücretin 7.5 katı 9007 TL demektir. Kıdem tazminatında 7.5 asgari ücret tutarında sınır devam etseydi günümüzde kıdem tazminatları 9 bin TL'nin üzerinde olabilecekti. Bu durum ücretlerdeki erimeyi göstermesi açısından da çarpıcıdır. 1970 ve 80'lerde ortalama 7.5 asgari ücret tutarında kıdem tazminatı makul bir tutardı. 1983 yılında 2869 sayılı yasa ile yapılan değişiklik sonucunda evlenen kadın işçilere evlenmelerini takiben bir yıl içinde işten ayrılmaları durumunda kıdem tazminatından yararlanma olanağı tanınmış ve ayrıca zamanında ödenmeyen kıdem tazminatları için bankalarca mevduata uygulanan en yüksek faiz uygulanması hükmü getirilmiştir.

Son olarak 4857 Sayılı İş Yasası ile kıdem tazminatı İş Yasasının sistematığının dışına çıkarıldı. 1475 sayılı eski iş yasasının 14. madde dışındaki bütün hükümleri yü-

rürlükten kaldırıldı. 14. Madde 4857 sayılı yasanın geçici 6. maddesi ile korundu. Geçici 6. madde ile kıdem tazminatı için bir fon kurulacağı ve fon kuruluncaya kadar 1475/14. Maddenin geçerli olacağı belirtildi.

kadim bir tartışma olarak kıdem tazminatı fonu

Kıdem tazminatı çok uzun yıllardan bu yana tartışma konusudur. Kıdem tazminatının işveren açısından yük oluşturduğu bu yüzden kaldırılması, azaltılması, yararlanma koşullarının zorlaştırılması veya bir fon aracılığıyla ödenmesine yönelik tartışmalar 1950'li yıllardan bu yana devam etmektedir. Saymen kıdem tazminatının işçilere bir takım faydaları olmakla birlikte, işveren için doğurduğu mali külfet nedeniyle büyük bir mahzur oluşturduğunu, az çok uzunca bir zamanda sermayeyi yiyecek kadar mühim bir yekûn tuttuğunu iddia etmektedir.²⁹ Bu görüşler sermaye çevreleri tarafından da sık sık gündeme getirilmiştir. Kıdem tazminatına yönelik tartışmalar işçi, işveren ve hükümet arasında bir müzakere zemini olan Çalışma Meclisi³⁰ toplantılarında gündeme gelmiştir.

1947'de toplanan 1. Çalışma Meclisi komisyon raporunda kıdem tazminatının hesaplanmasındaki esasların işçi lehine genişletilmesi ve kıdem için işçinin işe başladığı tarihten itibaren dikkate alınması öngörülmüştür. Nitekim bu değişiklik 5518 sayılı ve 1950 tarihli kanunla yapılmıştır. 1954 yılında toplanan 2. Çalışma Meclisi, kıdem tazminatının tespitinde esas tutulan üç senelik sürenin bir seneye indirilmesini ve iş akdinin herhangi bir sebeple infisahı veya feshi halinde işçiye kıdem tazminatının ödenmesini kararlaştırmıştır. Ancak sözü edilen karar dönem boyunca mevzuata yansıtılmamıştır. 2. Çalışma Meclisinde ayrıca kıdem hakkına tekabül eden karşılıkların işyerlerinde ayrı bir fon halinde veya karşılıkların umumi bir fonda toplanması imkânlarının Çalışma Bakanlığınca araştırılması kararlaştırılmıştır. 1962 yılında toplanan 3. Çalışma Meclisinde "kıdem tazminatı müessesesinin işverenlerce prim ödemek suretiyle işçi sigortaları

Kıdem tazminatının işveren açısından yük oluşturduğu bu yüzden kaldırılması, azaltılması, yararlanma koşullarının zorlaştırılması veya bir fon aracılığıyla ödenmesine yönelik tartışmalar 1950'li yıllardan bu yana devam etmektedir.

Kıdem tazminatı fonu ile ilgili tartışmalar 2000'li yıllarda çalışma hayatının demirbaş tartışma konularından biri olmuştur.

kurumu vazifeleri meyanına ithali" temenni edilmiştir.³¹ 1961 yılında basın mesleğinde çalışanlarla ilgili olarak kabul edilen 212 sayılı yasa ile gazetecilerin kıdem tazminatı 15 günden 30 güne çıkarılması üzerine gazete işverenleri, bu tazminatın bir fondan karşılanmasını istemişlerdir.³²

1968 yılında hazırlanan işsizlik sigortası yasa taslağı ile kıdem tazminatının tümüyle kaldırılması gündeme gelmiş ancak sendikalardan gelen sert tepkisi nedeniyle bu girişimden vazgeçilmiştir.³³ İş Yasasında yapılan değişiklikle birlikte kıdem tazminatı fonunun kurulmasına yönelik hükümlere yer verilmesinin ardından 1970'lerin ikinci yarısında kıdem tazminatı fonu konusu tekrar gündeme gelmiştir.

1976 yılında kıdem tazminatı fonunun Çalışma Bakanlığı bünyesinde kurulmasını öngören "kıdem tazminatı fonu kanun tasarısı taslağı" hazırlanmış ve daha sonra bu taslak 1978 yılında hazırlanan iş güvencesi yasa tasarısı ile ilişkilendirilmek istenmiştir. 1980 sonrası dönemde aynı amaçla 1980 ve 1982 yıllarında iş güvencesi kapsamında fonla ilgili kimi girişimler söz konusu olmuştur. 1984 yılında, 1976 yılında hazırlanan yasa taslağı fazla değişikliğe uğratılmadan kıdem tazminatı fonu 7. Çalışma Meclisi'nin gündemine alınmıştır. Ancak 1992 yılına kadar devam eden bu girişimlerden tarafların farklı yaklaşımları ve kaygıları nedeniyle sonuç çıkmamıştır.³⁴

Kıdem tazminatı fonu ile ilgili tartışmalar 4857 sayılı iş kanununun hazırlık çalışmaları ve sonrasında da gündeme gelmiş, 2000'li yıllarda çalışma hayatının demirbaş tartışma konularından biri olmuştur. 2001 yılında Bilim Kurulu³⁵ tarafından hazırlanan iş kanunu ön tasarısında kıdem tazminatı fonuna yer verilmiştir. Bilim Kurulu taslağı ile kanunun yürürlük tarihlerine kadar olan kıdem tazminatlarının 1475 sayılı yasa hükümlerine göre ödenmesi öngörüldü. Yürürlük tarihinden sonraki süreler için ise bir fon kurulması emeklilik, ölüm, malullük, toptan ödeme halleri ile en az 10 yıl prim ödenen işçilere kendi istediği halinde tazminat ödenmesi öngörüldü.

Böylece kıdem tazminatının işten çıkarılma durumunda ödenmesine son verilecekti.³⁶ Kurul taslağı işsizlik sigortası ile kıdem tazminatı arasında bağlantı kuruyor ve işsizlik sigortasının kurulmuş olması nedeniyle işsizlik hallerinde kıdem tazminatı uygulamasına gerek görmüyordu. Taslak işçi konfederasyonları ve sendikalarının sert tepkisine yol açtı ve kabul görmedi.³⁷

Bilim Kurulu tarafından hazırlanan kıdem tazminatı fonu ile ilgili olarak gündeme gelen kapsamlı tasarılarından biri 26 Haziran 2002 tarihli Kıdem Tazminatı Fonu Yasa Tasarısı Taslağıdır.³⁸ Fon taslağının gerekçesinde işsizlik sigortasının kurulmuş olması ve 158 sayılı ILO sözleşmesine paralel olarak bir iş güvencesi yasa taslağı hazırlanması nedeniyle kıdem tazminatı fonunun kurulmasına ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.³⁹

2002 taslağına göre Kıdem Tazminatı Fonu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı, özel hukuk hükümlerine tabi, mali ve idari yönden özerk, özel bütçeli ve tüzel kişiliğe sahip bir kamu kuruluşudur. Fon Yönetim Kurulunun Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanının önerisi üzerine müşterek kararname ile atanacak bir temsilci ile en fazla işvereni temsil eden işveren konfederasyonu tarafından seçilen iki ve en fazla işçiyi temsil eden işçi konfederasyonunca seçilen bir üyeden oluşması öngörülmüştü.

Taslağa göre hak kazanma şu şekilde gerçekleşecekti:

- Bağlı oldukları kurum veya sandıklardan yaşlılık, emeklilik, malullük aylığı bağlanması yahut toptan ödeme almak amacıyla hizmet akitlerini feshetmeleri halinde,
- İşverence hizmet akdinin feshedilmesi durumunda, işçinin hak kazandığı yaşlılık, emeklilik, malullük aylığı veya toptan ödeme almak amacıyla ilgili kuruma veya sandığa başvurması halinde,
- İşçinin ölümü halinde kanuni mirasçıları, kıdem tazminatına hak kazanırlar.

Fona prim ödenmiş olan her tam yıl için prim hesabına esas olan ücretinin otuz günü tutarında kıdem tazminatı ödenmesi öngörülmüştü. Fon için işverenlerden

işçinin aylık kazancının yüzde 4'ünü geçmemek üzere prim alınacaktı. 2002 Bilim Kurulu taslağı özellikle işçi kesiminden gelen eleştiriler nedeniyle daha önceki taslak gibi arşivlerde yerini aldı ancak kıdem tazminatı tartışmaları bitmedi.

Kıdem tazminatında kim neyi savunuyor?

İşverenlerin tutumu net. Kıdem tazminatını işgücü piyasasını katılaştıran bir düzenleme olarak görüyorlar. Özellikle işsizlik sigortası uygulamasından sonra kıdem tazminatına ihtiyaç olmadığını ileri sürüyorlar. Ancak kıdem tazminatının doğrudan kaldırılmasının olanaksız olduğunu bildikleri için kıdem tazminatı “yükünün” azaltılması talebini öne çıkarıyorlar. TİSK, TOBB ve TUSİAD'ın ortak talebi kıdem tazminatının 30 günden 15 güne indirilmesidir. Kıdem tazminatı fonuna ancak işverenlerin primlerinin ciddi bir biçimde düşürülmesi durumunda sıcak bakıyorlar.

Üç işveren örgütü TİSK, TOBB ve TUSİAD'ın 2009 yılında hazırladıkları ve daha sonra revize ettikleri kıdem tazminatı konusundaki önerilerinde şu ifadeler yer alıyordu:⁴⁰

“Ücret dışı işgücü maliyetlerinin azaltılmasında OECD ortalaması hedeflenmeli ve takvimli bir program ilan edilmelidir. İşçi alma ve çıkarma maliyetlerinin ve bürokratik işlemlerinin fazlalığı da işverenleri zora sokmakta, esnek çalışma şekillerinin uygulanmasını engellemektedir. Bu itibarla en kısa sürede kıdem tazminatı konusunun gündeme getirilerek, işletmeler üzerindeki yükün hafifletilmesi gerekmektedir.”

Görüldüğü gibi amaç kıdem tazminatını azaltmaktır. TUSİAD'ın hazırladığı bir raporda bu konuda daha ayrıntılı ve “cesur” öneriler yer almaktadır:⁴¹

“Bu çerçevede önerimiz, kıdem tazminatı yükümlülüğünün, kazanılmış hakları koruyacak şekilde hafifletilmesidir. Yeni düzenlemenin yürürlük tarihi itibarıyla, kıdem tazminatında 30 gün yerine 15 gün esas alınmalıdır. Bu çerçevede önerimiz, kıdem tazminatı yükümlülüğünün, kazanılmış hakları koruyacak şekilde hafifletilmesidir. Yeni düzenlemenin yürürlük tarihi itibarıyla, kıdem tazminatında 30 gün yerine 15 gün esas alınmalıdır.”

9. Çalışma Meclisi'nde konuşan dönemin TİSK Başkanı Refik Baydur kıdem tazminatı fonunun dünyada örneği olmadığını belirtmiş TİSK yönetim kurulu üyesi Bedirhan Çelik ise kıdem tazminatı fonu yerine mevcut 30 günlük ücret tutarının 15 güne indirilerek kıdem tazminatı uygulamasının devam ettirilmesinin daha gerçekçi görünüşünü ileri sürmüştür.⁴²

Hükümet de kıdem tazminatının “katılık” yarattığını düşünüyor. Hatta Maliye Bakanı Mehmet Şimşek kıdem tazminatını işsizliğin sebebi olarak görüyor. Hükümetin tutumu kıdem tazminatı kurulması yönünde. İş yasasında ve hükümet programında bu konuda net bir hüküm ve hedef var. Hükümet kıdem tazminatı fonunun işveren üzerindeki yükü azaltacağını ve tasarrufları artıracığını iddia ediyor. Hükümetin bu fondan muradının özellikle inşaat piyasasının sübvansede edilmesi olduğu anlaşılıyor. Ev alana kıdem tazminatının belirli bir bölümünün ödenmesi formülleri bunun göstergesi.

Türk-İş ve DİSK mevcut kıdem tazminatı hakkını geriye götürecek her türlü düzenlemeye ve fona şiddetle karşı çıkıyor. Hatta Türk-İş 21. Genel Kurulu hiçbir yoruma yer bırakmayacak netlikte bir karar aldı. Türk-İş'in 8-11 Aralık 2011 tarihinde toplanan 21. Genel Kurulu'nda kıdem tazminatı konusunda alınan bu kararın tam metni şöyledir:⁴³ *“Kıdem tazminatı, Türkiye içi sınıfının ve TÜRK-İŞ'in kırmızı çizgisidir. TÜRK-İŞ Genel Kurulu bugün çalışanlar ve gelecekte çalışacak olanlar için kıdem tazminatının mevcut haliyle korunmasından yanadır. TÜRK-İŞ'in kıdem tazminatının fona devredilmesi, süresinin azaltılması gibi bu hakkın tasfiyesine ya da zayıflatılmasına yönelik her türlü girişimin karşısında cevabı genel grev olacaktır.”*

akp ve kıdem tazminatı

Kıdem tazminatı AKP hükümetleri döneminde gündemdeki yerini korumuştur. Dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanı Ali Coşkun: *“İşsizlik Sigortası Kanunu da çıktuktan sonra hâlâ kıdem tazminatının varlığını sürdürmesi doğru değildir”*⁴⁴ değerlendirmesini yaparken Çalışma ve Sos-

Türk-İş ve DİSK mevcut kıdem tazminatı hakkını geriye götürecek her türlü düzenlemeye ve fona şiddetle karşı çıkıyor.

2012 yılında hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisinin en kritik hedeflerinden biri kıdem tazminatı fonudur.

yal Güvenlik Bakanı Murat Başesgioğlu da “İşverenin kıdem tazminatı yükü düşecek” açıklamasını yapmıştır.⁴⁵

Kıdem tazminatı konusunda AKP'nin yaklaşımını anlamak için Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in söylediklerine dikkatli bakmak gerek: “Bakan Şimşek, istihdam artışının önündeki en büyük engellerin kıdem tazminatı yükü ve esnek istihdama geçilememesi olduğunu söyledi. Türkiye’de kıdem tazminatının bu kadar yüksek ve ağır olması nedeniyle istihdamın artırılmadığını ifade eden Bakan Şimşek, Türkiye’nin esnek istihdam uygulamasına geçmeden istihdam artışı sağlayamayacağına dikkat çekti.”⁴⁶

Bakan Şimşek'in sözleri ile 61. Hükümet programındaki şu satırlar birleştirildiğinde yapılmak istenen daha net anlaşılacaktır: “İşgücü piyasamızın katılıklarının gidererek ... işe girişi kolaylaştıracağız. (...) Ulusal istihdam stratejisi çerçevesinde işgücü piyasasının esnekleştirilmesini sağlayacağız.”

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik ise kıdem tazminatı oranlarının çok yüksek olduğunu bu oranları düşürerek yararlanacak insan sayısını artırmayı planladıklarını söyledi. Bakan 10 milyon işçinin bu kapsama alınacağını da ileri sürdü.⁴⁷

III. Erdoğan Hükümeti Programında (2011-2014) kıdem tazminatı fonu kurulması hedefine yer verilmiştir: “İşçilerimizin büyük çoğunluğunun alamadığı, işletmelerimizin üzerinde ödeme baskısı oluşturan, çalışma hayatının en önemli sorun alanlarının başında gelen kıdem tazminatı sorununu kazanılmış hakları koruyan ve bütün işçilerin kıdem tazminatlarını garanti altına alan bir fon teşkil etmek suretiyle, sosyal taraflarla istişare içinde çözeceğiz.” Böylece ilk kez kıdem tazminatı fonu hükümet programında yer almış oldu.

Bu gerekçelendirme ilginç. Kıdem tazminatı fonu işçilerin kıdem tazminatı almalarını sağlayacak bir düzenleme olarak sunulmakta. Yıllardır işletmelerin üzerinde yük olduğu, işgücü piyasası esnekliğini yok ettiği ve katılığa yol açtığı gerekçeleriyle gündeme getirilen fon bu kez işçilerin yararına gibi sunulmaktadır.

2012 yılında hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisinin (UIS) en kritik hedeflerinden biri kıdem tazminatı fonudur. Yıllardır gündemde olan kıdem tazminatı fonu 61. hükümet programının ardından UIS’de de somut bir hedef olarak yer almaktadır: “İstihdam üzerindeki mali yükleri azaltacak, işletmelerdeki finansal öngörülebilirliği artıracak ve işgücü hareketliliğini hızlandıracak bir kıdem tazminatı fonu kurularak, tüm işçilerin erişebileceği bireysel hesaba dayalı mali açıdan sürdürülebilir bir sistem oluşturulacaktır.” UIS 2012 belgesinde fon kurulmasının amaçları arasında “tüm işçilerin erişmesi” amacına yer verilse de asıl amacın kıdem tazminatı “yükünü” düşürmek olduğu tartışmaya yer vermeyecek kadar nettir.

8 Ekim 2013 tarihinde Resmi Gazete yayımlanan Orta Vadeli Program’da “Sosyal taraflarla diyalog içerisinde tüm işçilerin faydalanacağı ve bireysel hesaba dayanan bir kıdem tazminatı sistemi geliştirilecektir” hedefi yer almaktadır. Böylece önceki yıllarda savunulan merkezi fon sisteminden vazgeçilmiş oldu.

2012 fon taslağı: merkezi genel fondan bireysel fona

Bireysel hesaba dayalı kıdem tazminatı konusu 2012 yılında hazırlanan bir taslakla gündeme gelmişti. Konuyu önce 9 Temmuz 2012’de Hürriyet’te Şükrü Kızılot köşesine taşıdı.⁴⁸ Daha sonra bu haberin kaynağının “Kıdem Tazminatının İşçinin Bireysel Hesabına Yatırılması Hakkında Kanun Taslağı” başlıklı bir metin olduğu anlaşıldı. Ancak bu taslak sosyal taraflara verilmemişti. Türk-İş ve DİSK bu taslaktan habersizdi. Dahası Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik de taslağı sahiplenmedi. Kıdem tazminatı konusunda yapılacak bir düzenleme öncelikle Çalışma Bakanlığı’nın ilgi alanına girmez mi?. Peki Çalışma Bakanlığı değilse bu taslağı kim hazırladı? Taslağın içeriğine bakıldığında soruyu yanıtlamak zor değil. Taslak ekonomi yönetiminden, ekonomiyle ilgili bakanlıklardan çıkmış gibi duruyordu. Daha önce gündeme gelen kıdem tazminatı fonu taslak ve önerilerinin fersah fersah

gerisinde olan bu taslak pür piyasacı bir zihniyetle hazırlanmıştı. Anlaşılan, sendikaların şiddetle karşı çıktığı bir düzenleme için “ev alana kıdem tazminatının yarısı” gibi makyaj düzenlemeler ile kamuoyuna sunulmuştu. 2012 taslağı fon sisteminin merkezi ve kamusal nitelikli değil bireysel olmasını öngörmekteydi.

Taslak ile kıdem tazminatına ilişkin parametrelerin tümü değişiyordu. Kıdem tazminatının aylık prim şeklinde işçi adına açılan bireysel hesaba yatırılması ve bu hesabın da özel emeklilik şirketleri tarafından işletilmesi öngörülmüyordu.

Taslağa göre çalışanlar kıdem tazminatını hak edecek koşullara sahip olduklarında bu fona başvurarak kıdem tazminatını kısmen ve tamamen alabileceklerdi. Böylece kıdem tazminatının yıllık 30 gün üzerinden ödenmesi sistemi değiştirilmek isteniyor. Çalışan bireysel hesabında biriken prim ile onun nemasının toplamı kadar kıdem tazminatı alabilecekti. Taslakta yer alan hükümlere bakıldığında kıdem tazminatı ödemesinin yarı yarıya azalacağını söylemek mümkün. Zaten taslağın temel felsefesi de kıdem tazminatının sınırlanması, daha teknik ifadeyle işgücü maliyeti içindeki kıdem tazminatı yükünün azaltılması. Peki bu nasıl yapılıyor?

Taslağa göre işverenler her ay kıdem tazminatı fonuna işçinin brüt ücretinin yüzde 4’ü kadar prim yatıracaklar. Çalışan işte bu prim ve nemalarını kıdem tazminatı olarak alacak. Ancak burada ciddi bir sorun ortaya çıkıyor. 30 günlük kıdem tazminatı şu anda işçinin brüt ücretinin yüzde 8.3’üne karşılık geliyor. Taslak bunun yerine yüzde 4’lük bir kesinti öngörmektedir. Bu kıdem tazminatının yarı yarıya düşürülmesi ile eş anlamlıdır. Öte yandan tasarıya göre kıdem tazminatı ödemelerinin vergilendirilmesi de söz konusu olacaktır.

2012 taslağı “ev almak” iddiası üzerine kurulu. Anlaşılan inşaat sektörüne kaynak transferi hedefleniyor. Bugünkü kıdem tazminatı miktarı ile bile ev almanın hayal olduğunu düşünülürse, yarı yarıya düşen kıdem tazminatının yarısı ile gelecekte ev almak nasıl mümkün olacak? Öte yandan kıdem tazminatına erişim zorlaştırılıyor. İş-

ten çıkarılana, askere gidene ve evlenen kadına kıdem tazminatı uygulaması kaldırılıyor.

Taslağın en çarpıcı yanı işverenlere sağlamış olduğu kolaylıklar. Kıdem tazminatı tartışmalarının arkasında yatan temel motifi işverenlerin kıdem tazminatından şikayetleri olduğu biliniyor. Taslak ile işveren üzerindeki yüzde 8 civarındaki kıdem tazminatı yükü yüzde 2.5’a düşürülüyor. Kıdem tazminatı priminin yüzde 4 olarak saptandığını söylemiştik. Ancak işverenler fiilen yüzde 4’lük ödeme yapmayacak. Taslak ile halen işverenlerin işsizlik sigortası fonuna ödedikleri yüzde 2’lik primin yüzde 1.5’u kıdem tazminatı primi haline gelecek. Böylece işsizlik sigortası fonu kaynaklarının bir bölümü kıdem tazminatı primi olacak. İşsizlik sigortası fonu ise zayıflatılacak.

bir truva atı olarak kıdem tazminatı fonu Yüzde dörtlük primle yüzde 8’lik kıdem tazminatı nasıl karşılanacak? Bu mümkün değildir. Bu durumda gelecekte fon 30 günlük kıdem tazminatını karşılamayacağı için kıdem tazminatının 15 güne düşürülmesi gündeme getirilecektir. Böylece fon kıdem tazminatının ortadan kaldırılması ve budanması yolunda bir ara aşama olacaktır. Fon için öngörülen primler ile işverenlerin 15 günlük kıdem tazminatı hedefi örtüşmektedir. Fon kıdem tazminatı budamak için bir Truva atıdır.

Kıdem Tazminatı Fonunun en bilinen gerekçelerinden biri şudur: işverenler ödeme güçlüğüne düşüyor. Bu nedenle işçiler kıdem tazminatlarını alamıyor. Eğer fon olursa işçilerin mağduriyeti olmaz, İşçiler kıdem tazminatına daha rahat erişebilir. Kıdem tazminatına erişimde mağduriyetler yaşandığı ve işçilerin önemli bir bölümünün kıdem tazminatı hakkını almakta zorlandığı sır değildir.

Ancak fon yoluyla mağdur işçilerin mağduriyetlerinin giderileceği iddiası inandırıcı değildir. Mesele devletin kanun hakimiyetini sağlaması ve kıdem tazminatını hile yoluyla ödemekten kaçınan işverenler hakkında gereğini yapmasıdır. Bunu yapmayıp çözümü fonda aramak çelişkidir.

Kıdem tazminatına erişim zorlaştırılıyor. İşten çıkarılana, askere gidene ve evlenen kadına kıdem tazminatı uygulaması kaldırılıyor.

Çalışma hayatına ilişkin güvencelerin zayıf olduğu, kayıt dışılığın yüksek, sendikalaşma ve toplu sözleşme kapsamının düşük olduğu bir ülkede kıdem tazminatı önemli bir gelir koruma ve iş güvencesi işlevi görmektedir. Bu nedenle kıdem tazminatının miktarını azaltmaya dönük girişimlerden uzak durulmalıdır.

Çünkü bugün kıdem tazminatını ve diğer yasal yükümlülüklerini ödemekten kaçınan işverenler yarın fona prim ödemekten de kaçınacaktır.

Fon kurulursa kıdem tazminatı doğrudan işveren tarafından ödenmeyecek. Bunun yerine işverenler fona prim ödeyecek ve kıdem tazminatını hak eden işçilere ödeme fon tarafından yapılacak. Böylece kıdem tazminatı iş ilişkisinin doğrudan bir parçası olmaktan çıkacak ve iş güvencesi zayıflayacaktır.

Öngörülen bireysel kıdem tazminatı hesabı modeliyle artık kıdem tazminatı için 30 gün ve benzeri bir gün garantisi olmayacak. Bunun yerine hesapta biriken para çekilecektir. Dolayısıyla kıdem tazminatının son ücretle bağı da kopmuş olacaktır. Kıdem tazminatına erişimde işçilerin mağduriyetinin giderilmesi için işverenin iflas ve ödeme güçlüğüne düşmesi durumunda tıpkı İş Yasasında yer alan ücret garanti fonu uygulamasında olduğu gibi kıdem tazminatı garantisi sağlayacak bir fon konusu olabilir. Hatta bu fon ücret garanti fonu ile birleştirilebilir. Bu fon kıdem tazminatı fonu ile karıştırılmamalıdır. Kıdem tazminatı halen olduğu gibi bir işveren yü-

kümlülüğü olmaya devam edecektir. Bu uygulama Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 173 sayılı İşverenin İflası Durumunda İşçi Alacaklarının Korunması sözleşmesi ile de uyumlu olacaktır. Sözleşmenin 6. Maddesine göre işverenin iflası durumunda öncelikle korunacak işçi alacakları arasında kıdem tazminatı da sayılmaktadır. Kıdem tazminatı erişimdeki mağduriyetleri azaltmak için kıdem tazminatında yararlanma koşulları kolaylaştırılmalıdır. İşçinin istifası durumunda kıdem tazminatı ödenmesi sağlanmalıdır. Mağduriyetlerinin önemli bir bölümünün buradan kaynaklandığı bilinmektedir.

Öte yandan Türkiye'de kıdem tazminatının çok yüksek olduğu iddiaları da doğru değildir. Yukarıda aktarıldığı gibi kıdem tazminatı uygulamasının kapsamı ve miktarı ülkedeki çalışma hayatı ile birlikte ele alınmalıdır. Çalışma hayatına ilişkin güvencelerin zayıf olduğu, kayıt dışılığın yüksek, sendikalaşma ve toplu sözleşme kapsamının düşük olduğu bir ülkede kıdem tazminatı önemli bir gelir koruma ve iş güvencesi işlevi görmektedir. Bu nedenle kıdem tazminatının miktarını azaltmaya dönük girişimlerden uzak durulmalıdır.

Sonnolar

- 1 Robert Holzmann and Milan Vodopivec Severance Pay under Review: Key Issues, Policy Conclusions, and Research Agenda Reforming Severance Pay içinde An International Perspective Editors: Robert Holzmann and Milan Vodopivec, The World Bank, 2012.
- 2 Robert Holzmann, Yann Pouget, Milan Vodopivec, and Michael Weber, "Severance Pay Programs around the World: History, Rationale, Status, and Reforms" Reforming Severance Pay An International Perspective içinde Editors: Robert Holzmann and Milan Vodopivec, The World Bank, 2012.
- 3 Holzmann ve diğerleri, 2012.
- 4 Bu başlık büyük ölçüde Reforming Severance Pay, World Bank, 2012 kitabına dayalı olarak yazılmıştır.
- 5 S. Alp Limoncuoğlu, Karşılaştırmalı hukukta kıdem tazminatı uygulamaları, Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, Ocak/Şubat 2010, s. 60.
- 6 Reforming Severance Pay, s. 29.
- 7 World Bank 2012, Limoncuoğlu, s. 60.
- 8 Sarper Süzek, İş Hukuku, (Genel Esaslar-İş Akdi), Beta, 2002, Ankara, s. 540.

- 9 25.01.1950 tarih ve 5518 Sayılı Kanun, İş Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun tasarısı ve Ekonomi, Gümrük ve Tekel ve Ticaret Komisyonları mütalaaları ve Çalışma Komisyonu raporu (1/570), Sıra Sayısı 126. 30.V.1949.
- 10 Ferhan Tuncel, Kıdem Tazminatı, Türk-İş Yayını, Ankara, 2007, s. 7.
- 11 Kamil Turan, Ferdi İş Hukuku Ankara 1993 Kamu-İş Yayınları s.167.
- 12 Osman Usta, İş Kanunundan Doğan Kıdem Tazminatı ve Uygulaması, 2. Baskı Ankara, 1994, S. 22
- 13 Ferit H. Saymen, Türk İş Hukuku, Hak Kitabevi, İstanbul, 1954, s.
- 14 Türk-İş, 6. Genel Kurul icra ve yönetim kurulları raporları, 7-14 Mart 1966, Ankara, s. 65, 70
- 15 Usta, s. 22
- 16 Millet Meclisi, İş kanunu tasarısı ile Bolu Milletvekili Kamil inal ve 10 arkadaşının malullerin işe yerleştirilmeleri hakkındaki kanun teklifi ve Geçici Komisyon raporu (1/693, 2/623), Sıra Sayısı 1030, 4.5.1964
- 17 Türk-İş, 1966, s. 70.
- 18 1475 Sayılı İş Kanununun 14 ve 24ncü Mad-

- deleri ile 98 nci Maddesinin VII nci Bendinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve İstanbul Milletvekili Reşit Ülker'in, İşçinin Kıdem Tazminatının 15 Günden 30 Güne Çıkarılmasına; Adana Milletvekili Alparslan Türkeş ve 2 Arkadaşının, 1475 Sayılı İş Kanununun 14ncü Maddesinin Birinci Fıkrasının Değiştirilmesine; İstanbul Milletvekili Engin Ünsal'ın, 1475 Sayılı İş Kanununun 14ncü Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifleri ile Sağlık ve Sosyal İşler ve Plan Komisyonları Raporları (1/136, 2/25, 2/187, 2/199), Sıra Sayısı 66.
- 19 Türk-İş, 1966, s. 70.
- 20 Saymen, 1954, s. 591.
- 21 Özveri, 2014, <http://muratozveri.net/?p=608>
- 22 Nuri Çelik, İş Hukuku Dersleri, Yenilenmiş 26. Bası, 2013, s. 326.
- 23 İş kanunu layihası ve muvakkat encümen mazbatası (I/162) S. Sayısı:194, 30-IV-1935
- 24 TBMM Tutanakları 5. Dönem 12. Cilt 73. Birleşim - Sayfa 35
- 25 Usta, s. 27.
- 26 İş Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun (Resmî Gazete 31.1.1950 - Sayı : 7420) Kabul tarihi 25.1.1950
- 27 931 sayılı İş Kanunu Anayasa Mahkemesi tarafından 12.5.1970 tarihli kararıyla biçim yönünden iptal edilmiştir.
- 28 23.1.1979 tarih ve 1979/6 sayılı karar.
- 29 Saymen, 603.
- 30 Çalışma Meclisi konusunda bakınız Meryem Koray ve Aziz Çelik, Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog, Ankara, 2007.
- 31 Fuat Baydere, İş Mevzuatına Tesirleri Bakımından Çalışma Meclisleri, Sosyal Siyaset Konferansları, 17. Kitap, İstanbul, 1966, 218-219.
- 32 Pir Ali Kaya, "Türk İş Hukuku'nda Kıdem Tazminatı Fonu Tartışmaları", "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi Cilt:7 Sayı:1, Ocak 2005,
- 33 Milliyet, 4.2.1968.
- 34 Kaya, 2005.
- 35 İş yasasının bir bütün olarak değiştirilmesine yönelik ilk girişim 26 Haziran 2001 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan, Türk-İş Başkanı Bayram Meral, Hak-İş Başkanı Salim Uslu, DİSK Başkanı Süleyman Çelebi ve TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Refik Baydur arasında imzalanan bir protokol ile başlatıldı. Protokol gereğince kurulan Bilim Kurulunun yapısı şu şekilde oluşturulmuştu: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından önerilen Prof. Dr. Metin Kutal, Prof. Dr. Toker Dereli, Prof. Dr. Savaş Taşkent; Türk-İş tarafından önerilen Prof. Dr. Sarper Süzek; DİSK tarafından önerilen Prof. Dr. Devrim Uluçan; Hak-İş tarafından önerilen Prof. Dr. Öner Eyrenci; TİSK tarafından önerilen Prof. Dr. Münir Ekonomi, Prof. Dr. Teoman Akünal ve Prof. Dr. Algun Çifter. Bilim Kurulu ile ilgili gelişmeler için bakınız: Aziz Çelik, Yeni İş Yasasının Anlamı, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Eylül/Ekim 2003 Sayı 48.
- 36 Tuncel, 52-53.
- 37 Çelik, 2003.
- 38 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kıdem Tazminatı Fonu Yasa Tasarısı Taslağı, Genel Yayın no: 118, 2002
- 39 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2002, s. 13.
- 40 TİSK, TOBB ve TÜSİAD'ın Esneklik Konusundaki Ortak Görüş ve Önerileri, 2009
- 41 TÜSİAD, "Çalışma hayatını düzenleyen yasaların, işgücü piyasasının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ele alınması" 2010.
- 42 TİSK İşveren Dergisi, Eylül 2004.
- 43 Türk-İş Dergisi, Temmuz-Aralık 2011, Sayı, 395 s. 19.
- 44 Evrensel, 5.7.2007.
- 45 Referans, 7.11.2006
- 46 Milliyet, 21 Nisan 2010
- 47 Zaman, 13.4.2012
- 48 Şükrü Kızılot, Ev Alana Kıdem Tazminatının Yarı Ödenecek, 9 Temmuz 2012

büyümenin kirli yüzü: iş cinayetleri ve gizli salgın meslek hastalıkları*

Berna Güler*

özet

İktisadi büyümenin ve kalkınma söyleminin “ortak iyiye” yaptığı vurgu, toplum içinde her bireyin, bireysel refahını getireceği fenomenini yaratırken bireysel refah gerçekleşmiyor ise bunun probleminin bireysel tercihlerinden dolayı gerçekleşmediği algısını yaratır. Böylece bireysel başarısızlık algısı sınıfsal ayrışmayı, eşitsizliği ve de gerçekliği, tarihsel, ilişkisel ve de bütünsel düşünemeyi de ötelere. Kapitalist toplum, sermaye ve emekten oluşan uzlaşmaz çelişkiyi içeren sınıflı toplumdur. Uzlaşmaz çelişkiyi, görmezden geldikçe üstü örtüldükçe ve muğlaklaştırdıkça “iş kazası ve meslek hastalıkları” işin ve çalışma koşullarının düzenlenmesinden kaynaklı olduğunun gerçekliği görmezden gelinir. Oysa sermayenin düzenlendiği iş ve çalışma koşullarında, hayatta kalmak için emeğini kazanmak zorunda olan emekçilerin akıl ve beden bütünlüğü ciddi tehdit altında olup her gün her saat emekçiler hayatlarını ve sağlıklarını kaybetmektedirler. Ne var ki tarihsel olarak kapitalist iş, emeği güvence altına alacak biçimde düzenlenmek istenmemiştir. Ancak ve ancak tarihsel süreçte emek mücadeleleri, emekçileri güvence altına alınacak tedbirleri getirebilmiştir.

Çalışmamızda kapitalist işin düzenlenmesine ilişkin önlenilebilir ve engellenebilir işe bağlı ölümlerin “kaza” olmadığı “cinayet” olduğu ve aynı şekilde “meslek hastalıklarının” da işe bağlı hastalıklar olduklarını, ölüm, sakatlık ve hastalık işin doğası, fitratı olmadığı ortaya konulacaktır. Bununla birlikte insan sağlığının maliyet konusunu olamayacağı, sermaye ve devlet bağlamında irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Büyüme, kalkınma, işçi sağlığı ve güvenliği, iş cinayetleri, meslek hastalıkları

abstract

The Emphasis which made by the discourse of economic growth and development to the “common good”, conceives a phenomenon that says every individual creates their own wealth and also it creates a perception that individual prosperity doesn't occur only because of the personal choices. Thus, the thought of individual failure postpones holistic historical and associative thinking about class division, inequality and reality. Capitalist society is a class society that comprises a certain and uncompromising contradiction between capitalist and labor. Ignoring the uncompromising contradiction and making it unclear causes the reality of the occupational accidents and diseases, which are also originating from the organization of occupation and working conditions, to be ignored. In fact, in the occupation and working conditions which capitalists organizes, not only the laborers' entirety of body and mind are in great danger but also they are losing their lives and healths everyday and every hour. However, in its historical process, capitalist work was never wanted to be organized in a way where labour was secured. If and only, the struggles of labour in the historical process, could only bring the measures that secures the power of labour they have.

In our study, avoidable and preventable occupation related deaths and diseases related to the organization of capitalist occupation, will be proved that these deaths are not “accidents” but murders and similarly, death, disability and diseases are not in occupation's nature or a disposition but it is caused by the occupation itself. At the same time, it will be examined that how Human health, can never be an expenditure matter in the context of capital and government.

Keywords: Growth, Development, Occupational Health and Safety, Occupational Murder, Occupational Diseases

* Marmara Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü
Öğretim Üyesi

giriş

"Sermayenin ise bir tek dürtüsü vardır: Değerlenmek, artık değer yaratmak, değişmez kısmı ile üretim araçları ile mümkün olduğu kadar büyük bir artık emek kütesini yutmak. Sermaye, vampir gibi ancak canlı emeği ile emerek hayatta kalan ve ne kadar fazla canlı emek emerse o kadar uzun yaşayan ölü emektir." (Marx, 2011: 230)

Araştırmalar gösteriyor ki Türkiye'nin son 200 yılda iktisadi büyüme sürecinin her dönemde dünya ve geç kapitalistleşen ülkeler ortalamalarına yakın gerçekleşirken daha yüksek büyüme hızı yakalayamadığı gibi kişi başına gelir 1980 yılında Batı Avrupa ile ABD ortalamalarının yüzde 31'ine ve 2010 yılında ise ancak yüzde 42'sine yükselir (Pamuk, 340). Öte yandan bireysel zenginleşme artarak devam etmekte ve dünyanın en zenginlerini açıklayan Forbes'in sıralamasında 2014 yılında 24 kişi varken 2015 yılında ise 8 kişi daha eklenerek 32 kişi olur. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi'nin yapmış olduğu araştırma hem dünya milyarderler arasında hem de Türkiye'nin ilk yüz zengini arasında yer alanların şirketlerinin birçoğunda engellenbilir ve önlenemez iş kazasından dolayı yaşamını yitiren emekçiler olduğunu görüyoruz¹. Zenginliğe zenginlik katan sektörlerin başında konut, baraj, köprü yapımı gibi büyüyen inşaat sektörü gelmektedir. Türkiye'nin ilk yüz zengini arasında 3. sırada yer alan Şevket Sabancı'nın Esas Holdinge ait Adana Gökdere Barajında 10 işçi yaşamını yitirirken, 34. sırada yer alan Aziz Torun, Torunlar GYO'nun Torun Tower inşaatında 11 işçi hayatını kaybetti. 13 Mayıs 2014'de Soma Linyit Şirketlerinde 301 maden işçisi ölür. Şirketin sahibi Alp Gürkan'ın üretim başına 130-140 dolar yerine 28.40 dolar taahhüt etmesi, yıllık bir buçuk milyon ton çıkarılacak yerden üç milyon ton çıkartılması üretim baskısı ve kazanç hırsı canların yok sayılmasına neden olur. Ama ne var ki Alp Gürkan'ın en büyük şirketi Soma Linyit İşletmeleri 2014 yılı Türkiye'nin en büyük şirketlerinin sıralandığı İSO 500 listesinde 2013 yılına göre 34 basamak yükselerek 261. şirket olur² Türkiye, 100 bin çalışan başına

ölümlü iş kazalarında Avrupa'da birinci, dünyada üçüncü sıraya yerleşirken El Salvador birinci, Cezayir ise ikinci sırada yer almaktadır. Günümüzde Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerde zenginleşmenin emek kıyımı üzerine yükselmesini en açık biçimde K.Marx'ın 1844 El Yazmaları'nda görmek mümkün; "... emek zenginler için harikalar ama işçi için yoksunluk üretir. Saraylar ama işçi için inler üretir. Güzellik, ama işçi için solup sararma üretir." (Marx, 1993:142)

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi'nin Türkiye'de iş cinayetlerine ilişkin verilerine göre 2002-2014 döneminde en az 14.455 işçi hayatını kaybetmiş olduğunu ortaya koymaktadır³. Meslek hastalıklarına ilişkin veri son derece yetersizdir. Öte yandan SGK kayıtlarında meslek hastalığından ölümlerin yüzde 1 tespiti, sanki korumanın yüzde 99 olduğu kanısının yaratılıyor olması da hayli ironiktir. Oysa işe bağlı hastalıklarının varlığına dair araştırmalar gösteriyor ki Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) verilerine göre dünyada iş kazasından dolayı hayatını kaybedenler yüzde 44 iken, meslek hastalığından hayatını kaybedenler yüzde 56'dır (<http://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/lang--en/index.htm> 03.05.2015). İşe bağlı ölümlerin aysbergin görünen kısmını iş kazasından ölümler oluştururken, görünmeyen aysbergin altında meslek hastalıklarından ölümler yer alır.

Çalışmamızda, sermaye dışı kesimlerinin hayatını geçindirmek için bir işte çalışmak zorunda kalan emekçilerin, emeğini satmak zorunda bırakılan yığınsal emek gücünün engellenebilir, önlenemez iş risklerinden dolayı akıl ve beden bütünlüklerini kaybediyor olmaları kader ya da fitrattan dolayı değil, kapitalist işin doğası gereği olduğunun analizi yapılmaya çalışılacaktır.

iş kazası değil, iş cinayeti!

Üretim eylemi insanlık tarihi boyunca insanın doğayı dönüştürme süreci içinde gerçekleşmektedir. İnsan, doğayı dönüştürürken kendini de dönüştürür. Tarihsel kapitalist toplumsal gelişiminde insanın doğayı dönüştürme kapasitesi ve çalış-

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün verilerine göre dünyada iş kazasından dolayı hayatını kaybedenler yüzde 44 iken, meslek hastalığından hayatını kaybedenler yüzde 56'dır

2015 yılının ilk üç ayında en az 482 emekçi iş cinayetinden dolayı yaşamını kaybetti.

ma eylemliliği esnasında çeşitli riskler ile karşı karşıya kalarak akıl ve bedensel bütünlüğü zarar görmesi “iş kazası” tanımlamasıyla kavramsallaştırılır. Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde “kaza”; “*istem dışı veya umulmayan bir olay dolayısıyla bir kimsenin bir nesnenin veya bir aracın zarara uğraması*” olarak tanımlanır. Böylelikle “kazalar” *önlenebilir, önlenemez* diye ikili bir ayrıma tabi tutulur ve doğallaştırılır. Bu ikili ayrım, kapitalist çalışma ilişkileri içinde patronun niyetine ve sorumluluğunu sadece *önlenebilir* “kazalara” indirger. Bunun sonucunda kapitalist üretim ilişkilerinin ilişkisel ve bütünsel sorgulanmasına dair olanakları, tarih, sınıf ve gerçeklik konu dışına itilmiş olur. “İş kazalarının yüzde 98’i önlenemez” şeklinde ifade edilmesi gibi yüzde 2’lik payı önlenemez ve kaçınılmaz olduğunun işaret edilmesi, kolaylıkla ölüm, yaralanma, travma, uzuv kayıpları gibi durumları kaçınılmazlık, şans, kader, fitrat gibi metafizik arenaya sıkıştırılarak, önlenemez ve kaçınılmaz olanı görünmez kılar. Öte yandan emekçinin ölümü ve bedensel bütünlüğünün kaybına dair patronun iradesinin olup olmamasının önemi yoktur. Çünkü eylemin kasıtlı mı kasıtsız mı olması cinayet olması gerçeğini hiçbir şekilde değiştirmez (Akarca, 2-3). Kapitalist birikim mücadelesinin tarihi gösteriyor ki Marx’ın veciz ifadesiyle “*amaç, kâr uğruna olduğu zaman adam öldürmenin cinayet olmadığını tanıtlama*”ya çalışmaktadır (Marx, 1990:85).

Günümüzde Türkiye’de yaşanan kitleselleşmiş iş cinayetlerinin adalet arayışında mahkemelerde “kaçınılmazlık” fenomeni-

ne sınırlırken, ölen işçilerin basiretsizliğine bağlanması ve/veya ölen iş güvenliği uzmanlarının etik dışı davrandıkları ve tedbirleri yerine getirmedikleri için tek suçlu ilan edilmelerine tanıklık edebiliyoruz. Sermaye kesimi kendini mağdur gösterme cüretinde bulunup, işin cinayet olmadığını *tanıtlamak* için ellerinden gelen her şeyi yapmaktadır. Genellikle, mahkeme kararları da patronlar için takip-sizlik kararlarını vermeleri de hiç şaşırtıcı olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Akarca’nın altını çizdiği gibi kaçınılmaz ve önlenemez işe bağlı ölümler “yasal cinayetler”dir (Akarca, 6).

TÜİK 2013 verilerine göre Türkiye’de her saat, 80 işe bağlı risk yaşanırken yılda 706 bin işçi bu risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Yaşanan her on işe bağlı risklerin sadece biri SGK kayıtlarına yansımaktadır. Son yayınlanan SGK istatistiklerinde 2012 yılı için işe bağlı yaşanan risk sayısı sadece 74 bin 871 iken TÜİK 2013 verilerine göre bu rakam 706 bindir. İki veri arasında zamansal uyumsuzluk bulunsun da aradaki fark 9,5 kat olup enformel çalışmanın ne kadar yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bir emek örgütü olan İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi iş cinayetleri ile ilgili yapmış olduğu raporlarda enformel çalışan işe bağlı risklere maruz kalan emekçileri raporuna dahil ettiği gibi sayı verirken “en az” ibaresini özellikle vurgulamaktadır. İSİG Meclis Nisan ayında yapmış olduğu açıklamada 2015 yılının ilk üç ayında en az 482 emekçi iş cinayetinden dolayı yaşamını kaybettiğini ve Mart ayında 9 kadın işçi, 121 erkek işçi, 6 göçmen işçi (4’ü

Tablo 1: 100 bin maden işçisi başına ölüm sayısı ILO 2013

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	TOPLAM
Avusturya	17	7	4	11	5	5	8	3	3	2	65
Almanya	13	11	5	6	6	9	0	5	11	0	66
İtalya	14	30	15	31	18	17	0	0	13	0	138
Norveç	9	9	6	0	5	7	0	2	2	0	40
Polonya	15	9	11	12	10	13	19	11	11	10	121
Türkiye	99	65	101	63	60	57	20	75	98	39	677
İngiltere	7	2	5	8	0	0	5	3	10	0	40
ABD	27	28	25	28	25	21	14	24	0	0	192

Suriyeli, biri İranlı, biri Türkmen) yaşamını kaybetmiş olduğunu ortaya koymaktadır⁴. Öte yandan 2013-2015 yılında en az 113, yılın ilk dört ayında 9 çocuk işçi iş cinayetinden dolayı hayattan koparılmıştır⁵.

İşe bağlı risklere maruz kalan emekçilerin işe başlayabileceğini düşünmeyenlerin sayısı sadece 1 yıl içinde, 126 bin kişidir. Buna karşın bugüne kadar kalıcı iş görmezlik sorunu yaşayanlar arasında SGK'dan gelire sahip olanların sayısı sadece 62 bindir (<http://www.disk.org.tr/2014/05/disk-ar-turkiyede-is-cinayetleri-ab-ulkelerini-7ye-katladi/> 23.04.2015).

Dünyada 1375 yılından beri "iş kazalarının" kaydı tutulmaktadır. Soma'daki maden faciası 650 yıldan beri dünyada yaşanmış en büyük 24. maden faciası olarak tarihe geçmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) en son 2012 verilerine göre, madencilikte önde gelen ülkeler arasında çalışan işçi başına en yüksek ölüm oranı Türkiye'dedir. 2003-2012 döneminde Türkiye'de 100 bin maden işçisi başına ölüm sayısı 677 kişi. Bu İngiltere ve Norveç'in 11 katı, Almanya ve Avustralya'nın yaklaşık 6 katı, Polonya ve İtalya'nın yaklaşık 4 katı, ABD'nin ise 2,5 katı düzeyindedir (Tablo 1). Bir başka biçimde ifade edersek, üretilen kömür miktarına göre, bir ton kömür üretimi başına düşen ölüm oranı ABD'de 0,2 iken Türkiye'de 7,22'dir.

Türkiye'de kömür madenlerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği için en zorunlu harcamaların nasıl ihmal edildiğine dair aşağıdaki açıklama oldukça tanınmış gelmektedir.

“Kömür ocağı sahipleri ve işleticileri arasındaki rekabet altında ... en gözle görülür fizik güçlükleri yenmek için, gerekli olanın dışında hiçbir harcama yapılmaz; ve genellikle yapılacak iş için gerekli olandan çok daha fazla bulunan kömür işçileri arasındaki rekabet nedeniyle çevrelerindeki tarım işçilerinden biraz yüksek bir ücret karşılığında, bunlar büyük tehlikelere ve çok zararlı etkilere seve seve katlanırlar ve bu iş onlara çocukların kârlı bir şekilde kullanma olanağını verir. Bu çifte rekabet... ocakların büyük bir kısmının en yetersiz drenaj ve havalandırma ile işletilmelerini sağlamaya yetmektedir; çoğu kez kuyular kötü açılmış, kötü donatılmış ve mühendisler yetersizdir; galeriler yollar kötü açılmış ve yapılmıştır; bunlar,

can kaybına, vücut ve sağlığın bozulmasına yol açar; bunlara ait istatistikler, korkunç manzarayı ortaya koyarlar” (*First Report on Children's Employment in Mines and Collieries, etc.* April 21, 1829, s. 102)” (aktaran Marx, 1990:82)

Günümüzde erken kapitalistleşen ülkelerde maden sektöründe yoğun olarak ileri teknoloji kullanılmaktadır. Bununla birlikte tarihsel gelişim süreci içinde maden işçilerinin örgütlü olduğu işçi sendikaları, iç denetim koşullarında söz sahibi olmaları çalışma koşullarının işe göre değil çalışanın sağlığını önceleyen düzenlemelerin yapılmasında önemli işlev yüklenmektedir. Türkiye'de ise küresel rekabet karşısında direnmenin bedeli en az maliyetle üretim yapmanın orta ve geri teknoloji yoğun üretim ile ucuz emek gücünün kullanılması ve örgütsüz ya da işlevsizleştirilmiş emek örgütlerinin varlığı emekçilere büyük bedel ödetilmektedir. Bunun yanı sıra Devlet Denetleme Kurulu'nun 2011 yılında madencilik sektöründe yapmış olduğu çalışmada, emek yoğun teknolojilerin kullanıldığına dikkat çekilirken küresel rekabet kaçınılmaz olduğunu bunun için de madencilikte özelleştirme ve ticarileşme uygulamalarının yapılmasının da altı çizilmektedir (DDK, 2011).

Bununla birlikte kapitalist dünya ekonomisinin dinamikleri de belirleyici olmaktadır. Araştırmalar gösteriyor ki gelecek yirmi yılda toplam dünya enerji tüketimini yüzde 59 artacak. Bu artış erken kapitalistleşmiş ülkelerde yüzde 25 olurken, Asya ve Güney Amerika'da iki kattan fazla olacak. Buna karşılık Avrupa Birliği ülkelerinde kömür tüketimi yüzde 38 düzeyine inerken, Asya-Pasifik ülkelerinde bu oran yüzde 371 artacak. Erken kapitalistleşen ülkeler kirli ve ağır üretim koşulları olan linyit ve taşkömürü üretiminden vazgeçmektedir. Türkiye'de ise, madencilik ve madene dayalı sanayi ile birlikte düşünüldüğünde, oluşan katma değer GSMH içindeki payı yaklaşık yüzde 12'yi bulmaktadır. Bu da yaklaşık 22 milyarlık değer yaratıyor demektir (MMO, 95-105). Böylece yerel, ulusal ve uluslararası sermayeler için yeni sermaye yatırım ve değerlendirme alanı olarak bakıl-

Soma'daki maden faciası 650 yıldan beri dünyada yaşanmış en büyük 24. maden faciası olarak tarihe geçmiştir.

Rödovans çalışma, bir tür altsözleşme ilişkisi olan taşeron çalışma biçimine benzemektedir.

ması hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Sermayedarlar için madencilik sektörü yüksek kazançlı bir alan olması, devlete ait maden sahalarının özel sektör tarafından işletilmesine olanak sağlayan bir tür kiralama olarak adlandırılan "rödovans" uygulamaları, 1990'lı yıllarda başlarken, 2004 yılında Maden Kanununda değişiklik yapılarak yasalaştırılır. Rödovans çalışma, bir tür altsözleşme ilişkisi biçimi olan inşaat sektöründe olduğu gibi tüm sektörlerde uygulanan taşeron çalışma biçimine benzemektedir. Tüm sektörlerde taşeron çalışma, çalışma ilişkilerinin esnekleştirilmesini yerleştirilmesini sağlayan yeni liberal ekonomi politikaları vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Peki, nasıl gerçekleştirilir?

1970'li yıllarda palazlanan ve holdingleşmeye başlayan şirketlerin, ihracata dönük sanayileşme modeline geçilmesi gerektiğine ilişkin istekleri, 24 Ocak 1980 tarihinde dönemin hükümeti tarafından açıklanır. Ancak uygulanması 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında bütün muhalefetin susturulması ve zapturapt altına alınması sonrasında hayata geçirilir. 1983 yılında yapılan ilk genel seçimlerde Anavatan Partisi Genel Başkanı, 24 Ocak kararlarının da mimarı, Turgut Özal Başbakan olur. Özal, "askerler tarlayı biçti, artık çiçek ekmek zamanı" sözü ile tarihe geçer. Dönemin Türkiye İşveren Sendikası Konfederasyon Başkanı ise "gülme sırası şimdi bizde" derken (Sendikacılık Ansiklopedisi III), Bülent Eczacıbaşı, "1980 bizim için bir umut oldu, fazlalıklarımızı attık, uzmanlaşmamızı derinleştirdik, dışarı açılabilirdik" diye değerlendirir (Nejat Eczacıbaşı Belgeseli). 1980'den sonra istek ve zorunluluklar için dışa açık sermaye birikim strateji yaratmanın taşları döşenmeye başlanır. Yeni liberal politikalar

çerçevesinde mali disiplin, kamu harcamalarının periyodik olarak azaltılması, istidamın esnekleştirilmesi, taşeronlaştırma, özelleştirme ve ticarileştirme, rekabetçi döviz kuru, doğrudan yabancı yatırımların kolaylaştırılması, vergi reformu, mülkiyetin korunması gibi uygulamaların yasal ve kurumsal düzenlenmeleri hayata geçirilir.

1983 yılında özelleştirme uygulamaları için ilk olarak dillendirilen kurum ise Türkiye Taş Kömürü Kurumu olur. Diğer kamu işletmeleri birlikte TTK ve TKİ için yeni yatırımları düzenli olarak azaltılmaya başlanır. 1989 yılına gelindiğinde TTK küçük ölçekli işletmelerini işletemez hale gelir ve özel işletmelere, rödovans olarak adlandırılan bir tür kiralama yöntemiyle, üretimi devreder. Yeni liberal tahribatlara karşı emekçi sınıflar 1989 yılında başlamak üzere 1991 yılına kadar Bahar Eylemlerini sürdürmesi ve bu dönemde Zonguldak maden işçileri özelleştirme uygulamalarına karşı başlattığı bir milyon Zonguldaklının Ankara'ya yürüyüşü, TTK'nun merkez işletmelerinin özelleştirilmeyeceği ve toplu iş sözleşmelerindeki iyileştirmelerin kabul edilmesi ile sonlandırılır. Ancak işsizlik baskısı, işçi alımların durdurulması ve taşeron firma işçilerinin kullanılma uygulamalarına rıza gösterilmesi zorunlu kılınır. İşlevsizleştirilen sendikaların varlığı ile TTK'da çalışan işçiler 1980 öncesinde 60 bin iken 2000'li yıllara gelindiğinde yaklaşık 10 bin olur. TTK özel şirket gibi etkinlik, verimlilik, şeffaflık, hesap edebilirlik gibi uygulamalar ile en az mali-

Tablo 2

Tablo 3

YIL	HANE	KÖMÜR (TON)
2003	1.096.488	649.818
2004	1.610.170	1.052.379
2005	1.831.234	1.329.676
2006	1.797.083	1.363.288
2007	1.894.555	1.434.163
2008	2.347.728	1.852.278
2009	2.256.265	1.910.778
2010	2.237.423	1.957.495
2011	2.060.213	1.921.771
2012	2.103.324	1.992.546
2013	2.106.015	2.142.316
2014(*)	2.149.272	2.232.700

(*) 2014 yılında dağıtılması planlanan kömür miktarı ve aile sayısına ilişkin veridir.

Kaynak: Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı 2014 Faaliyet Raporu, s.80

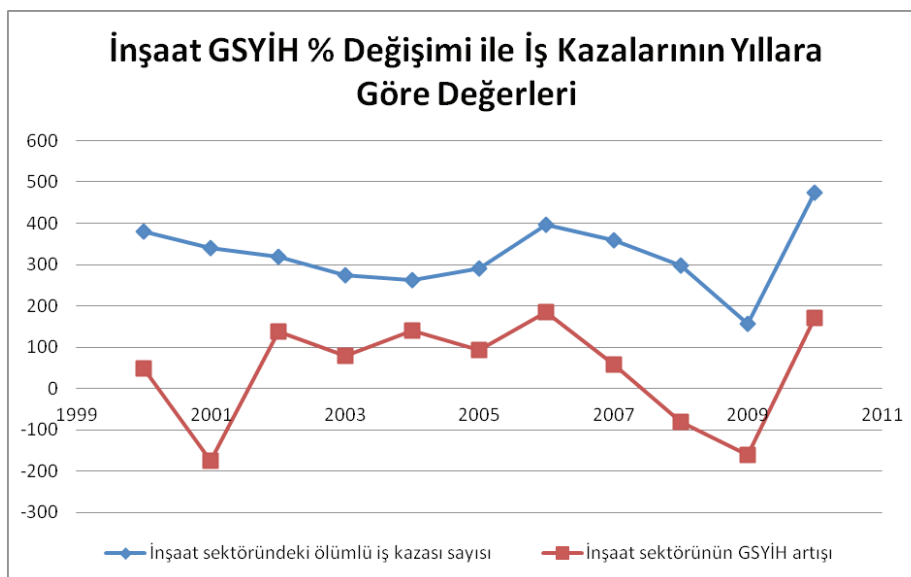
yetle çalışmanın kurallarını benimser, başta emek maliyetleri olmak üzere tüm giderler minimize edilir. Böylece kapitalist birikiminin değerlendirilmesi için maden sahalarında rödovans çalışmanın meşruiyeti sağlanır. En az maliyetle çok çıktının gerçekleştirildiği ve tek alıcının devlet olduğu çalışma sisteminde ancak kamuoyunun kitlesel olarak bildiği; 2014 Mayıs ayında Soma'da Soma A.Ş.'de 301 maden işçisi ve Ekim 2014'de Ermenek'te Uyar Madencilik A.Ş.'de 18

maden işçisi hayatını kaybeder. Kaçak maden ocaklarının yaygınlığı ve diğer maden ocaklarının kötü çalışma koşullarına sahip olması nedeniyle her gün en az 5 maden işçisi işe bağlı risklerden dolayı hayatını kaybetmektedir.

Devletin maden sektöründeki üretim baskısının önemli sebeplerinden *ilki*, giderek artan yoksul vatandaş için yakacak yardımı yapılarak himmetin ve AKP siyasetinin sürdürülmesidir.13 yıldır iktidarı devam

Kaçak maden ocaklarının yaygınlığı ve diğer maden ocaklarının kötü çalışma koşullarına sahip olması nedeniyle her gün en az 5 maden işçisi işe bağlı risklerden dolayı hayatını kaybetmektedir.

Tablo 4

Kaynak: Emre Güranlı tarafından TÜİK inşaat sektörünün GSYİH artış verilerinin 1999 yılından başlayarak iki yıllık zaman serileri ile inşaat sektöründe SGK kayıtlı ölümlü iş kazası verileri ile karşılaştırılarak oluşturulmuştur.

İnşaat sektöründe GSYİH artış hızı ile sektörde işe bağlı ölümlerin artış hızı arasındaki paralellik dikkat çekici boyuttur.

eden AKP Hükümetinin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın verilerine göre yoksulluk envanterine kayıtlı kişi sayısı ülke nüfusunun yüzde 39,5'i olup, Türkiye'de 10 kişiden 4'ü yoksuldur. 2012 yılında 6.768.126 olan yoksul hane sayısı, 2014 yılında 8 milyon olmuştur (Tablo 2). AKP'nin sadaka ekonomisi üzerine kurulu olan iğdiş edilmiş sosyal politika uygulamaları kapsamında yakacak yardımı 2003 yılında 1.096.488 haneye, 649.818 ton kömür, 2014 yılında 2.149.272 haneye, 2.232.700 ton kömür verilmiştir.

İkincisi ise kapitalist birikimin artırılmasına olanak sağlayan elektrik enerjisi için termik santrallere girdi, sosyal konut, kentsel dönüşüm, baraj yapımı için demir çelik ve çimento üretimine hammadde sağlanarak büyümeyi sürdürebilir kılmaktır. *Üçüncüsü*, kârlı madenleri işleten sermayedarların değerlendirme alanı olarak inşaat sektörüne kaymasına olanak sağlar.

lemektedir. *“Dünyayı biz inşa ediyoruz, altında kalan yine biz oluyoruz!”*

2003-2008 arasında Çin ile Türkiye'nin ağır çalışma koşullarına sahip maden ve inşaat sektöründe çalışma saatlerine baktığımızda ortalama çalışma süresi Çin'de 46 saat iken Türkiye'de 50 saattir. Maden sektöründe ortalama çalışma süresi Çin'de 46, Türkiye'de 51 saat iken; inşaat sektöründe Çin'de 49,5, Türkiye'de 52,4 saattir (Tablo 5).

Neden çalışma süresi uzatılır? Çünkü *“Emek gücünün değeri her metanın değeri gibi, üretimi için gerekli emek-zamanla belirlenmektedir”* (Marx, 2011: 228). Üretim sürecinde emekçinin harcadığı emek gücü zamanı iki kısımdan oluşmaktadır. Biri karşılığı ödenmiş emek-zamanı (gerekli emek), diğeri ise karşılığı ödememiş emek-zamanıdır (artı emek). Artı emek için harcanan zamanın gerekli emek için harcanan zamana oranı; “üretim sürecin-

Tablo 5

Yıllar	Toplam (saat)		Doğal kaynaklar ve madencilik		İnşaat	
	Çin	Türkiye	Çin	Türkiye	Çin	Türkiye
2003	45,4	48,7	44,1	48,3	48,4	50,7
2004	45,5	49,3	45,4	51,5	48	52,2
2005	47,8	51,4	47,5	51,9	51,6	53,4
2006	47,3	51,3	47,8	51,5	51,3	54,3
2007	45,5	49,3	46,1	50,7	49,7	51,9
2008	44,6	49,7	45,2	52,3	48,2	52,2

Kaynak: ILO, Laborstat internet statistics Gürbüz B. (2014) Türkiye'de emek sömürüsü ve işçi cinayetleri.<http://ilerihaber.org/yazarlar/burak-gurbuz/turkiye-de-emek-somurusu-ve-isci-cinayetleri/159/>

Ne var ki, maden sektöründeki üretim baskısı aynı şekilde hızlı büyüme ve birikim yapma telaşı içindeki inşaat sektöründe de işe bağlı ölümlerin en fazla olduğu sektörler içindeki yerini alır. Türkiye'nin inşaat sektöründe 1999 yılından başlamak üzere 2011 yılına kadar GSYİH artış hızı ile sektörde işe bağlı ölümlerin artış hızı arasındaki paralellik dikkat çekici boyuttur (Tablo 4). İnşaat İşçileri Sendikal Girişim'inin sloganı ise her şeyi çok iyi özet-

de” artı değerın yaratılmasını yani “emek sürecinde” sömürü oranının belirlenmesini gerçekleştirir. Sermaye sahibi kapitalistin amacı artı-değerın yaratılması ve artırılmasıdır. Kapitalist artı değerın yaratılması için iki yol izler; biri mutlak artı değer, diğeri nispi (görelî) artı değerdir. Mutlak artı-değer iş gününün süresinin uzatılmasıdır. Nispi (görelî) artı değer için gerekli emek-zamanı kısaltılması ya emekçilerin tükettiği kullanım değerlerinin miktarlarının azal-

ılması ya da üretim organizasyonlarını, tekniklerini ve teknolojileri değiştirmesidir. Türkiye’de sermaye donanımının geldiği bugünkü aşamada genel eğilim orta ve düşük yoğunluklu teknolojiler ile üretim yapmasından dolayı teknolojiden kaynaklı nispi artı değeri yaratılamamaktadır. Çünkü daha ileri teknikte üretim yapmak demek, daha büyük sermaye donanımı demektir. Büyük sermaye donanımı daha yüksek maliyet demektir. Böylece esneklik fenomeni kapsamında iş organizasyonlarındaki değişimi ile yoğun ve sıkıştırılmış şekilde çalışma gerçekleştirilirken, çalışma saatlerinin uzatılmasıyla birlikte hem nispi, hem de mutlak artı değer birlikte yaratılmaktadır. Yoğun ve uzun çalışma saatleri daha fazla üretimi mümkün kılarken emek gücü için yorgunluk ve tükenmişlik gibi fiziksel/biyolojik sınırların aşılmasına olanak sağlaması iş cinayetlerinin yaşanmasına mutlak zemin hazırlamaktadır. İş cinayetlerinin zeminini hazırlayan diğer bir durum ise kapitalistin değişmeyen sermayesi içinde yer alan emek araçları, hammadde, yardımcı hammadde ve maddeler vs. kapsamında kapitalistler arası rekabet koşullarında sermaye donanımının büyüklüğünü en aza indirmektir. Bunun için en kolay yol, işçi sendikasının baskısı da yok ise maliyeti yüksek olan işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin tedbirlerden vazgeçilmesidir.

Sermayenin maliyet kalemlerinin azaltılmasında diğer bir husus ise emek süreci içindeki ayrışabilen parçalarını işyeri içinde bir başka şirkete devri ya da dışarıda bir başka şirkete verilmesiyle sabit sermaye yatırımlarından kurtulmayı sağlayan taşeron ve fason çalışma biçimlerini kurallaştıran 4857 sayılı 2003 yılında çıkarılan İş Yasasıdır. 2012 yılında hayata geçen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş İlişkileri Yasası ile güdükleştirilmiş olan sendikal örgütlülüğü daha güdükleştirmesini sağlayıcı uygulamalara geçilmiştir. Daralan sendikal örgütlülük, alt sözleşme ilişkileri kapsamında taşeron ve fason işyerlerinde enformel çalışmanın yaygınlığı işçi örgütlenmelerinin zayıflığı, maliyet baskısı taşeron ve fason işyerlerinde iş

cinayetlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. 2012-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi kapsamında esnekleşmenin rekabeti artırmasının Türkiye’nin yüksek büyüme hızına erişeceğine ilişkin tespitler kapsamında taşeronlaşma, belirsiz sözleşmeli çalışmanın yaygınlaştırılması, geçici, çağrı üzerine çalışma gibi istihdam türlerinin yaygınlaştırılacağı ve de özel istihdam bürolarının etkinliğinin artırılmasının ve kiralık iş süreçlerinin hızlandırılmasının gerekliliğinin altı çizilmektedir. 2012 yılında çıkarılan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası ile işçinin sağlığının korunmasının amaç olmadığını işin sağlığının korunması ve kesintiye uğratılmaması amacı benimsenmiştir. “İş sağlığı” için içerden denetim yerine dışardan denetimin yapılmasına olanak sağlayan “Ortak Sağlık Güvenlik Birimlerinin” adında şirketlerden iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekiminden patronun denetim hizmetini satın alması “işçi sağlığı ve iş güvenliği” tedbirlerinin minimum maliyetle gerçekleştirilmesini beraberinde getirmesi kaçınılmaz kılmaktadır.

Fransız sosyolog Annie Thébaud-Mony, Fransa’da 1983-2010 arasında taşeron, fason iş ilişkisi, işçi sağlığı ve iş güvenliği, mesleki kanserler, kanser karşısında eşitsizlikler, meslek hastalıklarının telafisi ve önlenmesi konularını “Çalışmak Sağlığa Zararlıdır” adlı kitabında ayrıntılı olarak ele almaktadır (Thébaud-Mony, 2012). Fransa’da 1970’li yıllarda esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılmasının ardında yatan en önemli etkenin güçlü sendikaların zayıflatılması olarak gösterilirken “işçi kalelerinin etrafını çevirmek...” olarak adlandırılması gerçekliği ortaya koymaktadır (Thébaud-Mony, 82). Erken kapitalistleşen Fransa’da esneklik, taşeron ve fason ilişkileri, emekçilerin güvencesizliğini, işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin nasıl alınmadığına ilişkin analizi aşağıda yer almaktadır (Thébaud-Mony, 83-86):

“Gereken minimum insan emeği ise işletme yöneticilerine en az sıkıntı yaratacak şekilde düzenlemelidir. Tüm sanayileşmiş ülkelerdeki gibi Fransa’da da 1970’lerin sonundan itibaren (üretimde) “esneklik” kelimesi, işletmelerin

Yoğun ve uzun çalışma saatleri iş cinayetlerinin yaşanmasına mutlak zemin hazırlamaktadır. İş cinayetlerinin zeminini hazırlayan diğer bir durum ise işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin tedbirlerden vazgeçilmesidir.

İş kazalarında olduğu gibi meslek hastalıkları da emek ve sermaye ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır.

yeniden yapılandırılmasının sloganı haline gelmiş, kamu güçleri ve patronlar tarafından (ekonomik) büyümeye dönüşün başvuru kriteri sayılıp yeni bir değer olarak yüceltilmiştir. Bu soyut terim, görünen gerçekleri gizler: iş yoğunluğunun artırılması, iş kolektiflerinin parçalanması, işten çıkartmalar, işsizliğin yapısallaşması, ve iş sözleşmelerinden doğan haklarda, özellikle alt işveren ve geçici iş uygulamalarıyla yaratılan erozyon... Bu listeye çevreyle ve sağlıkla ilgili yasal düzenlemelerin olmadığı ve işgücünün çok daha ucuz olduğu ülkelere doğru riskli üretimlerin kaydırılmasını da ekleyebiliriz.

... Fransa'da bir buçuk yüzyıldır var olan yasalar, bu esneklik gerekliliğiyle çelişki içindedir ve teoride, ekonomik güvence konusunda, çalışanların haklarını teslim eder. ... 1848 yılında işçi sınırlarının yasaklanması hakkındaki kararnameyi ve kararı ... İş Kanunu'ndaki bu yasak, varlığını açıkça korusa bile, geçici iş ilişkisi hakkında 1972'de ve alt işveren iş ilişkisi hakkında 1975'te oluşturulan mevzuat, bir yüzyıldan uzun bir süredir yasak olan işçi sınırlarını yeniden mevzu eder. ... tıpkı yasal hale gelen alt işveren iş ilişkisi gibi geçici istihdam büroları da kâr amaçlı geçici iş ilişkisi de yasallaşır. İşçi sınırlığı suçu ise sadece... belli bir işin yapılmadığını saptadığı çok aşırı hallerde cezalandırılır... Tahmin ettiğimizden daha zor ulaştığımız veriler, *Chinon Nükleer Santral*'nin işyeri doktorlarının ve CHSCT (*Hijyen, Güvenlik ve Çalışma Koşulları Komisyonu*) delegelerinin endişelerini haklı çıkarır. 87 çalışanın sağlık ve doz ölçümü takiplerini içeren araştırmanın akışı, bütünüyle anarşik bir durumu gözler önüne serer. Örneğin 100'den fazla doktor, sağlık takibi yapmamış, sadece bir formaliteyi yerine getirmiş. İşletmenin dışarıdan istihdam edilen çalışanın eline, altı ayda bir yapılan sağlık kontrolleriyle "radyasyon altındaki çalışmada mahsur yoktur" belgesi tutturulmuş, böylece nükleer santraldeki işine devam etmesi sağlanmıştır!"

Türkiye'de ekonomik büyüme için enerji maliyetlerini düşürmek adına Sinop ve Akkuyu Nükleer Santrallerinin yapımı konusunda karara varılmış olması Fransa'ya dair yukarıdaki analizi dik-

kate aldığımızda memlekette çok daha fazla emekçi için kötü sonuçlara gebe olacağını söylememiz yanlış olmayacaktır. Kapitalist iş, tarihsel sürecinde emek ve doğayı güvence altına alacak biçimde düzenlemek istememiştir. Tarihsel süreç gösteriyor ki emekçilerin gücü ve basıncı; onurlu yaşamı ve can güvenliği için tedbirleri ve güvenceleri sağlamıştır. Ancak "çalışma hayatında egemenliğin yeni biçimi", esneklikle sağlanan iş *modernizasyonunda* kendini gizleyerek on yıllar önce edinilmiş kırsal kazanımları Fransa'da da aşındırırken (Thébaud-Mony, 84), Türkiye'de ise güdükleştirilmiş kazanımlar ortadan kaldırılma çabası doludizgin devam etmektedir.

gizli vergi meslek hastalıkları: evde işte çalışıyoruz sağlığımızdan olmak istemiyoruz!

İş kazasında olduğu gibi meslek hastalıklarının tanımlanmasında, kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel, ilişkisel ve bütünsel analizinden uzak ve yoksun tutulmasıyla sınıf ve gerçeklik konu dışına itilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) çalışan işe özgü bir neden-sonuç, etki tepki ilişkisinin ortaya konabildiği hastalıklar grubu olarak tanımlanır. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 14. maddesinde "Meslek hastalığı sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal özrürlük halleridir" diye tanımlar. Hem uluslararası hem de iç hukukta meslek hastalıklarının işin yaptığı hastalık olarak tanımlanması ile genişleyerek devam eden kapitalist iş ilişkilerinin varlığının ve dönüştürücü etkisi konu dışına atılarak kaçınılmazlık fenomenine sığınılır (Toprak, 2).

İş kazalarında olduğu gibi meslek hastalıkları da emek ve sermaye ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır. Toplumsal yeniden üretimin devamlılığı için emeğin bir sonraki gün işine devam etmesi için sağ-

lıklı olması ve hasta olmaması önem arz eder. Emek ve sermaye arasındaki sözleşme, emek gücünün sürekliliğine devamlılığına dayanır. Emek sermaye arasındaki ilişkinin özü ise herhangi bir mübadele ilişkisinden farklı değildir. Eşitler arası bir ilişki olup, “Eşit haklarda son sözü kuvvet söyler.” (Marx, 2011: 232). Eşitlik ilişkisinin kırıldığı her durum, sözleşmenin ihlali demektir. Bu ihlal dört şekilde gerçekleşebilir: Birincisi iş gününün standartlaştırılması ve iş saatinin uzatılması, ikincisi emek gücüne değeri altında ücret ödemesi, üçüncüsü her iş saati, dakikası ve salisesinde emek gücünün sıkıştırılması yoğunlaştırılmış tarzda çalıştırılması, dördüncüsü emek gücü üzerindeki tasarrufu artıracak emek gücünün fizyolojik/biyolojik bütünlüğüne doğru genişleyebilmesidir (Toprak, 4).

Emek ve sermaye arasında kurulan ilişki sadece bir kere kurulan bir ilişki olmayıp sistemin sürekliliğinin sağlanmasında önem arz eden sermayenin artı değere el koymasının devamlılığı için emeğin işyerinde ve toplumsal yaşamında kontrol ve disiplinini sağlayacak tahakküm araçlarını geliştirir. Çünkü emek canlıdır; sermayedar, emek sürecinde ortaya çıkan hayati risklerin ve tehlikelerin bertaraf edip, etmemesine ilişkin sorunu ele alması konusu ile baş etmek zorundadır.

Marx 1844 *El Yazmaları*'nda emek sermaye ilişkisinin özünü çok net biçimde ortaya koymaktadır (Marx, 1993: 95):

“Ekonomi politiğin *proleter*i, yani ne sermayesi, ne de toprak rantı olan, sadece emekle ve tek yanlı ve soyut emekle yaşayan kişiyi, ancak işçi olarak göz önünde tuttuğu kendiliğinden anlaşılır. Öyleyse ekonomi politik, ilke olarak onun tıpkı herhangi bir beygir gibi ancak çalışabilecek kadar kazanması gerektiğini tanımlayabilir. Onun çalışmadığı zamanda insan olarak düşünmez, bu işi ceza mahkemelerine, hekimlere, dine, istatistik tablolarına, siyasete ve dilenciler çavuşuna bırakır”

Sermayedarlar için yerel, ulusal ve uluslararası rekabet koşulları dâhilinde artığa ve zenginliğe el koyma yarışı, ayakta kalma

ve süreklilik sağlama telaşı, maliyetleri azaltmaya yönelik eğilimi her dönem varlığını güçlendirerek devam ettirmektedir. Sermayedarın insan sağlığına etkisi olan maddeler, araç gereçler ve düzenlemelelerin maliyeti ile kâr arasında tercih yapması gerekir. Bu tercihin yapılmasında belirleyici olan işçilerin karşı direnç ve mücadelesinin yükselme riskidir. Risk bertaraf edildiğinde sermayenin tercihi kârlı olanı seçmesi rasyonel hale gelip maliyetin dışsallaştırma süreci başlar (Toprak, 5). Sermayenin maliyetini dışsallaştırmasında etken olan unsur, yedek sanayi ordusunun genişliği başta olmak üzere aşağıdaki Türkiye emek piyasası analizi emekçilerin maliyeti üstlenmedeki rıza koşullarını göstermektedir.

Ocak 2015 TÜİK verilerine göre işsizlik yüzde 11,3 oldu. DİSK-Ar'ın araştırmasına göre resmi işsizlere, umudu olmadığı için ya da diğer nedenlerle son 4 haftadır iş arama kanallarını kullanmayan işe başlamaya hazır olduğu halde bu nedenle işsiz sayılmayanlar da (umutsuzlar ve diğer) dâhil edildiğinde işsizlik oranı yüzde 18,5 olarak gerçekleşti. İşinden memnun olmayan ya da daha fazla çalışmak istediği halde düzgün işler bulamadığı için çaresiz kısa süreli işler yapanlar (eksik ve yetersiz istihdam edilenler) ilave edildiğinde işsizler, gizli işsizler ve çaresizlerin geniş işgücü içindeki payı yüzde 22,0 oldu. Geçici bir işte çalışıp iş bittiği için işsiz kalanlar, toplam işsizlerin yüzde 38'sini oluşturdu. 15-24 yaş grubunu içeren genç işsizlik oranı ise yüzde 30 oldu. Türkiye'de haftalık çalışma süresi Avrupa Birliği ülkeleri ile kıyaslandığında 12 saat daha fazla iken, 5 kişinin yapacağı işi 4 kişi yoğun ve sıkıştırılmış saatlerde çalışmaktadır. Öte yandan yaklaşık 15 milyon kişi bankalara borçlu olup, kredi kartı yasal takibe girenlerin sayısı geçen yıla göre 15 bin artarak 2.01 milyon kişidir. Asgari ücret Ocak 2015'de net 949,07 TL'dir. Ancak Türk-İş'in yapmış olduğu araştırmada dört kişilik ailenin açlık sınırı 1,307 TL olup, yoksulluk sınırı 4,259 TL'dir. Yaklaşık 24 milyon kişinin çalıştığı Türkiye'de çalışanların yüzde 50'si kayıt dışı çalışırken sendikal örgütlülük ise

Emek ve sermaye arasındaki sözleşme, emek gücünün sürekliliğine devamlılığına dayanır. Emek sermaye arasındaki ilişkinin özü ise herhangi bir mübadele ilişkisinden farklı değildir.

Türkiye’de her yıl yaklaşık 100 bin ile 300 bin arasında işçinin meslek hastalığına yakalandığı tahmini yapılmaktadır.

yüzde 4,5’dir. İşsizlik, düşük ücret, yoğun ve uzun saatler çalışma, borçluluk; en kötü işlerde örgütsüz ve güvencesiz çalışmaya razı olmayı beraberinde getirirken, insan onuruna yakışır iş, ulaşılmaz kılınır. Böylece ücret ve sağlık arasında tercih yapma durumunda kalan emekçi, bu durumu bir toplumsal sorun olarak değerlendirmeye başlar. Artık sorun toplumsal değil, emekçinin bireysel sorunu olmuştur. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Kadın Meclisi’nin 2014 yılında İstanbul Tuzla sanayi havzasında farklı sektörlerde çalışan kadınlarla işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin sorunların görüldüğü çalışmada NATO askerlerinin savaş kıyafetlerinin dikildiği bir fabrikada yeni çalışmaya başlayan bir kadın işçi sağlıksız çalışma koşullarını çok çarpıcı şekilde anlatıyor:

Örnek Olay 1: “Savaş kıyafetleri karbon kumaştan yapılıyor. Baktım ki bütün arkadaşlarımın elinde ciddi yaralar var; neymiş bu diye araştırdım, dünya tükenen de tükenmeyen bir maddeymiş. Karbon tırnakların içine giriyor. Karbonla direk ilişkimiz vücudtaki bütün nemi çekiyor. İş güvenliği uzmanları geldi fabrikaya. Her tarafta karbonu görmesine rağmen ilgilenmedi. İş güvenlikçiye sorunları anlatınca ‘Burası çok güzel bir yer, daha ne istiyorsunuz?’ dedi. Çalıştığım fabrika eskiden Kocaeli’de faaliyet yürütüyormuş. Fakat çevreye zehirli atık bırakıyor diye buraya taşınmış. Ürettiklerimizin tanesi 15 bin TL. Bizden günde 400 tane üretmemizi bekliyorlar. İnsan soruyor kendine, benim payıma ne düşüyor bundan diye. Ücretler ‘işsizlik’ tehdidiyle sürekli düşürülüyor. Bizim işçiler olarak örgütlenmekten başka çaremiz yok.”

Tarihsel süreç içinde sermayenin tekil çıkarı dolaysız olarak genel sınıf çıkarını ekonomik, politik ve toplumsal maliyetinin devletleştirilmesine yönelik aşama oldukça önemlidir. Meslek hastalıklarının maliyetinin devletleştirilmesi ardından siyasal mücadele alanı olmaktan çıkarılır. Bununla birlikte meslek hastalıklarını ele alış tarzı da birikimin sürekliliğini sağlamaya yönelik olmaya başlar. Bu tarzın görünüşü ise “koruma ve önleme” yerine

“tanzim”, “önlenemezlik”, “kaçınılmazlık” kavramlarının yüceltilmesi ve doğallaştırılmasıyla ekonomik büyüme, kalkınma için zorunluluk olduğu şiarının yaratılmasıdır. Kapitalist üretim ilişkilerinin kendisi, tartışmadan çıkarılır, meslek hastalıklarının emek yıkımı ve tahribatı, bireysel sermayedarların sorununa indirgenerek ele alınır. Bunun yanı sıra devlet, meslek hastalıklarının tanımlanması süreci hastalıklara indirgeyen bir düzenleme sistemi geliştirir. Devlet, iş kazalarında olduğu gibi meslek hastalıklarının ortaya çıkardığı yükü, topluma yansıtmasına yönelik düzenlemelerin hayata geçirmesiyle kapitalist sistemin yarattığı yıkımı gizler ve atomize eder. Böylece devlet meslek hastalıklarına ilişkin durumu bireyselleştirerek tazminine dayalı meşrulaştırma denklemini kurar ve düzenleme mekanizması aracılığıyla maliyetin toplumsallaştırma süreci hayat bulur. Öte yandan devlet sigortacılık işi yaparak ödenecek tazminatların saptanması bireysel ödemeler yoluyla konu salt sigortacılık mantığına indirger (Toprak, 5-6) .

Türkiye’de her bin işçi için yılda 4-12 yeni meslek hastalığı beklentisi üzerinden değerlendirme yapılarak her yıl yaklaşık 100 bin ile 300 bin arasında işçinin meslek hastalığına yakalandığı tahmini yapılmaktadır. Meslek hastalıklarına bağlı ölümler, iş kazasına bağlı ölümlerin yaklaşık 5-6 katı olduğu tespiti göz önüne alındığında Türkiye’de her yıl en az 1500 işçi iş kazalarına bağlı hayatını kaybediyorsa en az 9 bin işçi meslek hastalığına bağlı hayatını kaybetmektedir. Dünyada tüm kanserlerin yüzde 10’u, işe bağlı kanserlerdir. Türkiye kanser haritası incelendiğinde her yıl yaklaşık 150 bin yeni kanser teşhis edilirken, Türkiye’de her yıl en az 15 bin emekçi işe bağlı nedenlere bağlı kansere yakalandığı sadece tahmin edilmektedir. Çünkü Türkiye’de işe bağlı kanser tanısı almış olgu bulunmamaktadır. Oysaki AKP Hükümeti’nin 2009-2013 Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Politika Belgesi’nde “beklenen ancak tespit edilmemiş meslek hastalığı vakası tespitinin yüzde 500 artırılması” hedeflendiği belirtilmektedir. Ancak ve ancak devletin belirttiği hedefin çok uzağına düşülmüş

olduğunu görmek hiç de şaşırtıcı olmasa gerek (Canıvar, 39-40). Sigortacılık mantığı ile yaklaşan devletin işe bağlı hastalıklara ilişkin tazminat ve bakım hizmetlerinin parasal büyüklüğü borç alacak dengesini bozacağı için durum görmezden gelinip, riskler ile baş etmenin zorlu mücadelesi hayatını bir işte çalışarak kazanan emekçinin kendisine bırakmaktadır.

İSİG Kadın Meclisi'nin Tuzla sanayi havzasında yapmış olduğu görüşmelerde aşağıdaki örnek olayda tekstil firmasında uzun yıllar ağır ve kötü koşullarda çalışan kadın işçinin işe bağlı yakınmaları her şeyi çok net bir şekilde açıklamaktadır.⁷

Örnek Olay 2: "11 yaşında çalışmaya başladım. Emekli oldum ama çok düşük bir maaş olduğu için çalışmaya devam ediyorum. Ellerim titremeye başladı, sürekli belim ağrıyor. Hep hastayım. Neden? Çünkü 37 yıl boyunca çok kötü koşullarda çalıştım. Yeri geldi tuvalete gitmemize izin vermediler. Ağır şeyler taşıdım. Çalışma ortamında iş yetiştirmek için kimseyle konuşamıyorsun. En kötüsü de çok umutsuz bir ortam olması. Bu sektörde kadınlar çalışmaya çocuk yaşta başlar. Hiç emeklerinin karşılığını alamazlar. Alsaydık, şimdi emekli olduğum halde çalışmak zorunda kalmazdım. Sigortalı olmak bile ancak mücadeleye elde edilen bir şeydir."

Yukardaki örnek olay kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı tahribatı çok net bir şekilde açıkladığı gibi aynı zamanda erkek egemen düzeninin yarattığı eşitsizliği de ortaya koymaktadır. Erkek egemen toplumsal ilişkiler içinde evi geçindiren kişinin erkek olarak tanımlanması kadınların çalışırken sadece aile katkı yarattığı düşüncesi kadınların erkeklere göre daha az ücret almasını beraberinde getirirken kadınların daha fazla sömürü altında bırakılır. Öte yandan kadına biçilen toplumsal rolün bir getirisi olarak hane içinde ev işi ve bakım hizmetlerinin tamamının kadının sırtında olmasıyla ücretsiz ev hizmetleri toplumsal yeniden üretimini gerçekleştirir. Ücretsiz ev hizmetlerinin ağır yükü kadınların üzerine bırakılması da hem sermaye hem de devlet için doğallaştırılarak erkek

egemen ilişkilerin sürdürülmesine olanak sağlar. Kadınlar üzerindeki çifte ağır yükün görünmez kılınması kadınların da bu yükü doğallaştırarak sürdürebilmeyi beraberinde getirirken akıl ve beden sağlıklarını yitirmekle karşı karşıya kalırlar. Aşağıdaki örnek olay bir kadının çifte yükü çok iyi bir şekilde açıklamaktadır:

Örnek Olay 3: "Ayakkabı fabrikasında çalışıyorum. Çok uzun süre ayakta çalışıyorum. İki bacağımdan ameliyat oldum. Bel fıtığı, boyun fıtığım var. Gözlük takıyorum, ama maskelerimiz gözlük takanlar düşünülerek hazırlanmadığı için maskeyi kullanamıyorum. Ya gözlüğümü takmayacağım, işimi yapamayacağım ya da maskeyi takmayacağım. İş stresi, ev stresi bir arada... Evde iki ihtiyar, iki de çocuk var, bakıma muhtaçlar. Ama ya çalışıp ihtiyaçlarını karşılayacağım ya da onlara bakacağım. Bu çelişki beni çok yoruyor."

Dünyada tüm kanserlerin yüzde 10'u, işe bağlı kanserlerdir.

2014 yılında Kaplan Film'in setinde çalışan panther operatörü ve Kaçak Gelinler adlı dizinin setinde 3 günde 45 saat çalışan set işçisi, kalp krizi geçirerek hayatını kaybederler. Memlekette film ve dizi setlerinde uzun süre yoğun ve aşırı çalışma tükenmişlik sendromunun yanı sıra ani ölümler gündem konusu olur. Film ve dizi oyuncusu Özge Özpınar bir dönem çalıştığı dizi setindeki çalışma koşullarını açık olarak dillendirir: "148 saatlik kaset teslim edilmesi demek, bunun da günde minimum 18 saat çalışma anlamına gelmektedir. Uzun yoğun çalışma tarzında yükümlüğe sokan 'kelepçe sözleşme' olarak adlandırılan sözleşmelerdir. Bu sözleşme ölümleri getirmektedir..." (Gürcanlı, 2014). "Çok çalışmaya bağlı ani ölüm" Japonya'da ilk kez işe bağlı ölüm kapsamına alınır ve "karoshi" olarak adlandırılır. İlk "karoshi" vakası, 1969 yılında, Japonya'nın en büyük gazete şirketlerinden birisinin yüklenme bölümünde çalışan işçinin, felç nedeniyle ölümü rapor edilir. Karoshinin önemli tıbbi nedenleri kalp krizi ve felç (%18,4), beyin kanaması (%17,2), serebral tromboz (beyin damarları tıkanması) ve infarktüs (%6,8), kalp krizi (%9,8), kalp yetmezliği (%18,7) ve diğer nedenlerdir (%29,1). Japon Çalış-

Uzun çalışma süreleri, ağır ve aşırı çalışma emekçilerin yaşamını ciddi olarak tehdit etmektedir.

ma Bakanlığı “karoshi” istatistiklerini 1987 yılından itibaren, kamunun artan ilgisi nedeniyle yayımlamaya başlar (Belek, 2010: 233)

Türkiye’de ise “çok çalışmaya bağlı ani ölüm” ile ilgili resmi anlamda herhangi bir bilgi ve belge yoktur. 6 Şubat 2015 tarihinde CHP, AKP Hükümeti’ne “karoshi” nedeniyle son 10 yılda yaşamlarını yitiren, kalıcı sakatlık durumuna maruz kalan kamu ve özel sektör çalışanlarının sayısı hakkında soru önergesi verir. Bu soru önergesinin kapsamında 1 ay içinde 5 kere kesintisiz 34 saatlik nöbetler verilen hemşirelerin, yılda 3000 saatin üzerinde çalıştırılan otobüs şoförlerinin, haftada 50 saatin üzerinde çalıştırılan madencilerin ve inşaat işçilerinin yasadışı olarak ayda 50 saat ekstra çalıştırılan banka çalışanlarının sayıları hakkında bilgi istenir (<http://www.gazetesaglik.com/turkiyede-hem-sireler-karoshi-hastasi-mi-haberi-16364.html> (28.04.2015)). Ancak, Hükümet “çok çalışmaya bağlı ani ölüm” hakkında hiçbir soruya cevap vermez.

“Çok çalışmaya bağlı ani ölüm” yani “karoshi”nin yanı sıra, “işe bağlı intihar” “karojisatsu” uzun mücadeleler sonucu ilk olarak Japonya’da kabul edilir. “İşe bağlı intihar” olduğunun tespiti için gerekli durumlardan en az biri aranır. İlki, günde 10-16 saat arasında çalışmış olmak. İkincisi, 4 hafta üst üste ortalama 65 saat ve üzerinde çalışmış olmak. Üçüncüsü 8 hafta üst üste 60 saat ve üzerinde çalışmış olmaktır (Koçgöç, 2015).

İlk olarak ortaya çıktığı ve kabul edildiği Japonya’da “karojisatsu”nun görülme sıklığı, 1999 yılında yüzde 12 iken, 2001 yılında yüzde 33,7’ye yükselerek yüzde 182’lik bir artış gerçekleşir ve her yıl yaklaşık olarak 5000 kişinin fazla-aşırı çalışma nedeniyle intihar ettiği tahmin edilmektedir. Avustralya’da 2002 yılında yapılan bir çalışmada 1989-2000 yılları arasında görülen 109 intiharda çalışmanın önemli bir faktör olduğu saptanmıştır. Fransa’da 2007 yılında Renault ve Peugeot araba fabrikalarında, Avustralya’da telekomünikasyon işçilerinde çalışma ile ilişkili olduğu düşünülen intiharlar görülmektedir. Yine Fransa’da

2008-2010 yılları arasında France Telecom şirketinde çalışan 34 işçi birbiri ardına intihar etmiştir (Koçgöç, 2015). Türkiye’de ise sadece medyadan gördüğümüz, ancak İşçi Sağlığı ve İş Güvenli Meclis’inde bilgisinin dâhil edildiği hekim, hemşire, öğretmen intiharları görünen aysbergin çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Devlet, “iş başında ani ölüm” ve “işe bağlı intiharlara” dair resmi, bilgi, belge tutmazken sigortacılık mantığı gereği de yüklü tazminatlardan kurtulmaktadır.

Bugün kapitalist işler, sermayenin maliyetini minimize eden kurumlaşan ve kurullanan esnek istihdam stratejisiyle düzenlenmektedir. Böylece uzun çalışma süreleri, ağır ve aşırı çalışma, yoğun çalışma, iş baskısı, geçici işlerde çalışma, tele çalışma, iş stresi, düşük ücret, ücretsiz fazla mesai, performans sistemi vb. gibi çalışma koşulları, emekçilerin yaşamını ciddi olarak tehdit etmektedir.

sonuç yerine

İktisadi büyümenin ve kalkınma söyleminin “ortak iyiye” yaptığı vurgu, toplum içinde her bireyin, bireysel refahını getireceği fenomenini yaratırken bireysel refah gerçekleşmiyor ise bunun probleminin bireysel tercihlerinden dolayı gerçekleşemediği algısını yaratır. Böylece bireysel başarısızlık algısı sınıfsal ayrışmayı, eşitsizliği ve de gerçekliği, tarihsel, ilişkisel ve de bütünsel düşünemeyi de öteleyer. Böylece “iş kazası” ve “meslek hastalıklarının” ortaya çıkışının sadece ve sadece “işe”, “çalışmaya” indirgenmesi şaşırtıcı olmaz. “İşe bağlı” ölüm ve sağlıksız yaşam koşulları “kaçınılmazlık”, “önlenemezlik” kavramları ile kadere, fitrata referans verilerek, “kapitalist işin”, “kapitalist toplumsal düzenin” sorgulanması da bugün çalışma hayatının gerçekliği olarak sunulan “esneklik” olgusu da sınıf ekseninden, gerçeklik ötesine taşınır. Tarihten, sınıftan ve gerçeklikten kopuk biçimde inceleme, değerlendirme, tartışma işe bağlı ölümleri ve sağlıksızlığı bertaraf edemez. Böylece işe bağlı ölümler, yasallaşan cinayetler olarak varlığını sürdürürken sadece ve sadece bireysel adalet isteği çığılığına dönüşür ve toplum-

sal düzenin sorgulanması ve de toplumsal mücadele konuları görünmez olup toplumsallaşamaz. Öyle olur ki, “yerin altında çalışmasaydı”, “baret taksaydı”, “sağlıksız koşullarda çalışmaydı”, “iş sağlığı kültürü yok”, “kadın işi hafiftir öldürmez” gibi ekmeğini kazanmaya mecbur bırakılan emekçilerin sağlıksız koşullarda çalışmayı bireysel tercihlerine, eğitimsizliğine ya da cinsiyetine bağlanarak, kapitalistin birikimin sürdürülmesi ve kâr maksimizasyonunun sağlanması için işçi sağlığı ve iş güvenliği düzenlemeleri maliyet konusu olup kapitalistin tercihi olduğu gerçeği görünmez olur.

Öte yandan devletin, sınıflar üstü özerk bir alana yerleştirilmesi ile kapitalist gelişmede belirleyici olma özelliği sermaye

birikimi yaratmaya dönük ekonomi politik uygulamaları ve işlevselliği gizlenir. Böylece işe bağlı ölümlerin ve sağlıksızlığın çözümlünün emek sermaye çelişkisine içkin olmayıp “iyi işveren” ve “devletin sosyal niteliğinde” aranmaya başlanır. Aynı zamanda emekçilerin sınıfsal kimliği vatan- daş, tüketici, halk gibi nitelendirmeler ile muğlaklaştırılır ve bulanıklaştırılır.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusu politiktir. Değişmez sermaye içinde yer alan işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirleri sermayenin birikim mücadelesinin konusu iken emekçiler için hayatta kalma mücadelesi olup ancak ve ancak emekçilerin güçlü örgütlü mücadelesi sınıf siyaseti ile işe bağlı ölümleri ve sağlıksızlığı ortadan kaldıracı olacaktır.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusu politiktir.

kaynakça

- Akarca, G. (2011) “Emek Yağması Yasal Cinayetler”, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Sayı: 40, (Nisan-Mayıs)
- Belek, İ. (2004) Esnek Üretim Derin Sömürü, N.K. Yayınları, İstanbul.
- Devlet Denetleme Kurulu (2011) Türkiye’deki Madencilik Sektöründe Yürütülen Faaliyetlerin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Araştırılması İçin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, 2011/3, Ankara.
- Dündar, C. Nejat Eczacıbaşı Belgeseli.
- Güranlı, Emre (2014) “Dizi ve Sinema Setlerinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği” <http://m.ilerihaber.org/yazarlar/emre-gurcanli/dizi-ve-sinema-setlerinde-isci-sagligi-ve-is-guvenligi-2/377/> (25.04.2015)
- http://guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=8791:sorgulamaya-ve-mucadele-etmeye-basladi--isig-kadin-meclisi-tuzla-atolyesi&catid=146:ev-eksenli&Itemid=243 (24.04.2015)
- <http://haber.star.com.tr/ekonomi/iso-500-karini-geziye-kaptirdi/haber-900764> (24.04.2015)
- <http://ilerihaber.org/yazarlar/burak-gurbuz/turkiyede-emek-somurusu-ve-isci-cinayetleri/159/>
- <http://www.disk.org.tr/2014/05/disk-ar-turkiyede-is-cinayetleri-ab-ulkelerini-7ye-katladi/> (23.04.2015)
- <http://www.gazetesaglik.com/turkiyede-hemsi-reler-karoshi-hastasi-mi-haberi-16364.html> (24.04.2015)
- http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=11982:turkiyenin-en-zengin-100-ailesi-ve-isci-olumleri-isig-meclisi&catid=58:genel&Itemid=182 (24.04.2015)
- http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=14048:1-mayista-is-cinayetlerini-durdurabilmek-icin-ulkemizin-dort-bir-yaninda-alanlardaydik-2015-nisan-ayinda-en-az-130-isci-yasamini-yitirdi&catid=152:haberler&Itemid=141

3920:son-iki-yilda-en-az-113-2015-yilinin-ilk-dort-ayinda-ise-en-az-9-cocuk-isci-is-cinayetlerinde-yasamini-yitirdi-isig-meclisi&catid=152:haberler&Itemid=141

http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=14048:1-mayista-is-cinayetlerini-durdurabilmek-icin-ulkemizin-dort-bir-yaninda-alanlardaydik-2015-nisan-ayinda-en-az-130-isci-yasamini-yitirdi&catid=152:haberler&Itemid=141

Koçgüçit, Z. (2015) “İşçiler Neden İntihar Eder” http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3513:isciler-neden-intihar-ediyor-zehra-kocuyigit&catid=130:makaleler&Itemid=151 (25.04.2015)

Maden Mühendisleri Odası (2010), Madencilikte Yaşanan İş Kazaları Raporu.

Marx, K. (2011) Kapital I, Çev: M. Selik ve N. Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul.

Marx, K. (1990) Kapital III. Cilt, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. (1993) 1844 El Yazmaları-Ekonomi Politik Felsefe, Sol Yayınları, Ankara.

Pamuk, Ş. (2014) Türkiye’nin 200 Yıllık Tarihi, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Sendikacılık Ansiklopedisi III. Cilt

Thébaud-Mony, A. (2012) Çalışmak Sağlığa Zararlıdır, Ayrıntı, İstanbul.

Toprak, O. (2014) “Meslek Hastalıkları Ekonomi Politikleri Üzerine Notlar”, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Sayı: 51-52, (Ocak-Haziran)

sonnotlar

- * Bu çalışmayı, hayata dair özgürlüğü kurma isteğini, özgürlük mücadelesi veren Kobanê direnişine katılarak yerine getirmeye çalıştığında vurularak ölen İktisadi Büyüme ve Kalkınma İktisadi ve Çalışma Ekonomisi Yüksek

Lisans Programlarında öğrencim olan Kader Ortakaya'ya atfediyorum. Kader, "Türkiye'de İş Cinayetlerinin Ekonomi Politikası" adlı tez çalışmasını sürdürüyordu. Kader'in çalışmasını bitirmek için bir araya geldiğimiz dostlar ile dayanışma, paylaşma ve ortaklaşma ile yürüttüğümüz çalışma esnasında bu yazının oluşturulmasında güç veren tüm dostlarıma ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum.

- 1 Ayrıntılı bilgi için: http://www.guvenlialisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=11982:turkiyenin-en-zengin-100-ailesi-ve-isci-olumlari-isig-meclisi&catid=58:genel&Itemid=182 (24.04.2015)
- 2 Ayrıntılı bilgi için bakz: <http://haber.star.com.tr/ekonomi/iso-500-karini-geziye-kaptirdi/haber-900764> (24.04.2015)
- 3 Ayrıntılı bilgi için bkz.http://www.guvenlialisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=12000:akpli-12-yilda-en-az-14-bin-455-isci-2014-ekim-ayinda-ise-en-az-160-isci-yasamini-yitirdi&catid=149:is-cinayetleri-raporlari&Itemid=236
- 4 http://www.guvenlialisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=14048:1-mayista-is-cinayetlerini-durdurabilmek-icin-ulkemizin-dort-bir-yaninda-alanlardaydik-2015-nisan-ayinda-en-az-130-isci-yasamini-yitirdi&catid=152:haberler&Itemid=141
- 5 Ayrıntılı bilgi için bkz: http://www.guvenlialisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=13920:son-iki-yilda-en-az-113-2015-yilinin-ilk-dort-ayinda-ise-en-az-9-cocuk-isci-is-cinayetlerinde-yasamini-yitirdi-isig-meclisi&catid=152:haberler&Itemid=141
- 6 16 Şubat 2013 tarihinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi kapsamında evde ve işte çalışan kadınların bir arada oluşturdukları İSİG Kadın Meclisi "Evde İşte Çalışıyoruz Sağlığımızdan Olmak İstemiyoruz" teması ile çalıştay düzenlemiştir. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi: Sermaye ve devletten bağımsız, emekten yana sendikalar, meslek odaları, emekçiler, iş müfettişleri, hukukçular, akademisyenler, öğrenciler, adalet arayan mağdur aileler, yazarlar, sanatçıların oluşturduğu bir emek örgütüdür (www.guvenlialisma.org).
- 7 Ayrıntılı bilgi için bkz: http://guvenlialisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=8791:sorgulamaya-ve-mucadele-etmeye-basladik--isig-kadin-meclisi-tuzlatolyesi&catid=146:ev-eksenli&Itemid=243

2000'lerin Türkiye'sinde kadın seçmenlerin işgücü piyasası statüsünde farklılaşan siyasi tercihleri*

özet

Inglehart ve Norris'in (2000) 'Toplumsal Cinsiyet Farkının Kalkınmacı Kuramı'na göre kadın ve erkeklerin siyasi tercihlerindeki toplumsal cinsiyet farkının önemli bir belirleyeni kadınların işgücüne katılımıdır. Buna göre kadınların işgücü piyasasından dışlandıkları durumlarda 'geleneksel toplumsal cinsiyet farkı' (kadın seçmenlerin erkeklere göre daha muhafazakar oy verme eğilimi), kadınların işgücü piyasasına entegre oldukları toplumlarda ise 'modern toplumsal cinsiyet farkı' (kadın seçmenlerin erkeklere göre daha sol/daha az muhafazakar oy verme eğilimi) beklenmektedir. Bu çalışma Türkiye'de seçim anketlerine ait veriler temelinde siyasi tercihlerde toplumsal cinsiyet farklarının ne dereceye kadar işgücü piyasası statüsünde belirlendiğini incelemektedir. 2000'li yıllarda yükselen siyasi İslam'ın temsilcisi Ak Parti'nin kadınlardan daha yüksek oranlarda oy alması 'geleneksel toplumsal cinsiyet farkı' hipotezini doğrularken, bu desteğin ağırlıklı olarak ev kadınlarından gelmesi; işgücü piyasası statüsü için kontrol edildiği durumda, kadınların tersine muhafazakar oy verme olasılığının düşmesi ise 'modern toplumsal cinsiyet farkı' hipotezini doğrular niteliktedir. Türkiye'de kadınların büyük ölçüde işgücü piyasasında dışlanması, muhafazakar partilerin oylarını arttırmanın ötesinde, siyasi spektrumun her yanında yer alan partilerin, kadınların aile içindeki eş ve anne konumlarını önceleyen geleneksel söylemlere yönelmeleri ve toplumsal cinsiyet politikaları konusundaki diskurun muhafazakarlaşması sonucunu beraberinde getirmektedir.

Anahtar kelimeler: Oy vermede Toplumsal Cinsiyet Farkı, İşgücüne katılım ve oy verme, Türkiye
JEL Kodları: D72; J16; O52, O53

abstract

The Developmental Theory of the Gender Gap by Inglehart and Norris (2000) suggests that women's labor force participation is a primary determinant of the gender differences in political party preferences. Accordingly, under circumstances of women's exclusion from the labor market, the traditional gender gap is to be expected (women are more likely than men to vote for conservative parties); whereas under circumstances where women are fully integrated into the labor market, the modern gender gap is to be expected (women are more likely than men to vote for left or non-conservative parties). This study uses data drawn from electoral surveys in order to investigate the extent to which gender differences in political party preferences are determined by labor market status. While support to the Justice and Development Party, a representative of the arising political Islamist movement in Turkey in the 2000's, by female electorate is deemed as proof of the traditional gender gap hypothesis, we also find that when we control for labor market status, women are less likely to vote conservative than men. Hence we interpret this as evidence in favor of the modern gender gap hypothesis. The fact that women in Turkey have been excluded from the labor market to a large extent, has not only enhanced conservative votes, but also motivated political parties on all ends of the political spectrum to adopt a conservative discourse on gender policy, promoting women's roles in the family, rather than gender equality.

Key words: Gender gap in voting, Labor force participation and voting behavior, Turkey
JEL Codes: D72; J16; O52, O53

I. giriş

1994 yerel seçimleri Türkiye'de siyasi İslam'ın yükselişinde önemli bir dönüm noktasıydı. Refah Partisi'nin İstanbul ve Ankara'nın da içinde bulunduğu 5 bü-

yükşehir ve 26 ilin belediye başkanlığını kazanmasının da ötesinde belki de en önemlisi İstanbul Büyükşehir Belediye Belediye Başkan adayı Recep Tayyip Erdoğan'ın sahneye çıkması olmuştu.

İpek İkkaracan*

* İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi
ikkaracan@itu.edu.tr

İslamcılık özel yaşam ve toplum yaşamına muhafazakar bir yaklaşım içermesi açısından, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini destekleyici, bu açıdan özellikle de kadınlar için hareket alanlarının sınırlarını ve rollerini tanımlayıcı bir içeriğe de sahiptir.

Erdoğan bu ilk zaferine yol açan yeniliklerin başında kadınlardan aldığı desteğe işaret ediyordu:

“Bir defa ilk yenilik, bizim partimizde kadınların ilk defa Beyoğlu seçimlerinde aktif siyasetin içinde yer almalarıydı. O çok anlamlıydı ve bizimle beraber çok ciddi bir çalışma yaptılar. beraberce bu çalışmayı yaptık.” (Özköylü G., Hürriyet, 27 Şubat 2009)

“Erdoğan Siyaseti ve Kurucu Cumhurbaşkanlığı Misyonu” başlıklı SETAV analizinde de 1994'teki bu ilk seçim başarısına yol açan temel etkenin Erdoğan'ın ilk kez “daha önce hiçbir partinin güçlü bir şekilde nüfuz edemediği orta-alt gelir seviyesindeki yeni kentlilerle iletişime geçmesi”ne işaret edilirken özellikle kadınlarla olan iletişime dikkat çekilmektedir:

“... bu yeni iletişim stratejisinde partili kadınlar seçim sürecine yoğun bir şekilde dâhil edilerek, kampanyanın önemli bir ayağının kadınlar üzerinden yürütülmesi sağlandı. Bu durum başlı başına Türkiye siyasetinde kadının rolünün genişlemesi açısından önemli bir uygulamadır.” (Miş ve Aslan, 2014; s.9)

2002, 2007 ve 2011 genel seçimlerinde Ak Parti'nin arka arkaya elde ettiği başarılarında da Partinin kadın kollarının ev ziyaretleri ve mahalle toplantıları ile yerel düzeyde kadınları mobilize etmesi ile kadın seçmenlerden gelen destek sıkça konu edildi. En son 2011 genel seçimlerini takiben, Erdoğan'ın seçim sürecindeki yakın danışmanlarından biri seçim başarısını getiren yedi “kritik strateji”yi açıklarken en başta kadın oylarının önemine işaret ediyordu:

“Toplumun her kesiminden aldı. Kendini Kürt olarak tanımlayanların %42'si Ak Parti'ye yöneldi. Ayrıca kadınlar ve gençler oy verdi. Oy verenlerin %55'i kadın, %45'i erkek; kadınlar erkeklerin 10 puan önünde. Başbakan iyi bir teşkilatçı; özellikle kadın ve gençlik kollarına çok önem verdi, parti karar mekanizmalarına kattı, seçimde iyi kullandı.” (Sabah 2011)¹

Türkiye'de 2000'li yıllarda siyasi tercih ve oy verme davranışı üzerine yapılan araştırmalar partiler arası ayrışmaları belirleyen temel eksenlerin laikçiliğe karşılık İslamcılık ve Türk milliyetçiliğine karşı

Kürt milliyetçiliği çerçevesinde belirlendiğini öne sürmektedir (Çarkoğlu ve Hinich 2006; Çarkoğlu 2012). Ekonomik olarak gelişmiş piyasa ekonomilerine sahip Batı ülkelerinde oy verme davranışının temel ayrıştırıcı eksenini olan sağ-sol ekonomik politika tercihlerinden ziyade, Türkiye'de daha çok ideolojik unsurların ön plana çıktığına işaret edilmektedir. Siyasi tercihleri bir ayrıştırma unsuru olarak İslamcılığa karşı laikçilik eksenini toplumsal cinsiyet boyutu açısından da bakılması gerekli bir olgudur. Zira İslamcılık özel yaşam ve toplum yaşamına muhafazakar bir yaklaşım içermesi açısından, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini destekleyici, bu açıdan özellikle de kadınlar için hareket alanlarının sınırlarını ve rollerini tanımlayıcı bir içeriğe de sahiptir. Ak Parti'ye kadın seçmenlerin desteğini Parti gözünden yapan bir değerlendirme, tersine İslamcı partiye verilen desteğin kadınların kamusal alanda yer alma mücadelesinin bir sonucu olduğunu öne sürmektedir. Partinin harekete geçirmesi sonucunda, kadınların “ülkenin sorunlarını tartışırken kendi haklarını korumak, toplumdaki yerlerini tartışmak için kendilerine siyasi alan açma fırsatı bulduklarını” savunan bu değerlendirme, en önemli sorunlardan biri olarak “başörtü” konusunu ön plana çıkarmaktadır:

“... en önemli sorunlardan birisi üniversitelere giden öğrenciler başta olmak üzere tüm kamu kurum ve kuruluşlarında başörtüsünün yasaklanmasıydı. Başörtülü kadınlar herhangi bir devlet kuruluşunda görev alamıyor; öğretmenlik dahi yapamıyorlardı. Erdoğan bu anlamda, uzun dönemli bir siyaset izleyerek kurumsal ve toplumsal mutabakatı sağlayarak, başörtüsünün sadece üniversitelerde yasak olmaktan çıkarmakla kalmadı, başörtülü kadınların kamu kuruluşlarında da çalışabilmelerinin önünün açılması için de özel bir gayret sarfetti.” (Miş ve Aslan, 2014; s.14)

Öte yandan Türkiye verileri ile 2000'li yılların seçimlerindeki oy dağılımları üzerine yapılan bazı uygulamalı çalışmalar, eğitim, yaş, kent-kır, hane geliri, vb. oy vermeyi etkileyen özellikler kontrol edildiğinde, kadın ve erkeklerin siyasi tercihlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulmamakta (Akarca ve Başlevent 2009), ya da erkeklerin Ak Parti tercihlerinin ka-

dınlara göre daha güçlü olduğunu bulgulamaktadır (Fidrmuc ve Tunalı 2014). Siyasi parti tercihlerinin cinsiyete göre nasıl farklılaştığını inceleyen literatürde kadınların kamusal alanda, özellikle de işgücü piyasasında ne dereceye kadar yer alıp almadıkları öne çıkan önemli unsurlardan biridir. Togeby (1994) kadınların işgücü piyasasına girişi ile oy davranışının farklılaştığına işaret etmektedir. Buna göre kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artması toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklemekle birlikte işgücü piyasası, siyaset ve aile yaşamında tam eşitliği sağlayamamaktadır. Buna bağlı olarak işgücü piyasasında yer alan kadınlar erkeklere göre eşitsizliklere karşı daha duyarlı olmakta ve eşitlikçi sosyal politikaları savunan sol siyasi partilere doğru bir eğilim sergilemektedirler. Benzer şekilde Inglehart ve Norris (2000) siyasi tercihlerdeki cinsiyet farkına ilişkin geliştirdikleri '*Cinsiyet Farkının Kalkınmacı Kuramı'nda (Developmental Theory of the Gender Gap)*, kadınların işgücüne katılımının belirleyici olduğunu öne sürmektedirler. Buna göre kadınların işgücü piyasasından dışlandıkları ekonomilerde çocuk ve hane bakımı kadınların temel işlevleri olarak yerleşmekteyken, işgücüne katılımın artması ile birlikte bazı kültürel dönüşümlerin yanı sıra, oy verme davranışında da önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Örneğin, 1950 ve 60'larda gerek ABD gerekse Avrupa ülkelerinde siyasi tercihlerde belirgin bir toplumsal cinsiyet farkı bulunmamakla birlikte, kadınların muhafazakar partilere erkeklere göre nispeten daha eğilimli oldukları gözlemlenmektedir. Ancak 1970'lerden itibaren kadınların işgücü piyasasına entegrasyon sürecinin olgunlaşması ile siyasi tercihlerinin muhafazakar sağ partilerdense demokrat, sol partilere doğru dönüştüğüne işaret etmektedirler. Inglehart ve Norris (2000) bu gözlemlerden yola çıkarak ilkini "geleneksel toplumsal cinsiyet farkı" (*traditional gender gap*), ikincisini ise "modern toplumsal cinsiyet farkı" (*modern gender gap*) olarak adlandırdıkları iki hipotez öne sürmektedir.

Türkiye'de kadın seçmen profilini erkek seçmen profilinden ayıran en önemli fark işgücüne katılımdaki cinsiyet uçurumu ile

ilgilidir. 2000'li yıllarda erkeklerin istihdam oranı yüzde 65-70 bandında seyrederken, kadın istihdam oranı sadece yüzde 25 civarındadır. Yetişkin kadınların takriben üçte ikisi kendilerini 'tam-zamanlı ev kadını' olarak tanımlamaktadırlar. İlkkaracan (2012) Türkiye'deki sanayileşme ve ekonomik büyüme süreçlerinin 1980 öncesi ithal-ikameci dönemde kente göç eden erkek nüfusu büyük ölçüde işgücü piyasasına entegre ederken, kadınların tarımda ücretsiz aile işçiliğinden 'ev kadınlama'sını beraberinde getirdiğine; 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme döneminde ise kalkınma ve istihdam talebindeki artışın Güney Kore gibi rakiplerine oranla çok daha kısıtlı kaldığına işaret etmektedir. Göreceli olarak düşük ivmeli makroekonomik performansın bir sonucu olarak, kadın istihdam oranının çok düşük düzeyde bir kısır döngüye girdiğini, ev kadınlarının ağırlıkta olduğu bir yetişkin kadın profilinin Türkiye siyasi diskurunda muhafazakar söylemleri destekleyici doğal bir taban oluşturduğunu öne sürmektedir. Siyasi politika alanının muhafazakarlaşması ise kadınların işgücüne katılımını destekleyici politikalarsansa ev kadını rollerini destekleyici politikaları beraberinde getirmektedir. İlkkaracan (2012) bunu Türkiye'de kadın işgücüne katılımının 'olumsuz patika bağımlılığı' olarak adlandırmaktadır.²

Türkiye'de 2000'li yıllarda kadın ve erkeklerin siyasi tercihlerine ilişkin bir ön çalışma niteliğindeki bu makale toplumsal cinsiyet faktörünün ne dereceye kadar işgücü piyasası statüsü ile etkileşim içerisinde oy verme davranışını belirlediğini sorgulamayı amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle, İlkkaracan (2014)'te öne sürülen kadın işgücüne katılımının olumsuz patika bağımlılığı mekanizmalarından birinin de, oy vermede 'geleneksel cinsiyet farkı' olup olmadığı sorgulanmaktadır. İzleyen bölümde ampirik analiz ve bulgular sunulmaktadır. Sonuç bölümünde kadınların siyasi tercihlerindeki farklılaşma ile 2000'li yılların siyasi diskurundaki toplumsal cinsiyet politikaları ve söylemleri arasındaki ilişki değerlendirilmektedir.

Kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artması toplumsal cinsiyet eşitliğini birlikte işgücü piyasası, siyaset ve aile yaşamında tam eşitliği sağlayamamaktadır.

II. ampirik analiz ve bulgular

Çalışmaya temel oluşturan veriler bağımsız özel bir araştırma şirketi olan Kon-

Yüksek eğitilmiş grupta, kadınların işgücü piyasası statüsüne göre Ak Parti tercihlerinde önemli bir farklılaşma gözlemlenmektedir.

da'nın 2006'dan beri her ayın ilk haftasında (Ramazan ayı dışında) Türkiye genelinde temsili örnekleme seçilen 1800-3000 kişiyle yüz yüze görüşmeler yoluyla gerçekleştirdiği Barometre anketinden gelmektedir. Anketler siyasi tercihlerin yanı sıra anketin yapıldığı ay gündemde olan konulara ilişkin eğilimleri de ölçmeyi amaçlamaktadır. Konda tarafından 2006-2012 dönemini içeren verilerden, her ankette sorulan demografi ve siyasi tercihlere ilişkin yaklaşık 20 sorunun verisi üst üste konularak oluşturulan 100 bin gözlemi içeren bir veri seti kullanılmıştır. *Tablo 1*, 2007 genel, 2009 yerel ve 2011 genel seçimlerinde cinsiyete göre Ak Parti tercihlerini göstermektedir. Her bir seçim için kadınların Ak Partiyi tercih oranı erkeklerden en az beş puan daha yüksektir. Yukarıda ilk bölümde Ak Parti seçim danışmanının öne sürdüğü seçmen desteğinin kadınlardan nispeten daha yoğun olması iddiası, Konda verileri tarafından da doğrulanmaktadır.

Tablo 2, siyasi parti tercihlerinin cinsiyete göre dağılımını, eğitim seviyesi ve işgücü piyasası konumu ile biraz daha detaylandırarak göstermektedir. Yüzde 51,8 ile Ak Parti tercihinin en yoğun olduğu grup ilköğretim ya da altı eğitilmiş ev kadınlarıdır. Bu grup CHP tercihinin ise en düşük olduğu gruptur (sadece yüzde 11,7). Genelde düşük eğitilmiş kadınlarda CHP desteği düşük olmakla birlikte, düşük eğitilmiş istihdamda olan kadınlarda CHP tercihi yüzde 17 ile düşük eğitilmiş ev kadınlarından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Aynı düşük eğitim seviyesinde ancak istihdamda olan kadınların Ak Parti oyları yüzde 44,7 ile yine yüksek bir seviyededir; ancak ev kadınlarına göre 7.1 puan daha düşüktür. Düşük eğitilmiş erkeklerin Ak Parti tercihi

ise istihdamda (yüzde 47) ya da işgücü dışında (yüzde 46,4) olmalarına göre farklılaşma göstermemektedir.

Yüksek eğitilmiş grupta, kadınların işgücü piyasası statüsüne göre Ak Parti tercihlerinde önemli bir farklılaşma gözlemlenmektedir. Yüksek eğitilmiş ev kadınlarının yüzde 38,3'ü Ak Partiyi tercih ederken, yüksek eğitilmiş istihdamda olan kadınların AK Parti tercihi yüzde 22,2 ile 16,3 puan daha düşüktür. Yüksek eğitilmiş istihdamdaki kadınların CHP tercihi ise yüzde 34,5 kadın kategorilerinde en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Ak Parti tercihi yüksek eğitilmiş erkeklerde işgücü piyasasına göre tersi bir eğilimdedir; istihdamda olan yüksek eğitilmiş erkeklerin Ak Parti tercihi yüzde 35,2 ile işgücü dışındaki yüksek eğitilmiş erkeklerden daha yüksektir (yüzde 28,1).

Siyasi parti tercihinin cinsiyet, eğitim ve işgücü piyasası konumu yanı sıra veri tabanında yer alan diğer demografik ve hane özelliklerine ilişkin bir grup belirleyeni de içeren regresyon modeli aşağıdaki gibi kurgulanmıştır:

$$AKPTercihi_i = a_1 + a_2 CİNSİYET_i + a_3 EVKADINI_i + a_4 YAŞ_i + a_5 EĞİTİM_i + a_6 KENT_i + a_7 HANEGELİRİ_i + a_8 ÖĞRENCİ_i + a_9 İŞSİZ_i + a_{10} ETNİK_i + a_{11} ALEVİ_i + e_i$$

AKPTercihi = 1 AKP tercihi belirtenler
CİNSİYET = 1 kadınlar için
EVKADINI = 1 ev kadınları için (referans kategori istihdamda olanlar ve düzenli istihdamı takiben emekli olanlar)
YAŞ = iki kategorik değişken (18-29; 29-44; referans kategori 44+ yaş grubu; anket 18 yaş ve üstünü kapsamaktadır.)
EĞİTİM = Lise ve Üniversite için iki kate-

Tablo 1 – Cinsiyete göre Ak Parti Tercihleri

	Kadın	Erkek	Toplam
Temmuz 2007 seçimleri	48,5	43,0	45,7
Mart 2009 seçimleri	43,5	38,4	40,9
Haziran 2011 seçimleri	51,5	44,9	48,1
Türkiye'yi kimin yönetmesini isterdiniz? Tayyip Erdoğan	47,4	42,8	45,0

Kaynak: Konda Barometre birleştirilmiş veri tabanı, 2012

Tablo 2: Toplumsal Cinsiyet, Eğitim ve İşgücü Piyasası Konumuna göre Siyasi Parti Tercihleri

	İlköğretim veya altı eğitilmiş				Lise veya üstü eğitilmiş			
	Kadın		Erkek		Kadın		Erkek	
Partiyi tercih eden oranı (%)	İstihdamda	Ev kadını	İstihdamda	İşgücü dışında	İstihdamda	Ev kadını	İstihdamda	İşgücü dışında
AKP	44,7	51,8	47,0	46,4	22,2	38,3	35,2	28,1
CHP	17,0	11,7	13,5	17,3	34,5	22,0	20,4	24,2
MHP	5,9	4,5	10,6	7,7	7,5	7,5	13,4	12,9
BDP	3,2	4,7	6,4	4,6	2,1	1,6	3,6	4,9
Kararsız	17,9	19,1	13,2	14,2	19,4	19,6	14,9	16,0
Diğer	11,3	8,2	9,3	9,8	14,3	11,0	12,5	13,9
TOPLAM	100		100	100	100	100	100	100
Gözlem sayısı	2.819	27.290	16.387	10.905	4.815	5.678	15.518	8.322

Kaynak: Konda Barometre birleştirilmiş veritabanı 2006-2012 dönemi. Koyu eğik font farklılıkların %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

gorik değişken (referans kategori lise altı eğitilmişler)

KENT = Metropol ve küçük şehir için iki değişken; referans kategori kırsal HANEĞELİRİ = Hane (reel) geliri ayda 1200TL veya altında

ÖĞRENCİ = 1 (halen eğitimine devam ediyorsa)

İŞSİZ = 1 - İstihdamda olmayıp aktif olarak iş arayanlar

ETNİK = 1 Kürt kökenli için

ALEVİ = 1 Aleviler için

Sonuçlar aşağıda *Tablo 3*'te iki ayrı tahmin için gösterilmektedir. Birinci tahminde sadece cinsiyet değişkeni kullanılırken, ikinci tahminde ev kadını değişkeni de eklenmiştir. Birinci modelde cinsiyet değişkeni istatistiksel olarak anlamlı değildir. Yani eğitim, yaş gibi demografik ve diğer hane özellikleri için kontrol edildikten sonra kadınların erkeklere göre daha çok Ak Parti tercihi gösterdikleri gözlemlenmemektedir. Bu bulgu Akarca ve Başlevent (2009)'un bulgularıyla da tutarlıdır. Ancak cinsiyet değişkeninin yanı sıra ev kadını değişkeninin de eklenmesi sonuçlar farklılaşmaktadır. Buna göre aynı yaş, eğitim seviyesi, hane geliri, diğer hane ve demografik özelliklere sahip iki kadından, ev kadını statüsünde olanın Ak Partiyi tercih etmesi olasılığı, istihdamda olan (ya da çalışma yaşamını takiben emekli

olan) bir kadının Ak Parti'yi tercih etme olasılığına göre 1,6 kat daha fazladır. Kadın değişkeni üzerindeki katsayı ise şimdi istatistiksel olarak anlamlı ama negatiftir. Ev kadını statüsü de kontrol değişkenleri arasında yer alınca, kadın seçmenin Ak Parti'yi tercih etme olasılığı, aynı eğitim, yaş, vb. özelliklere sahip bir erkek seçmenin Ak Parti'yi tercih etme olasılığının 0.75'i kadardır.

Bu sonuçlar siyasi parti tercihlerinin kadınlar ve erkekler arasında işgücü piyasası statüsü ile etkileşim içerisinde farklılaşmasına işaret etmektedir. Türkiye'de siyasi tercihlerde bulguladığımız bu toplumsal cinsiyet farkı, Inglehart ve Norris'in (2000) hipotezleri çerçevesinde iki grupta değerlendirilebilir: İşgücü piyasası dışında kalan, ev içerisinde hane ve çocuk bakımını tam zamanlı olarak icra eden ev kadınları açısından siyasi tercihlerde 'geleneksel toplumsal cinsiyet farkı' gözlemlenirken, istihdamdaki kadınlar açısından bulgularanan siyasi tercihler, 'modern cinsiyet farkı' hipotezini destekler niteliktedir.

III. sonuç ve tartışma

Büyük çoğunluğu ev kadınlarından oluşan kadın seçmen kitlesi Türkiye'de muhafazakar bir politik diskurun güçlenmesi için doğal bir taban oluşturmaktadır. Tam zamanlı ev kadını profilinin ağır bastığı

	Toplumsal Cinsiyet Değişkeni ile Regresyon			Ev kadını değişkeni ile regresyon		
	B	s.e.	Exp(B)	B	s.e.	Exp(B)
Kadın	,000	,014	1,000	-,293	,020	,746
Ev kadını	--	--	--	,442	,022	1,556
18-28 yaş	,154	,019	1,166	,144	,019	1,155
29-43 yaş	,166	,016	1,181	,147	,016	1,158
Lise	-,564	,017	,569	-,522	,017	,594
Üniversite	-1,031	,024	,357	-,928	,025	,395
Öğrenci	-,463	,030	,629	-,345	,031	,708
İşsiz	-,341	,032	,711	-,241	,033	,786
Kürt	-,154	,020	,858	-,167	,020	,846
Alevi	-2,584	,064	,075	-2,578	,064	,076
Düşük gelirli hane	,047	,014	1,048	,025	,015	1,025
Metropol	-,110	,018	,896	-,114	,018	,892
Kent	,002	,019	1,002	-,001	,019	,999
Sabit	-,011	,021	1,166	-,029	,021	,971
Gözlem sayısı	100,786			100,786		
Not: Bağımlı değişken: Ak Parti tercihi = 1						

kadın seçmenlerden oy kazanmak isteyen siyasi parti liderleri, kaçınılmaz olarak söylemlerini bu çerçevede şekillendirmektedir. Yani kadınlarla, 'emekçiler' ve 'bireyler' olarak iletişim kurmaktansa, aile içerisindeki konumlarına dayalı olarak 'anne ve eş' rollerini destekleyici söylemler üzerinden iletişim kurmayı tercih etmektedirler. 2000'li yıllarda gerek Ak Parti iktidarının gerekse muhalefet partilerinin toplumsal cinsiyet politikaları ve söylemleri bu çerçevede değerlendirilebilir. 2002'den bu yana siyasi partilerin kadın seçmenlere yönelik politika vaat ve uygulamalarına kronolojik bir bakış ile, siyasi diskurdaki muhafazakarlaşmanın belirgin aşamaları tespit edilebilir:

- Ak Parti iktidarının 2002 seçim kampanyasından itibaren kadınların özgürlük-

leri konusundaki en belirgin politikası başörtüsü takma özgürlüğü çerçevesinde belirlenmiştir. Benzer şekilde ana muhalefet partisi olarak CHP de başörtüsü özgürlüğü üzerinden bir toplumsal cinsiyet söylemi geliştirmiştir.

- 2006 yılında Ak Parti iktidarının uygulamaya başladığı nakit transferi politikası ile düşük gelirli hanelerde evde engelli veya yaşlı bakımı için ev kadınlarına (ev dışında bir işte çalışmamaları koşulu ile) asgari ücret düzeyinde ödemeler yapılmaya başlanmıştır.

- 2009'dan itibaren, AK Parti iktidarı kadınlara yönelik politikaların tasarımında hedef olarak hedefi olarak kadın hakları ve eşitlikten ziyade, ailenin bütünlüğü hedefini zikretmeye başlamıştır.

- 2010'da o dönemin Başbakanı olan Erdoğan kadın örgütleriyle yaptığı de-

mokratikleşme toplantısında kadın-erkek eşitliğine inanmadığını, kadın ve erkeğin eşit değil ancak doğaları gereği birbirlerini tamamlayıcı olduklarına dair inancını ilk kez kamusal alanda dile getirmiş; “kadın-erkek eşit değildir” söylemini bunu takip eden yıllarda pek çok kamu açıklamasında tekrarlamıştır.

- 2011 genel seçimlerinde ana muhalefet partisi CHP aile sigortası politikasını açıklamış ve bunun erkeğin işini kaybetmesi durumunda eşine (kadına) ödeneceğini beyan edilmiştir. Bu kadını güçlendirme adına vadedilen bir nakit transferi politikasıdır.³
- 2011’de Kadından sorumlu Devlet Bakanlığı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına dönüştürülmüştür.
- 2011 seçimlerini takiben Erdoğan kadınlara en az 3 çocuk yapma çağrılarını başlamıştır.
- 2012’de kürtaj yasağı konusu gündeme getirilmiş, geri çekilse de pek çok kamu hastanesinde uygulama fiilen durdurulmuştur.
- 2013-2014’te AK Parti Hükümeti kadın istihdamını desteklemek adı altında iş-yaşam dengesi için annelik izninin 5 yıla kadar uzatılması; “kadınlara uygun” kısmi zamanlı ve evden çalışma biçimlerinin yaygınlaşması için bir yasa tasarısı hazırlamıştır.⁴
- 2015 seçimlerinde HDP seçim bildirgesinde “ev kadınları”nın emeklilik sigortası yapılması yoluyla ev içi emeklerinin görünür kılınacağı vaatinde bulunmuştur.

kaynakça

- Akarca, A. ve C. Başlevent. 2009. “Inter-party vote movements in Turkey: The role of economic evaluations”, ERF 16th Annual Conference, Cairo.
- Çarkoğlu, A. (2012) “Economic evaluations vs. ideology: Diagnosing the sources of electoral change in Turkey, 2002-2011”, *Electoral Studies*, 31, 513-521.
- Çarkoğlu, A. ve M.J. Hinch. 2006. “A spatial analysis of Turkish party preferences”, *Electoral Studies*, 25, 369-392.
- David, Paul, 2005. “Path dependence, its critics and the quest for historical economics”, *Evolution and Path Dependence in Economic Ideas: Past and Present*, (ed.) P. Garraouste and S. Ioannides, European Association for Evolutionary Political Economy ve Edward Elgar: Cheltenham Glos UK and Northampton, Massachusettes USA.

Bu da gene bir çeşit kadınlara özgü nakit transferi politikasıdır.

Yukarıda bazı dönüm noktalarını listelediğimiz bu dönemde, iktidar partisinin toplumsal cinsiyet politikaları diskuru giderek ‘toplumsal cinsiyet eşitliği’nden ‘aile değerleri’ ve bu çerçevede ‘toplumsal cinsiyet adaleti’ne dönüşmüştür.⁵ İktidardaki Ak Parti toplumsal cinsiyet politikalarındaki muhafazakarlaşmanın itici gücünü oluştururken, nispeten daha eşitlikçi olan ana muhalefet partisi CHP’nin ve hatta kısmen HDP’nin de toplumsal cinsiyet konusunda kadınları bireyler ve emekçiler olarak erkeklerle eşit koşullarda güçlendirici, kadın istihdamını destekleyici, vb. politikalarsa, ev kadınlarına ödenecek kamu yardımları gibi politikaları ön plana çıkardıkları görülmektedir (kadına ödenmesi vaat edilen aile sigortası ya da gibi ev kadınlarına emeklilik sigortası gibi).

Sonuç olarak kadınların işgücüne katılımının makro ve mikroekonomik politikalarla desteklenmediği, kapsayıcı olmayan bir büyüme sürecinin sonucunda, 2000’li yıllarda siyasi tercihlerde ‘geleneksel toplumsal cinsiyet farkı’, ‘modern toplumsal cinsiyet farkı’na ağır basmaktadır. Kadınların işgücüne katılımı ve siyasi tercihleri arasındaki bu çift yönlü etkileşim ise İlkkaracan’da (2012,2014) öne sürülen, Türkiye’nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda içine girdiği olumsuz patika bağlamlılığı ve kısır döngülerin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

2000’li yıllarda siyasi tercihlerde ‘geleneksel toplumsal cinsiyet farkı’, ‘modern toplumsal cinsiyet farkı’na ağır basmaktadır.

- Fidrmuc, J. ve Ç.B. Tunali. 2014. “The female vote and the rise of AKP in Turkey”, Centre for Economic Development and Institutions Working paper No.14-02, Brunel University, West London.
- Inglehart, R. ve P. Norris. 2000. “The developmental theory of the gender gap: Women’s and men’s voting behavior in global perspective”, *International Political Science Review*, 21(4), 441-463.
- İlkkaracan, İ. 2012. “Why so few women in the labor market in Turkey: A Multi-dimensional Analysis”, *Feminist Economics*, 18 (1), 2012, pp. 1-36.
- İlkkaracan, İ. 2013. “Work-family balance policy alla Turca”, IAFFE Blog, <http://feministeconomicsposts.iaffe.org/2013/11/22/work-family-balance-policy-alla-turca/>.
- İ. İlkkaracan. 2014. “Adverse Path Dependencies in

Familization of Care Regimes, Masculinization of Labor Markets and Deepening Conservatism in Gender Policy Discourse: The Case of Turkey”, Working Paper, İTÜ BMT-KAUM; Conference Proceedings MEEA/ASSA, Philadelphia, January 2014.

Miş, N. ve A. Aslan. 2014. “Erdoğan siyaseti ve kurucu Cumhurbaşkanlığı misyonu”, SETAV http://file.setav.org/Files/Pdf/20141117133103_109_analiz_mis_aslan-web.pdf

Nelson, Richard. “Recent Evolutionary Theorizing about Economic Change”, *Journal of Economic Literature*, 23 (March): 48-90.

Özköylü G., “Kasımpaşalı Tayyip, nasıl Tayyip Erdoğan oldu?”, *Hürriyet*, 27 Şubat 2009 (<http://dosyalar.hurriyet.com.tr/tayyiperdogan/tayyip.asp>)

Sabah Daily. 14.06.2011. <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/06/14/secim-zaferini-getiren-7-strateji?paging=2> (accessed October 2013).

Togebay, L. 1994. “Political implications of increasing numbers of women in the labor force.” *Comparative Political Studies*, 27 (2), 211-240.

Sonnottlar

* Konda Araştırma Şirketine Barometre verilerini paylaştığı için teşekkür ederim.

- 1 Başbakan Erdoğan’ın en yakın danışmanlarından Pollmark araştırma şirketinden Ertan Aydın’ın AKP’nin seçim kampanyası ve Erdoğan’ın 7 kritik stratejisini anlattı. <http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/06/14/secim-zaferini-getiren-7-strateji?paging=1>
- 2 ‘Patika bağımlılığı’ (path dependency) kurumsal iktisatçıların sıkça kullandığı bir olgudur; bkz. Paul (2005). Buna göre ekonomik, siyasi, sos-

yal, fiziksel ve tarihsel konjonktürlerde ortaya çıkan bir takım olgular belirli kurumsallaşmaların oluşmasına ve yerleşmesine yol açarak kendi içlerinde bir ivme yaratırlar. Oluşan kurumlar süreci belirler ve bazı seçeneklerin diğerlerinden daha olası olmasını beraberinde getirir. Bunlar olumsuz kurumlar ise olumlu bir patika bağımlılığı ve yukarı doğru döngüler, olumsuz kurumlar ise olumsuz patika bağımlılığı ve kısır döngüler takip eder. İlkkaracan (2012; 2014) Türkiye’nin büyüme sürecinde kadınları işgücü piyasasına entegre edemesinin oluşturduğu ev kadınlama olgusunun Türkiye siyasi sürecinde muhafazakarlaşmayı da destekleyerek olumsuz patika bağımlılığı ve kısır döngülere girdiğini öne sürmektedir.

- 3 CHP’nin Ak Parti’nin toplumsal cinsiyet konusundaki muhafazakar söylemlerine ayak uydurmayaya çalışmasının bir başka örneği ise 2013’te gene dönemin Başbakanı Erdoğan üniversitelerde kız-erkek öğrencilerin aynı yatakhanelerde kalmasının engellenmesi için çağrıda bulunması ile ilişkilidir. Buna cevaben CHP lideri Başbakanı yatakhane yetersizliğinin faturasını öğrencilere çıkarmakla suçlamıştır; böylece dolaylı olarak karışık yaşam düzenine karşı duruşu destekler bir konum benimsemiştir.
- 4 Detayları için bkz: İlkkaracan (2013) “Work-Life Balance A la Turca”.
- 5 ‘Toplumsal cinsiyet adaleti’ kavramı, kadın ve erkeğin eşit var sayılmadığı ama buna rağmen ‘adalet’ sağlanabileceği görüşüne dayalıdır. Ak Parti taraftarı kadın örgütleri tarafından ileri sürülen bu kavramın Vatikan ve muhafazakar Hristiyanlığa dayanan kökleri için bkz: P. İlkkaracan, KAZETE, Aralık 2013.

devlet-aile-piyasa karmasında kadının konumuna dair yeni tasarım: yeni nüfus ve aile politikası

özet

Bu çalışma "Aile Paketi" olarak bilinen 28 maddelik yasa tasarısının, gerekçesinde gösterilen hususlara cevap verir nitelikte olup olmadığını gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu sebeple, kadın istihdamı alanında yapılan araştırmalar ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun verileri ışığında, tasarıda yer alan önemli maddeler derinlemesine incelenmiştir. Mevcut tasarımın gelecekteki toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirdiği, önerdiği esnek çalışma biçimi ile kadın istihdamını olumsuz etkileyeceği ve kayıt dışı çalışmayı teşvik edeceği, ve özel istihdam büroları ile geçici iş ilişkisi kurulmasının yaygınlaşmasına zemin hazırlayacağı görülmüştür. Dolayısıyla tasarımın gerekçesine ilişkin sunulan öneriler ile içeriğinin örtüşmediğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kadın istihdamı, aile paketi, nüfus politikası

abstract

This research aims to reveal whether the draft bill currently known as "Family Packet" responds to the subjects which are stated in its preamble. In this respect, the important articles of the draft law have been examined in depth in the light of research conducted in the field of women's employment and data of Turkish Statistical Institute. Such an evaluation has showed that this draft bill consolidates traditional gender roles, would negatively affect women's employment due to suggestion of flexible employment and would encourage informal working, and would extend the temporary employment relationships mostly established through private employment agencies. Therefore, it is possible to say that the aim declared in the preamble of the draft bill does not coincide with its contents.

Key words: Female employment, family package, population policy

giriş

2013 yılının ilk yarısından itibaren, önce "Kadın İstihdamı Paketi" olarak, ardından "Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Dinamik Nüfus Yapısını Korumaya Yönelik Yeni Nüfus ve Aile Politikası" olarak adlandırılan politika önerileri, medya kanalıyla kamuoyunda tartışmaya açılmıştır. Ardından 10. Kalkınma Planında işgücüne ve istihdama katılımın artırılması amacıyla iş ve aile yaşamını uyumlaştırma politikalarının hayata geçirilmesi hedefine yer verilmiştir. Son olarak Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı hazırlanmış ve TBMM Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu,

Avrupa Birliği Uyum Komisyonu ve Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonlarında tartışılmış ve Komisyonlar raporlarını sonuçlandırmıştır. Son birkaç yılda yürütülen sezaryen ve kürtajı sınırlandırma politikalarıyla tasarımın adı ve içeriği birlikte değerlendirildiğinde, bu tasarımın pro-natalist (doğurganlığı artırıcı) nüfus politikalarının bir aracı olduğu görülmektedir. Tasarı, kadınların istihdama esnek katılımına dayalı 1,5 kazananlı aile modeli ve kısmi bakım destekleriyle doğurganlığın artırılması hedefine odaklanmaktadır. Bu kısa değerlendirme yazısında; tasarımın sacayaklarını oluşturan esnek istihdam, bakım hizmetleri ve doğum sonrası izinlerine ilişkin geniş ulusal ve uluslararası literatüre yer ayrılmamış ancak bu literatürden güç alan

Nursel Durmaz*
Çağla Ünlütürk
Ulutaş**

* Arş. Gör.
Pamukkale Üniversitesi
Ç.E.E.İ. Bölümü
** Yard. Doç. Dr.
Pamukkale Üniversitesi
Ç.E.E.İ. Bölümü

Üretime katılmayan yaşlı ve çocukların bakımı aile-devlet-piyasa karması arasında paylaşılrken, devlet bakım yüküne çok sınırlı ölçüde katlanmaktadır.

bir perspektifle, tasarının özü ve hedefleri deşifre edilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada TBMM Komisyon raporları da incelenmiştir. Tasarıdaki önemli maddeler, alt komisyonlardaki ve kamuoyundaki tartışmaların ışığında ele alınarak kısaca irdelenmiştir. Tasarının bu haliyle yasalaşıp yasalaşmayacağı bilinmemekle birlikte, mevcut tasarı metninin bilimsel önemi, iktidarın ve muhalefetin kadın istihdamı ile aile ve nüfus politikalarına ilişkin bir turnusol kağıdı işlevi görmesinden kaynaklanmaktadır.

tasarı gerekçesinin eleştirel analizi

Tasarının gerekçe bölümüne bir göz atıldığında dahi, Türkiye'nin muhafazakar-neoliberal dönüşüm sürecinde iktidar-kadın-aile arasındaki mücadelenin odağındaki üç önemli konuya dair önemli dönüşüm önerileri içerdiği anlaşılmaktadır: doğurganlık ve beden politikaları, çocuk bakım emeği ve kadın istihdamı. Bu öneriler kadının toplumsal rolünü annelik çerçevesinde belirlerken ve istihdama katılımlarını esnek istihdam düzenlemeleriyle ve uzun izin dönemleriyle sınırlandırırken, gerekçe bölümünde bu düzenlemelerin evrensel cinsiyet eşitliğine, çocukların sağlıklı büyüme haklarına ve pozitif ayrımcılığa dayandırılması dikkat çekicidir. Tasarının genel gerekçe bölümünde yer alan nedenler aşağıdaki biçimde özetlenebilir:

- Türkiye nüfusunun yaşlanması ve genç nüfusun azalması eğilimini önlemek,
- Anayasa'nın 10. maddesinde düzenlenen kadın erkek eşitliği ve pozitif ayrımcılığı sağlamak ve kadın istihdamı oranını yükseltmek,
- Kaliteli, hesaplı ve kolay erişilebilir kreş imkanlarını yaygınlaştırmak,
- Daha sağlıklı bir toplum yaratabilmek üzere ebeveynler tarafından kısmi çalışma sürelerinin düzenlenmesini sağlamak,
- Çalışan kadınların, doğum sonrası izni bitiminde bebeklerini yeteri kadar anne sütüyle besleyememeleri ve çocuk bakım hizmeti alacak ekonomik yeterliliğe sahip olmamaları nedeniyle işgücü piyasasından çekilmelerini önlemek,
- Kadın ve genç işsizliği ile mücadele amacıyla geçici istihdam ilişkisine başvurmak,

-İşgücü piyasasında esneklik ve güvencenin bir arada gerçekleşmesini sağlamak. Birleşmiş Milletler'in tanımına göre, 65 yaş üstü nüfusun yüzde 7'ye ulaştığı toplumlara "yaşlanan nüfus" denmektedir ve gerçekten de Türkiye yüzde 7'ye ulaşan yaşlı nüfusuyla, yaşlanan bir toplumdur. Üretime katılmayan yaşlı ve çocukların bakımı aile-devlet-piyasa karması arasında paylaşılırken, devlet bakım yüküne çok sınırlı ölçüde katlanmaktadır. Piyasa ise yalnızca "hali vakti yerinde olanlar"a hizmet verecek büyüklükte ve niteliktedir. Bağımlı nüfusun çoğunluğu, devlet ve ailelerin ortaklaşa bakımıyla yaşamını sürdürmektedir. Neoliberal politikalar çerçevesinde siyasi iktidarlar devletin refah hizmetlerini azaltma eğilimindeyken, bakım hizmetleri bundan ilk başta nasibini almaktadır (Özbay, 2013: 106). Kaliteli, güvenli bakım hizmetleri sunma yaklaşımının yerini mevcut tasarıda olduğu gibi nakit destekleri ve vergi teşvikleri alıyor. Bu hizmetler içinde yaşlı bakımının kendisine bulduğu yer ise bir hayli küçük. Tasarıya gerekçe olan nüfus projeksiyonları 65 yaş nüfusun, toplam nüfus içerisindeki payının giderek artacağını ortaya koymasına karşılık, gelecek yıllarda çok daha yakıcı bir sorun halini alacak olan yaşlı ve hasta bakımı açığına yönelik çözümler üretilmemektedir. Ülkemizde halen yaşlı bakımı konusunda aileye dayalı bakım rejimi egemen ve yaşlı bakımı yüzde 27,8 oranında yaşlının gelini, yüzde 26,6 oranında eşi tarafından gerçekleştirilmektedir (ASPB, 2011:239-361). 22.081 kişi düzeyindeki kurumsal bakım kapasitesi, 5.891.694 kişilik yaşlı nüfusa oranla çok düşüktür¹. Bu durumda, bağımlı nüfusun bakımını halen kadınların yüklenmesi beklenmektedir. Yarı zamanlı ve geçici istihdam olanakları, kadınların bir yandan istihdama katılıp öte yandan bakım sorumluluğunu taşıyabilmelerinin sihirli formülü olarak sunulmaktadır. Öte yandan işsizlik oranlarının yüksekliğine karşı, istihdama katılmayan ya da yarı zamanlı katılan kadınlar, işsiz erkek nüfusa yer açmaktadırlar. Tasarı kadın istihdamını artırma hedefini genel gerekçeler arasında sıralarken, Türkiye'de hakim olan

“ekmeği kazanan erkek” refah modelinde bir kırılma yaratmamaktadır. Örneğin genel gerekçeler arasında ebeveyn iznine yer verirken, tasarıda doğum yapan memura ve eşine 24 aya kadar aylıksız izin hakkı tanınmakta, ancak eşi doğum yapan işçilere tanınan ücretli izin hakkı 5 günle sınırlandırılmaktadır². Oysa tasarının vurguladığı kadın erkek eşitliğine erişme hedefi ancak hane içi yükümlülüklerin de cinsiyet eşitliği temelinde paylaşılmasıyla mümkün olabilir. Bu noktada AB'nin 2010/18/EU sayılı direktif ile getirdiği; her ebeveyne, her çocuk için 1 ayı ebeveynler arasında devredilemeyecek biçimde 4 ay izin verilmesi düzenlemesi, ebeveyn izninin nasıl düzenlenebileceği konusunda yol gösterici olabilir.

Tasarı doğurganlık oranının artışına odaklanırken, artırılması hedeflenen genç nüfusun istihdam sorununun nasıl çözüleceği sorusuna yanıt vermemektedir. Türkiye'nin Ulusal Gençlik İstihdam Eylem Planı da, genç işsizliğine çözüm olarak yalnızca aktif istihdam politikalarına odaklanmıştır ve yeni işler yaratılmadıkça genç nüfusun istihdam edilebilirliğinin artırılmasının daha nitelikli işsizler yaratmaktan başka bir işlevi olup olmayacağı sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Oysa, 2023'e kadar çalışma çağındaki nüfusa her yıl ortalama 600 bin yeni kişinin katılması beklenmektedir. 2050'de söz konusu nüfusun 59,3 milyon kişiye ulaşması öngörülmüyor. Dolayısıyla Türkiye'nin önündeki acil sorun, doğurganlığı artırmadan önce, işgücüne yeni katılanlara yeterli eğitim ve istihdam imkânı sağlayabilmekle çözülecektir. Nitelikli eğitim ve istihdam yaratıcı politikalar hayata geçirilmediği takdirde yüzde 18,7 düzeyinde seyreden yüksek genç işsizlik oranlarının daha da yükselmesi beklenmektedir (Toksöz, 2015). Yükseköğretim mezunu gençlerin işsizlik oranı 2013 yılında yüzde 29,3 olup bu oran lise ve dengi meslek okul mezunu gençlerde yüzde 20,2'dir. Yükseköğretim mezunu genç erkeklerin işsizlik oranı yüzde 23,4 iken, genç kadınlarda ise bu oranın yüzde 34,4'tür (TÜİK 2014a). Öte yandan ülkemizde doğurganlık oranının en yüksek ol-

duğu iller olan Şanlıurfa, Şırnak, Ağrı, Siirt, Muş, Bitlis ve Batman'ın içinde bulunduğu İstatistik Bölge Birimleri (TÜİK, 2014b), işsizlik oranının da yüzde 17,5 ve yüzde 24 ile en yüksek seyrettiği illerdir (TÜİK, 2015). Bu durum çalışma çağındaki nüfus artışının güçlü bir ekonomik yapıya erişimi beraberinde getirmediğini gözler önüne sermektedir.

tasarıda çocuk bakım hizmetlerine ilişkin düzenlemeler:

Tasarıda Kreş ve Gündüz Bakımevleri, 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununun 20. maddesinde yer alan beş vergilendirme döneminde gelir vergisinden muaf tutulan eğitim kurumlarına dahil edilmiştir (mad.1). Böylelikle kolay erişilebilir kreş imkanlarının yaygınlaştırılması amacıyla “Kreş ve Gündüz Bakım Evleri” kazanç istisnası sayılacak kurumlar arasına alınmıştır. Tasarının ilgili maddesinde yer verilen gerekçesine uygun bir biçimde okul öncesi bakım kurumlarının sayısının artırılması hedeflenmiş olsa da, kreş ve gündüz bakım evlerinin beş dönem gelir vergisinden muaf tutulmasının sadece bir teşvik boyutunda olduğu, kreş açılması konusunda bir zorunluluk barındırmadığı unutulmamalıdır. Ayrıca, uluslararası sosyal politika mevzuatı uyarınca, çocuk bakımı bir sosyal sorumluluktur ve bu sosyal sorumluluk anne, baba ve devlet tarafından ortak paylaşılacak bir yükümlülüktür. Refah karmasında bu refah hizmetinin piyasa teşvikleriyle gerçekleştirilmeye çalışılması, dar gelirli ailelerde bu yükün hane içinde karşılıksız kadın emeği tarafından üstlenilmesini sürdürecektir. Kamunun çocuk bakımı yükümlülüğüne ilişkin bir düzenleme de tasarıda kendisine yer bulmuştur. 23. madde ile pek çok AB ülkesinde olduğu gibi belediyelere kreş ve gündüz bakımevi açma yükümlülüğü getirilmektedir. Böylece yerel yönetimler eliyle ulaşılabilir okul öncesi eğitim kurumlarının sayısının artırılması planlanmaktadır. Tasarıyla 5393 sayılı Belediyeler Kanunu'nun 14. maddesi ile “Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000'i geçen belediyeler, kadınlar ve çocuklar için konukevleri, çocuklar için kreş ve gün-

Kadın erkek eşitliğine erişme hedefi ancak hane içi yükümlülüklerin de cinsiyet eşitliği temelinde paylaşılmasıyla mümkün olabilir.

Türkiye'nin çeşitli illerinde kadınlarla yapılan bir ampirik çalışmada, ev işlerinin geleneksel aile düzeni içerisinde kadına yüklenmesinin, ekonominin iş yaratmamasının, işsizlik oranının yüksekliğinin ve aile yardımları sigortasının olmamasının kadın istihdamının önündeki en büyük engeller olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır.

düz bakımevleri açar.” biçiminde bir yeni düzenleme yapılmaktadır. Oysa pek çok belediyenin nüfusu 100.000'i aşmamaktadır ve bu durum bazı ilçe sınırları içinde belediye kreşlerinin açılmayabileceği anlamına gelmektedir. Öte yandan TÜİK 2012 verilerine göre kadın konuk evi açma yükümlülüğü bulunan 165 belediyeye karşılık, yerel yönetimler tarafından açılan 32 Kadın Konukevi bulunmaktadır. Belediyelerin kreş açma yükümlülükleri de denetlenmediği takdirde benzeri bir sonucun ortaya çıkacağı öngörülebilir. Ek olarak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı kreşlerin yalnızca 3 yaşından büyük çocuklara ve yarım gün hizmet verdiği düşünülürse kreş hizmetinin oldukça sınırlı düzeyde tutulduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan işverenlere kreş açma görevi veren mevcut yasal düzenleme kadın istihdamını bir ek maliyete dönüştürmektedir³. Bu düzenlemede yer alan oda ve yurtların sadece kadın işçi sayısına göre açılması, çocuk bakımının sadece kadına ait bir sorumluluk olarak algılanmasının yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır⁴. Dolayısıyla mevcut tasarının kadın istihdamını artırmaya ilişkin gerekçesi göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu yasanın kadın istihdamını teşvik edecek biçimde yeniden düzenlenmesinin tasarıda yer alması beklenirdi. Ayrıca tasarıda açılması öngörülen kreşlerin denetimlerine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Oysa ki, Türkiye'de 150'den fazla kadın çalışanı bulunan 1658 resmi kurum ve 7204 özel şirketten 2012 yılında 100'den fazla kadın çalıştıran 299 işyeri denetlenebilmiştir. Denetimi yapılan işyerlerinden 127'sinde emzirme odası olması gerektiği halde 81'nin böyle bir oda kurmadığı, kreş açması gereken 172 işyerinden 76'sında ise kreş olmadığı görülmüştür⁵.

tasarıda doğum sonrası izinlere ilişkin düzenlemeler:

Tasarıda kadın memurlara doğum sonrası aylıksız zinde geçirdikleri süre içerisinde kademe ilerlemesi ve derece yükselmesi imkanı (mad. 2) tanınarak oldukça doğru bir adım atılmıştır. Böylece kademe ilerlemesi ve derece yükselmesine ilişkin olan

657 Sayılı Devlet Memurları kanununun 36. maddesine; doğum yapan memura doğum sonrası verilen analık izni süresinin bitiminden itibaren, eşi doğum yapan memura ise doğum tarihinden itibaren istekleri halinde 24 aya kadar verilen aylıksız izin süreleri, her yıl için bir kademe ilerlemesi ve her üç yıl için bir derece yükselmesi verilmesi eklenmiştir.

Tasarıda 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun 104. maddesinin ilgili fıkralarına analık iznine ilişkin eklemeler yapılmıştır. Buna göre; eğer doğum, doğum öncesi analık izninin başlamasından önce gerçekleşmişse, doğumdan analık izninin başladığı tarihe kadarki süre doğum sonrası analık iznine eklenecektir. Ayrıca analık iznine ilişkin kanun metninde yer alan evlat edinen anne-baba ile çocuğun biyolojik olarak anne-babası olan ebeveynler arasındaki ayırım da ortadan kaldırılmıştır. Bu uygulamanın son derece doğru bir adım olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Öte yandan tasarının farklı maddeleri, işçi ve memurlar için doğum sonrası analık izni süresi sonunda kadın çalışanlara birinci doğumda 2 ay, ikinci doğumda 4 ay, sonraki doğumlarda ise 6 ay süreyle günlük çalışma süresinin yarısı kadar çalışabilme olanağı tanımaktadır. Çocuğun engelli doğması halinde ise bu sürenin 360 gün olacağı düzenlenmiştir. Aynı maddede doğumda veya doğum sonrasında annenin ölmesi halinde doğum izinlerini babanın kullanabileceği düzenlenmiştir. Evlat edinme durumunda da aynı haktan yararlanılabileceği eklenmiştir.

İlgili maddelere ilişkin gerekçede bebeğin daha uzun süre annesiyle kalması, anne sütü ile beslenmesi ve kadının iş ortamından uzun süre uzak kalmasının ve gelir kayıplarının önüne geçilmesinin amaçlandığı yer almıştır. Oysa TÜİK Hane Halkı İşgücü Anketi 2013 Ağustos ayı verilerine göre işgücüne katılmayan kadınların yüzde 59'u işgücüne katılmama nedeni olarak “ev işleriyle meşgul olmalarını” göstermektedir (www.tuik.gov.tr). Buna ek olarak Türkiye'nin çeşitli illerinde kadınlarla yapılan bir ampirik çalışmada, ev işlerinin geleneksel aile düzeni içerisinde kadına yüklenmesi-

nin, ekonominin iş yaratmamasının, işsizlik oranının yüksekliğinin ve aile yardımları sigortasının olmamasının (çocuk maliyetinin aile tarafından karşılanmasının) kadın istihdamının önündeki en büyük engeller olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, “doğum izinlerinin kısıltığı” ise yukarıdaki etmenlerden sonra gelmiştir (Bakırcı vd., 2014: 138). Dolayısıyla kadınların bebeklerini daha uzun süre emzirebilmeleri adına, evlerinde kalıp bir yandan da karşılığı ödenmeyen ev içi çalışmalarını devam ettirmeleri için kendilerine zaman verilmesine değil, bu işler dolayısıyla ev içi yükümlülüklerinin azaltılmasına ihtiyaçları vardır. Tasarı gerekçesinde gösterilen çocuğun anne sütü ile beslenmesi gerekliliğine ilişkin çözüm önerisi, işyerlerinde, mahallelerde, organize sanayi bölgelerinde okul öncesi her yaşta çocuğun bakımı için kreş ve emzirme odalarının açılması koşullarının yeniden düzenlenmesinde yatmaktadır.

tasarıda doğum yardımı ile ilgili düzenlemeler:

Tasarının 26. maddesinde düzenlenen doğum yardımı, 7 Nisan 2015'te yürürlüğe giren 6637 sayılı yasa ile, 15 Mayıs'tan itibaren uygulanmaya başlanacaktır. Yasayla “Türk vatandaşlarına, canlı doğan birinci çocuğu için 300 TL, ikinci çocuğu için 400 TL, üçüncü ve sonraki çocukları için 600 TL doğum yardımı yapılması” düzenlenmiştir. Ne var ki, bir çocuğun doğum, bakım, sosyal gelişim ve eğitim masrafları göz önünde bulundurulduğunda bu teşviğin anlamlı bir karşılığı yoktur.

doğum sonrası yarı zamanlı çalışma ile ilgili düzenlemeler:

Tasarı doğum sonrası işçi ve memurlar için yarı zamanlı çalışma uygulamasını da içermektedir (mad. 5). Buna göre doğum yapan memurlar doğum sonrası söz konusu izinleri kullandıktan sonra, eşi doğum yapan memur ise babalık izni bitiminden sonra çocuğun mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihe kadar işyerlerinde yarı zamanlı olarak çalışabileceklerdir. Bu durumda memura, mali haklar ve sosyal

yardımlara ilişkin olan ödemelerin yarısı verilecektir. Aynı şekilde işyerindeki derece yükselmesi ve kademe ilerlemesi, belli görevlere atanma veya terfi süreleri, vb. yarım olarak dikkate alınacaktır. Bu madde ile özellikle son yıllarda işgücü piyasasına yerleştirilmek istenen esnek çalışma biçimlerinin yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı çerçevesinde kamu istihdamında da yer bulması dikkat çekmektedir. İlgili maddede her ne kadar eşi doğum yapan erkek memura da yarı zamanlı çalışma imkanı tanınsa da ataerkil bir toplumda karşılığını bulacağını düşünmek pek doğru olmayacaktır. TÜİK (2010) verileri⁶, cinsiyete dayalı ücret farkının eğitim durumuna göre incelendiğinde erkeklerin lehine olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla eşine göre daha çok ücret elde eden bir erkeğin çocuk bakımını üstlenmesi için yarı zamanlı çalışarak ücretinin yarısını almayı tercih edeceği görüşü gerçekçi olmayacaktır. Buradan hareketle bu maddenin asıl yararlanıcılarının kadınlar olacağını söylemek mümkündür. Böylelikle belli bir dönem için de olsa kadınların hizmet sürelerinin yarıya indirilmesi, hem emeklilik koşullarını sağlamada olumsuz yönde bir etki yaratacaktır hem de kadınların işyerlerinde daha yavaş kademe ilerlemesi almalarına neden olacaktır. Diğer taraftan tasarının bu maddesi devlet kurumlarına işe alımda da kadınların negatif ayrımcılıkla karşılaşmalarına yol açabilecektir.

Tasarıda işçiler için de benzer bir maddeye (mad.9) yer verilmiştir. İlgili maddede kadın işçinin doğum sonrası yarı çalışma ödeneğinden yararlanma koşulları belirlenmiştir. Ödeneğin günlük miktarının günlük asgari ücretin brüt tutarının yüzde 80'i kadar olacağı kararlaştırılmıştır. Ödenek, İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanacaktır. Mevcut düzenlemelere ilişkin komisyon toplantılarında önemli itirazlar öne sürülmüştür. İlgili tarafların görüşleri alınmadan hazırlanmış olan bu tasarının söz konusu dengeleri işveren aleyhine bozduğu dile getirilmiştir. Tasarı kanunlaşırca, üç çocuk sahibi bir kadının on sekiz yıl boyunca kısmi süreli çalışması mümkün olacaktır. Bu durumun işveren açısından olumsuz so-

Kadınların bebeklerini daha uzun süre emzirebilmeleri adına, evlerinde kalıp bir yandan da karşılığı ödenmeyen ev içi çalışmalarını devam ettirmeleri için kendilerine zaman verilmesine değil, bu işler dolayısıyla ev içi yükümlülüklerinin azaltılmasına ihtiyaçları vardır.

Mevcut tasarının gerekçeleri ilk bakışta oldukça yerinde gibi görünse de, gerçekleştirilmek istenen uygulamalar, kadınları "annelik" rolü çerçevesinde tanımlamakta, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmektedir.

nuçlar yaratabilirken, kadın işçinin iş güvencesini tehdit edeceği ve uzun süre yarı zamanlı işlerde çalışmasının ardından tam zamanlı bir işe geçişte zorlanacağı öne sürülmüştür. Öte yandan tasarının 9'uncu maddesinde düzenlenen "doğum sonrası yarım çalışma ödeneği"nin İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanacak olmasının Fon'un aktüeryal dengesinin bozulması riskini beraberinde getireceği belirtilmiştir. Öngörülen düzenlemelerle kadının kariyerinin bir annelik kariyeri olarak planlandığı ve tasarının yasalaşması kadınların istihdam bürolarının sunduğu güvencesiz ve düşük ücretli işlere mahkûm olacakları yolundaki eleştirisi de Komisyon raporlarında kendisine yer bulmuştur.⁷

tasarıda geçici istihdam ilişkisi ile ilgili düzenlemeler:

Tasarının en çok tartışılan maddesi ise "özel istihdam bürosu aracılığıyla geçici iş ilişkisi" kurulmasına imkan tanıyan maddedir (mad. 11). Türkiye İş Kurumu Kanunu'na "Özel İstihdam Bürosu" tanımı eklenecek (mad. 15), buna göre geçici iş ilişkisi Türkiye İş Kurumu'nca izin verilen özel istihdam bürosunun, işçisini geçici olarak bir başka işverene yazılı devri ile kurulacaktır. İlgili maddenin gerekçesinde özel istihdam bürosu aracılığıyla geçici iş ilişkisi kurulmasının Avrupa'da kadın istihdamını arttırdığı, dolayısıyla ülkemizde de böylesi bir sonuç beklendiği yer almaktadır.

Her ne kadar madde 17'de eşit muamele ilkesine aykırı sözleşme düzenlenmesi müeyyideye bağlanmış olsa da, mevcut uluslararası geçici istihdam ilişkisi örnekleri, bize bunun yaygın bir problem olduğunu göstermektedir. Geçici iş ilişkisiyle çalışanlar, firmaların değil, özel istihdam bürolarının elemanı olacak, sigortaları bürolar tarafından yapılacak ve firmalarda geçici süreyle çalışacaklardır. Emeklilik, ödenen prim gün sayısı karşılığında elde edilen bir hak iken, geçici iş ilişkisi ile yılın belli zamanlarında çalışanların bu hakka erişmeleri imkansız görünmektedir. Diğer taraftan geçici iş ilişkisiyle çalışan kişilerin kiralandığı işverenle hiçbir huku-

ki bağı olmayacak, sendikalaşma hakları ellerinden alınmış olacak, toplu iş sözleşmelerinin kazandırdığı haklardan mahrum kalacaklardır. Ayrıca 2009 yılında istihdam yapısının esnekleştirilmesi gerekçesiyle getirilmek istenen "geçici iş ilişkisi" uygulaması, eşitlik ilkesine aykırı bulunduğundan dönemin Cumhurbaşkanı tarafından geri çevrilerek yasalaşmasının önüne geçilmiştir. Bu sebeple, geri çevrilme nedenleri ortadan kaldırılmadan tekrar bu uygulamanın gündeme getirilmesiyle, ele aldığımız bu tasarıda zorla kendine yer bulmaya çalışması dikkat çekmektedir.

sonuç

Yapılan çok sayıda uluslararası çalışma, iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikalarının kadın istihdamını artırarak iş ve iş dışı yaşam arasındaki dengeyi sağlayabileceği gibi, ev içi ücretsiz işlerin kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsiz dağılımını derinleştirebileceğini, kadınların tam zamanlı, nitelikli işlere erişimini engelleyici sonuçlar yaratabileceğini ortaya koymuştur. Mevcut tasarının gerekçeleri ilk bakışta oldukça yerinde gibi görünse de, bu gerekçelere dayanarak gerçekleştirilmek istenen uygulamalar, iş ve aile yaşamı arasında bir denge kurma olanağı yaratmaksızın, kadınları "annelik" rolü çerçevesinde tanımlamakta, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmektedir.

Tasarıda kısmi süreli çalışma, kadınlara "altın tepside" sunulmuş olsa da, ilgili maddeler derinlemesine incelendiğinde kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumlarını katmerleştireceği görülmüştür. Yoksulluk oranının oldukça yüksek olduğu Türkiye'de yarı zamanlı çalışarak elde edilecek ücretin yeterli olmayacağı ve bu uygulamanın kadınların geri kalan yarı zamanda kayıt dışı çalışmalarına sebebiyet vereceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra kadınlara tanınacak olan bu hak, işyerlerinde çalışanların belirli bir oranının kadın olması zorunlu tutulmadıkça, -kamuda ve özel sektörde- işe alımlarda kadınların tercih edilmemelerine sebebiyet verebilecektir. Tasarıda kadın istihdamının önündeki en büyük engel olan kreş prob-

lemine ilişkin yapıcı çözümler getirilmediği gibi, kreş açılmasını teşvik edici uygulamalara yer verilerek sorunun çözüme kavuşturulduğu izlenimi uyandırılmak istenmiştir.

Tasarının bazı maddelerinde memur ve kadın işçilerin yararlandıkları haklar arasındaki adaletsizliğin devam ettiği görülürken; memur kadınlar için doğum sonrası aylıksız izinde geçirdikleri sürelerde kademeler ilerlemesi ve derece yükselmesi imkanı tanınması, memur ve işçiler için analık iznine ilişkin evlat edinen anne-baba ile çocuğun biyolojik olarak anne-babası

olan ebeveynler arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması tasarının olumlu yanlarını oluşturmaktadır.

Son olarak; daha önce de bir torba yasayla geçirilmek istenen “özel istihdam bürosu aracılığıyla geçici iş ilişkisi” uygulamasının, bu sefer doğum iznindeki bir ebeveynin yerini doldurmak amacıyla kurulmak istendiği anlaşılmaktadır. İşçilerin şu anda sahip oldukları kıdem tazminatı, örgütlenme vb. hakların birçoğundan mahrum kalmalarına sebep olacak olan bu uygulamanın sınırlı düzeyde kalacağını düşünmek de gerçekçi olmayacaktır.

kaynakça

- Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Komisyon Bilgileri, TBMM, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=175325, Erişim Tarihi: [20 Nisan 2015].
- ASPB (2011), Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması (Ankara: ASPB).
- Bakırcı, K.; Karadeniz, O., Yılmaz, H. H., Lewis, E. N., Durmaz, N., (2014) “İş Dünyasında Kadın”, TÜRKONFED, İstanbul.
- Özbay, F. (2013), “Demografik Dönüşüm Sürecinde İktidar”, Kadın ve Aile, içinde Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü?, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung.
- Toksöz, G. (2015), “Yeni Aile Nüfus Yasasının Amacı Doğurganlığı Artırmak”, <http://www.bianet.org/bianet/toplum/162081-yeni-aile-nufus-yasasinin-amaci-dogurganligi-artirmak> (S. E. T 01.03.2015).
- TÜİK (2010) Haber Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10718>, Erişim Tarihi: [20 Nisan 2015].
- TÜİK(2014a). Dünya Nüfus Günü 2014 Haber Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15975> (S.E.T. 10.03.2014)
- TÜİK (2014b) Doğum İstatistikleri 2013 Haber Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16048> (S.E.T. 10.03.2014)
- <http://www.keig.org/basinAciklamalari.aspx?id=13>

sonnotlar

- 1 <http://www.eyh.gov.tr/kuruluslarimiz/kuruluslarimiz-yasli>
- 2 23 Nisan 2015 tarihi 6645 Sayılı Yasa ile İş Yasası’na işçinin eşinin doğum yapması hâlinde beş gün ücretli izin verileceği düzenlemesi eklenmiştir.
- 3 2013 yılında düzenlenen “Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Yurtlarına Dair Yönetmelik” hükümlerine göre, 4857 sayılı İş Kanununa tabi, yaşları ve medeni halleri ne olursa olsun, 100-150 kadın çalışanı olan işyerlerinde, emziren çalışanların çocuklarını emzirmeleri için işveren tarafından, çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine en çok 250 metre uzaklıkta bir emzirme odasının kurulması, 150’den çok kadın çalışanı olan işyerlerinde, 0-6 yaşındaki çocukların bırakılması, bakımı ve emziren çalışanların çocuklarını emzirmeleri için işveren tarafından, çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine yakın bir yurdun kurulması zorunludur. İşverenler, ortaklaşa oda ve yurt kurabilecekleri gibi, oda ve yurt açma yükümlülüğünü, kamu kurumlarınca yetkilendirilmiş yurtlarla yapacakları anlaşmalarla da yerine getirebilirler.
- 4 Kreş açma yükümlülüğüne ilişkin işçi sayılarının, kadın ve erkek işçi sayısına göre ve Türkiye’deki işletmelerin önemli bölümünün küçük ve orta boy işletmeler olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak belirlenmesi gerekmektedir.
- 5 <http://www.keig.org/basinAciklamalari.aspx?id=13>
- 6 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10718>
- 7 <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayii/donem24/yil01/ss711.pdf>

İşçilerin şu anda sahip oldukları kıdem tazminatı, örgütlenme vb. hakların birçoğundan mahrum kalmalarına sebep olacak olan bu uygulamanın sınırlı düzeyde kalacağını düşünmek gerçekçi olmayacaktır.

türkiye’de kamu harcamalarının durumu ve kaynak sorunu

F. Serkan Öngel*

özet

7 Haziran seçimlerine giderken seçim bildirelerinde yer alan vaatler ile bu vaatlerin bütçeye getireceği yük temel tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Kaynak sorunu iki temel unsur üzerinden ele alınmak durumundadır. Bunlardan birincisi gelirlerin kimlerden ve hangi araçlarla toplanacağı konusudur. İkincisi ise elde edilen gelirin kimler için ve hangi araçlarla dağıtılacağı ile ilgilidir.

Bu çalışmada Avrupa Birliği ve OECD ülkeleri üzerinden yapılan karşılaştırmalarla Türkiye'nin gelirler ve giderler politikası irdelenmeye çalışılacaktır. Kaynak nerede? Ya da gerçekten kaynak yok mu sorularına yanıt aranmaya çalışılacaktır.

anahtar kelimeler: Seçimler, kaynak, bütçe, vergi politikaları, fonksiyonlarına göre kamu harcamaları

abstract

While the elections of June 7 is coming towards the commitments on the election reports and their load at the budget is one of the principal discussion points. The issue of resource has to be handled from two principal elements. The first of these is the question that the taxes will be collected from whom and with which instruments. The second important point is that how these incomes will be share out -with which instruments- and for whom.

In this study, Turkey's revenues and expenditures policy will be analyzed with comparison on the European Union and OECD countries. We will attempt to find answers like that "where is the source?" or "Is there source".

keywords: elections, resource, budget, tax policies, Government expenditure by function

giriş

7 Haziran 2015 seçimlerine giderken siyasi partiler seçim beyannamelerini açıklamaya başladı. Özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ve Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) vaatleri bütçe üzerine getirecekleri yüklerle birlikte ele alınmaya başlandı. İktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ise "kaynak" konusunu birincil mesele haline getirdi.

Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, CHP Seçim Bildirgesinin açıklanmasından sonra çıktığı bir televizyon programında, "Ben maliye bakanıyım. Bütçenin durumunu çok iyi biliyoruz. Biz de seçim kazanmak isteriz. Biz aptal mıyız? Niye bunları uygulamaya koymuyoruz...Bizim bütçenin en büyük kalemi personeldir. Cari açığı patlatmadan Türkiye'yi bir krize götürmeden bu taahhütleri nasıl yerine getireceklerini açıklasınlar...Nobel ödülünü

hak ederler. Samimi olarak söylüyorum. Kaynak gösterebilir. Sadece şapka çıkarmam ben de CHP'ye oy veririm derim. 3'te birini açıklasınlar ben oy vereceğim" dedi. Başka bir yerde ise "Çıksınlar, bize afaki, hayali şeyler değil, hangi vergileri artıracaklarını, bu harcamaları finanse edecek kaynakları nereden bulacaklarını, hangi harcamaların yer değiştireceğini anlatsınlar. Bu kadar basit" diyerek tartışmayı derinleştiren isimlerden biri oldu (NTV, 22 Nisan 2015).

Tartışma çok boyutlu olarak sürmeye devam ediyor. Seçime kadar da süreceği gibi. Peki Türkiye'de kaynak sorunu var mı? Bu kaynakların sınırları nelerdir? Bu sorulara cevap aramak gerekiyor.

türkiye’de kamu harcamaları yüksek değil

Türkiye 27 AB ülkesi ile karşılaştırıldığında

* Yard. Doç. Dr.
Gaziantep Üniversitesi
İslahiye İİBF

da kamu harcamalarının milli gelire oranı bakımından sadece 2 ülkeyi geride bırakmaktadır. Ayrıca AB ortalamasının yaklaşık dörtte biri oranında daha az harcama yapmaktadır. Türkiye 27 OECD ülkesi arasında ise en az kamu harcaması yapan üçüncü ülke konumundadır.

Türkiye'nin AB ülkelerine göre daha az harcama yaptığı yani cimri olduğu alanlar eğitim, sağlık, sosyal koruma ve sosyal güvenlik harcamalarıyken, savunma ve kamu düzeni alanlarında bu durum aksine bir görüntü vermektedir. Türkiye'nin eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanına milli gelirden ayırdığı pay AB ortalamasından yüzde 36 daha az iken, savunma ve kamu düzeni için yüzde 12 daha fazla pay ayırıyor (OECD 2014:61, Eurostat 2015)¹.

Gelirler politikasında da ciddi bir ayrışma söz konusudur. Gelirlerin milli gelir içindeki payı bakımından Türkiye, 32 OECD ülkesi içerisinde yapılan kıyaslamaya göre 23. sırada yer alırken, adaletsiz vergi olarak tanımlanan dolaylı vergilerde 19. sırada ve Avrupa bölgesinin üzerinde bir orana sahip. Buna karşın gelir ve servet üzerinden en az vergi alan 7. ülke. Sosyal prim gelirlerinden de Türkiye 31 ülke arasında en az prim gelinine sahip 10. ülkedir.

Türkiye milli gelirden Avrupa bölgesi oranında vergi alabilseydi sosyal koruma ve sosyal güvenlik için şimdiki harcadığı tutarın iki katı oranında harcayabilecek bir gelire sahip olacaktır.

milli gelirden kamu harcamalarının payı

Bir ülkede milli gelir belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplam değeridir. Elde edilen bu gelirin bir kısmı gelir ve gider politikaları ile şekillendirilen bütçeler tarafından yönetilir. Bütçeler kaynakların kimlerden ve nasıl toplanacağı ve kimlere hangi araçlarla yönlendirileceğinin belirlendiği temel metinlerdir. Bir ülkede kamu harcamalarının etkili bir biçimde kullanılması, kaynakların adil dağılımı ve adil bir biçimde toplanması temel meselelerden biri durumundadır.

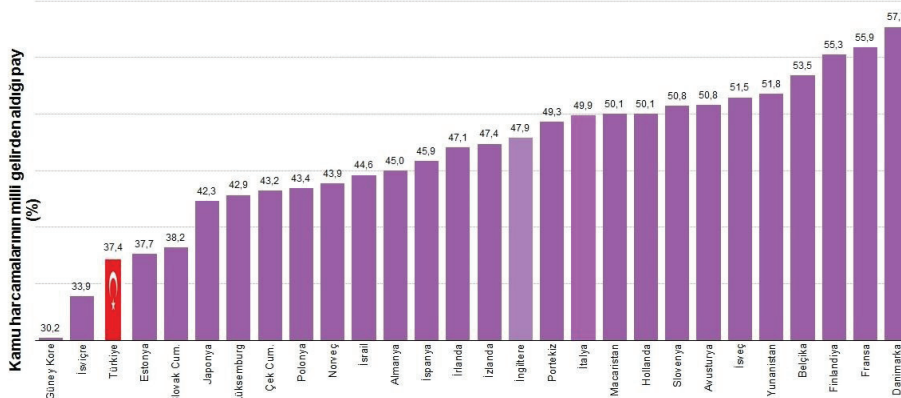
Türkiye gibi ülkeler açısından ne yazık ki ne gelirler politikası yani vergi politikaları adil ve etkili bir araçtır, ne de elde edilen gelirler üzerinden yapılan harcamalar temel ihtiyaçları gözetmektedir.

Türkiye'de iddia edildiği gibi kamu harcamaları fazla değildir. Ancak kaynakların doğru yönlendirilmediği görülmektedir.

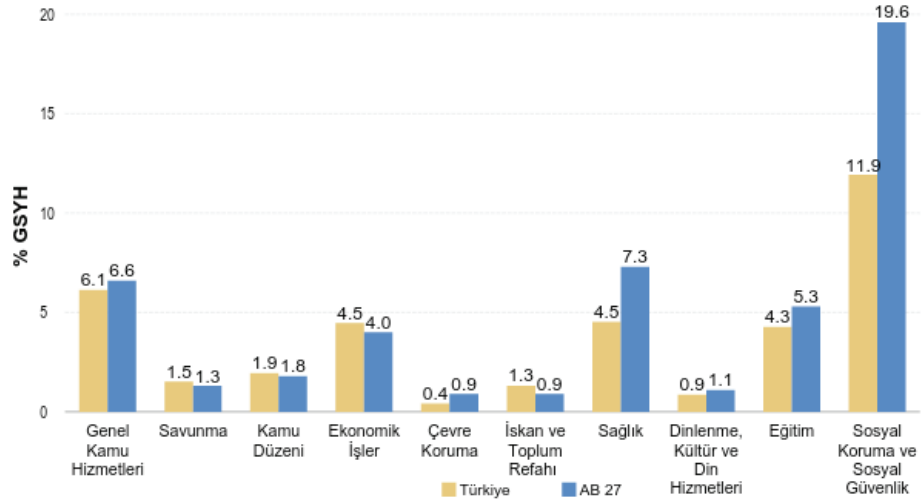
Grafik 1'de OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin kamu harcamaları için yeterli kadar pay ayırmadığı görülmektedir. Türkiye kamu harcamalarının milli gelirden aldığı payı bakımından sadece Güney Kore ve İsviçre'yi geride bırakmaktadır. Kamu harcamalarına en çok pay ayıran ülke yüzde 57,7 ile Danimarka iken onu yüzde 55,9 ile Fransa, yüzde 55,3 ile Finlandiya izlemektedir. Belçika'da kamu harcamalarının payı yüzde 53,5, Yunanistan'da 51,8, İsveç'te 51,5, Avusturya ve Slovenya'da yüzde 50,8, Macaristan ve Hollanda'da yüzde 50,1, İtalya'da yüzde 49,9, Portekiz'de yüz-

Türkiye 27 OECD ülkesi arasında en az kamu harcaması yapan üçüncü ülke konumundadır.

Grafik 1- OECD Ülkelerinde Kamu Harcamalarının Milli Gelirden Aldığı Pay (%) -2011

Kaynak: National Accounts at a Glance 2014 - © OECD 2014

Grafik 2- Kamu Harcamalarının Fonksiyonlarına Göre GSYİH İçindeki Payı (%)

Kaynak: Türkiye verisi için National Accounts at a Glance 2014, AB verisi için Eurostat Government expenditure by function – COFOG

Türkiye’de sosyal koruma ve sosyal güvenlik alanına milli gelirden ayrılan pay yüzde 11,9 iken aynı oran AB ortalamasında yüzde 19,6 seviyesindedir.

de 49,3, İngiltere’de yüzde 47,9, İzlanda’da yüzde 47,4, İrlanda’da yüzde 47,1, İspanya’da yüzde 45,9, Almanya’da yüzde 45, İsrail’de yüzde 44,6, Norveç’te yüzde 43,9, Polonya’da yüzde 43,4, Çek Cumhuriyeti’nde yüzde 43,2, Lüksemburg’da yüzde 42,9, Japonya’da 42,3, Slovak Cumhuriyeti’nde yüzde 38,2, Estonya’da yüzde 37,7, Türkiye’de yüzde 37,4, İsviçre’de yüzde 33,9, Güney Kore’de yüzde 30,2.

Ayrıca Türkiye yüzde 37,4’lük oranıyla AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında da son derece cimri bir görüntü vermektedir. 2011 verileri dikkate alındığında sadece Bulgaristan ve İsviçre’yi kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı bakımından geçebilmektedir. AB ülkeleri ortalaması yüzde 50 seviyesindedir (OECD 2014:61, Eurostat 2015).

fonksiyonlara göre karşılaştırma

Kamu harcamalarının önceliklerinin ne olduğu konusunun giderler politikası açısından kritik bir öneme sahip olduğunu belirtmiştik. Bu anlamda Türkiye kamu harcamaları konusundaki cimri bir ülke konumundayken, kısıtlı bütçesi ile yaptığı harcamalarda en çok sosyal harcamalardan kısıt gördülmektedir.

Türkiye ile AB ortalaması karşılaştırıldığında Türkiye’nin kamu düzeni, savunma,

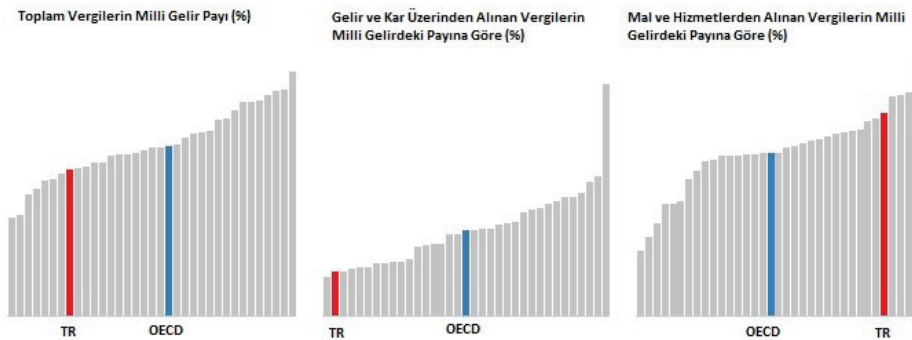
ekonomik işler ile iskan ve toplum refahı alanlarına AB ülkelerine göre küçük farklarla daha fazla pay ayırdığı görülürken, sağlık, genel kamu hizmetleri, çevre koruma, sağlık, kültür, eğitim, sosyal koruma ve sosyal güvenlik alanlarına daha az pay ayırdığı görülmektedir. Sosyal koruma ve sosyal güvenlik alanındaki fark ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Türkiye’de sosyal koruma ve sosyal güvenlik alanına milli gelirden ayrılan pay yüzde 11,9 iken aynı oran AB ortalamasında yüzde 19,6 seviyesindedir. Sağlık için de tablo farklı değildir. Türkiye’de milli gelirden sağlığa ayrılan kamu harcamalarının payı sadece yüzde 4,5 iken AB ortalaması için söz konusu oran yüzde 7,3’tür.

Finlandiya, Fransa ve Danimarka sosyal koruma ve sosyal güvenliğe milli gelirlerinden yüzde 24’ün üzerinde pay ayırarak, Türkiye’nin iki katı bir rakama ulaşmaktadır. Sağlıkta Hırvatistan yüzde 9,2 pay, Hollanda yüzde 8,9 pay ile milli gelirlerinden Türkiye’ye göre iki kat oranda kaynak ayıran ülkelerdir.

vergi politikaları kaynak yaratmakta yetersiz

Gelirlerin GSYİH içindeki payı bakımından 34 OECD ülkesi içerisinde yapılan kıyaslamaya göre Türkiye 27. sırada yer almaktadır.

Grafik 3- OECD Ülkelerinde Vergi Gelirlerinin Türlerine Göre GSYİH İçindeki Payı (%)

Kaynak: <http://www.oecd.org/ctp/tax-policy/revenue-statistics-19963726.htm>

Grafik 3'te görüldüğü gibi Türkiye vergi gelirlerinin milli gelire oran bakımından son sıralarda yer almaktadır. Danimarka, Fransa, Belçika ve Finlandiya gibi yüksek sosyal harcama yapabilen ülkelerde ise vergi geliri düzeyi yüksek ülkelerdir.

Gelirlerin milli gelir içindeki payı bakımından Türkiye 34 OECD ülkesi içerisinde yapılan kıyaslamaya göre 27. sıradadır. Yani son sıralarda yer almaktadır. Gelir ve servet üzerinden alınan vergilerin milli gelire oranı bakımından bu tablo daha da bozulmaktadır. Türkiye bu alanda en az gelir oranına sahip 2. ülkedir. Buna karşın adaletsiz vergi olarak bilinen mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerin GSYİH oranı bakımından en yüksek orana sahip beşinci ülkedir.

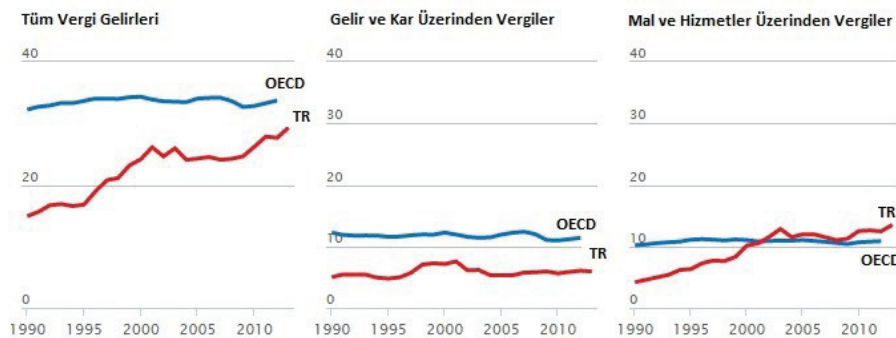
Vergi gelirlerindeki gelişme eğilimine göre ise Türkiye'de vergi gelirlerinde bir artış

yaşandığı ve gelir artışının OECD ortalamasına yöneldiği görülmektedir (Grafik 4). Bu gelişme adaletsiz vergi olarak bilinen mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerin payındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Türkiye 2000'li yıllarla birlikte mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerde OECD ortalamasını geçerken, gelir ve kar üzerinden alınan vergilerde bir gerileme görülmektedir.

Türkiye için gelirlerin kaynaklarına göre dağılımına baktığımızda ve bu verileri Avrupa bölgesi ile karşılaştırdığımızda gelir kaybının sigorta prim gelirleri ile gelir ve refah üzerinden alınan vergiler alanlarında yaşandığı görülmektedir. Bunun en önemli nedenleri arasında kayıt dışı ekonominin, sıkça gündeme gelen vergi aflarının ve teşvik paketlerinin geldiği söylenebilir.

Gelirlerin milli gelir içindeki payı bakımından Türkiye 34 OECD ülkesi içerisinde yapılan kıyaslamaya göre 27. sıradadır.

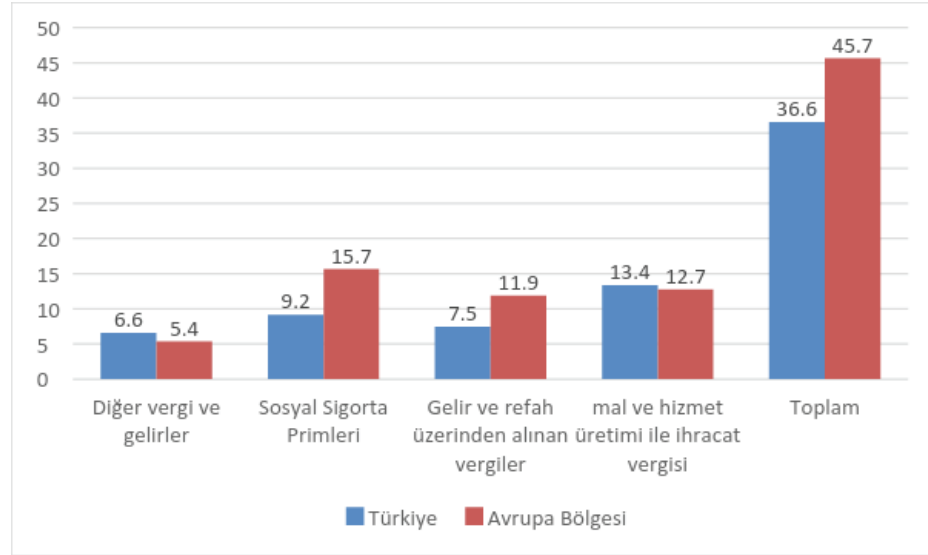
Grafik 4- OECD Ülkelerinde Vergi Gelirlerinin Türlerine Göre GSYİH İçindeki Payında Yıllara Göre Yaşanan Dönüşüm (%)

Kaynak: <http://www.oecd.org/ctp/tax-policy/revenue-statistics-19963726.htm>

Türkiye'nin kaynak sorununun büyük oranda gelirler politikasından kaynaklandığı, giderler politikasının da bu durumu beslediği görülmektedir.

Grafik 5- Gelirlerin Kaynaklarına Göre GSYİH'deki Payı (%)

Kaynak: Total general government revenue- NationalAccounts at a Glance 2014

Türkiye özelleştirme gelirlerini de içinde barındıran diğer vergiler ve gelirler açısından Avrupa Bölgesi ortalamasının üstünde bir orana sahiptir.

sonuç

Sonuç olarak Türkiye'de kamu harcamaları AB ve OECD ülkelerine göre son derece kısıtlıdır ve vergi gelirleri azdır. Elde edilen gelirlerin öncelikli olarak harcandığı alanlar ise sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi temel alanlar olamamaktadır. Bu ne-

denle bir yandan vergi politikalarının daha adil bir şekilde oluşturulması hedeflenmeli herkesten gelire göre ilkesi hayata geçirilmeli, diğer yandan elde edilen gelirlerin kullanılmasında öncelik sosyal konular olmalıdır.

Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye'nin kaynak sorununun büyük oranda gelirler politikasından kaynaklandığı, giderler politikasının da bu durumu beslediği görülmektedir.

kaynakça

- OECD (2015), Revenue Statistics 2014, <http://www.oecd.org/ctp/tax-policy/revenue-statistics-19963726.htm>, Erişim [4 Mayıs 2015]
- Eurostat (2015), Government expenditure by function – COFOG, General government expenditure by function (COFOG)[gov_a_exp], Last update: 13-03-2015, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_a_exp&lang=en
- OECD (2014), National Accounts at a Glance 2014, OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/na_glance-2014-en, s.90-91
- CHP (2015), Seçim Bildirgesi 2015, <http://www.yasanacakbirturkiye.com/CHP-SECIM-BILDIRGESI-2015.pdf>, Erişim [4 Mayıs 2015]

- HDP (2015), Seçim Bildirgesi 2015, <http://www.hdp.org.tr/images/UserFiles/Documents/Editor/HDP%20Se%C3%A7im%20Bildirgesi%20Tam%20Metin.pdf>, Erişim [4 Mayıs 2015]
- Aydınlık (20 Nisan 2015) <http://www.aydinlikgazete.com/ekonomi/mehmet-simsek-kaynak-gostersinler-chp-ye-oy-veririm-h68112.html>, Erişim [4 Mayıs 2015]
- NTV (22 Nisan 2015) "Mehmet Şimşek'ten bir kaynak" açıklaması daha", <http://www.ntv.com.tr/ekonomi/mehmet-simsekten-bir-kaynak-aciklamasi-daha,FZJdrRoGNUC001I9jkaWg> Erişim [4 Mayıs 2015]

sonnotlar

- 1 Türkiye için veriler 2011 OECD verileridir.

sorunlar daha da kemikleşti

Bahçeşehir Üniversitesi Dekanı Prof. Dr. Necip Çakır, seçim sürecine ilişkin güncel değerlendirmeler yaptı. Sorularımıza verdiği yanıtlar için kendisine teşekkür ederiz.

iktisat dergisi - Türkiye'nin AKP hükümeti döneminde uyguladığı ekonomi politikalarının özellikleri ve sonuçlar hakkında ne düşünüyorsunuz?

necip çakır - AKP'nin ilk döneminde Kemal Derviş'in IMF ile birlikte dizayn ettiği ve stand by anlaşmasına dayalı güçlü ekonomiye geçiş programı vardı. Bu programın en temel ayaklarından biri olan yüzde 6.5 faiz dışı fazla hedefi, IMF dayatmasıyla başarılı ve daha sonraki dönemlerde de bütçe disiplini korundu. Bunun yanı sıra Merkez Bankası da dahil olmak üzere bankacılık alanında yapısal reformlar yine IMF dayatmasıyla gerçekleştirildi ve bu sayede 2008 krizine Türkiye bu iki alanda hazırlıklı girdi. 2007 yılından sonra sorunlar çıkmaya başladı. Öncelikle IMF ile ipler kopartıldı ve bu içeriye büyük bir zafer gibi lanse edildi. Daha sonra da 2000 yılında önemli bir çıkış yapan ve daha sonra 2004-2005 yıllarında ivme kazanarak, Türkiye'ye önemli miktarda sermaye girişine neden olan Avrupa Birliği ile ilişkiler tavsamaya başladı. Bu iki önemli çıpadan yoksun bırakılan Türkiye ekonomisi de 2009 yılının ilk çeyreğinde yüzde 14.7 ile dünyanın en fazla küçülen ekonomisi haline geldi. Bunun temel nedenleri de gerçekleştirilmeyen yapısal reformlar, ekonominin kurumsallaşması yolunda atılmaya çalışılan adımların (mali kural gibi) engellenmesi, çok sözü edilmesine karşın son derece kötü ve adaletsiz vergi politikasının sürdürülmesi ve ekonomi yönetiminde saygınlık kazanmış isimlerin küstürülmesiydi. Bu süreçte hiçbir olumlu katkı sağlamayan

ve ekonominin yapısal sorunlarını çözemeyen bölgesel teşvik politikaları, ciddi şekilde kaynak israfına neden olurken, defalarca değiştirilen kamu ihale yasası da verimliliği düşürüp, siyasetin yarattığı ve beslediği kutuplaşma ile iktidara yakın bir kadronun basından sanayiye kadar her alanda öne çıkmasına ve ülke ekonomisinin rekabetçiliğini azalmasına neden oldu.

iktisat dergisi - IMF programının bitişi ve özellikle 2007 sonrası dönemde mevcut hükümet, bu politikalarda bir değişim yapabildi mi?

necip çakır - Son dönem ekonomik gelişmelerini iki alt dönemde toplamak mümkün. İki 2002-2007, ikincisi ise 2008-2014. Bu iki dönem birbirleriyle kıyaslandığında ilk dönemde yüksek oranlı, artan üretkenlikle desteklenen ve istikrarlı bir büyüme ve bu büyümeye ivme kazandıran ciddi bir sermaye girişi gözlenebilir. Ama ikinci dönem bunun tam tersidir ve büyüme yarı yarıya azalırken, çok daha oynak hale gelmiş ve sermaye girişlerinde de ciddi bir düşüş oluşmuştur. Ekonominin giderek kurumsallaşmaktan uzaklaştığı ve tarımın (ve hayvancılığın) ihmal edilmesinin hızlandığı bu dönemin temel özelliklerinden biri yurtdışından gelen bol ve ucuz kaynağın etkisiyle yaşanan kredi balonu ve bu balonun patlattığı iç tüketimdir. İç taleple yakalanan yüksek büyüme iki yıl sürdürülebilmiş ve yüzde 10'a ulaşan cari açık nedeniyle frene basılmış ve 2012 yılında büyüme yüzde 2.2'ye düşmüştür. 2013 Mayısında her ne kadar ülke yatırım yapılabilir derecelendirmesine ulaşsa da FED'in tahvil alım prog-

Görebildiğim kadarıyla partilerin ekonominin yapısal sorunlarıyla ilgili çözüm önerileri ya yok, ya da ikinci planda kalıyor. Türkiye'nin yapısal sorunlarının tespitini kapsamlı bir şekilde yapıp, bu sorunların nasıl çözüleceğine ilişkin bir çaba çok daha anlamlı olurdu.

ramını sonlandıracağını ilan etmesi, ucuz ve bol kredi döneminin sonunu getirmiş ve büyük rant yaratan inşaatla büyüme hayalleri de son bulmuştur. Bu döneme damga vuran gelişmelerden birisi de imalat sanayinin ekonomi içindeki payının gerilemesi ve katma değer yaratmakta sıkıntı çeken ekonominin kısır bir döngüye girmesidir. Özetle, 2007 sonrasında hükümetler yapısal sorunlara neredeyse hiç çare üretmeyip, günü kurtarmakla yetinmiş ve var olan sorunların daha da kemikleşmesine neden olmuşlardır.

iktisat dergisi - Seçime kısa bir süre kala partilerin açıkladıkları ekonomi politikaları hakkındaki yorumunuz nedir?

necip çakır - Bu seçim dönemine CHP'nin ekonomik programının damgasını vurduğunu söyleyebilmek mümkün. AKP dışındaki partiler de CHP programına benzeşen programlar geliştirirken, AKP CHP üzerinden kaynak eleştirisi yapmakta ve CHP'nin popülist olarak nitelenen politikasının sürdürülemeyeceğini ifade etmektedirler. Benim görebildiğim kadarıyla partilerin ekonominin yapısal sorun-

larıyla ilgili çözüm önerileri ya yok, ya da ikinci planda kalıyor. Türkiye'nin yapısal sorunlarının tespitini kapsamlı bir şekilde yapıp, bu sorunların nasıl çözüleceğine ilişkin bir çaba çok daha anlamlı olurdu. Ama vurgunun gelir bölüşümü üzerinde olması da önemli çünkü 30 yılı bulan küreselleşme ile birlikte bütün dünyada ciddi bir gelir ve servet dağılımı bozukluğu, sendikasılaştırma ve orta sınıfın yok olması olgusu ile karşı karşıyayız. Her ne kadar AKP döneminde 0.44 olan Gini katsayısı, önce 0.42, sonra da 0.40'a düşmüş olsa da, bu dönemde servet dağılımında ciddi bir bozulma olmuş ve başta 2/3'ü dolaylı vergilerden oluşan (OECD ile tam ters bir oran) vergi politikası da bu bozulmayı pekiştirmiştir. Bu oranın OECD düzeyine getirilmesinin asgari ücretin vergiden muaf tutulmasından daha önemli olduğuna inanarak, bu anlamda bir politikanın ve temel yapısal sorunlarla ilgili çözümlerin yer almamasının, ya muhalefetin iktidara hazır olmadığını ya da gelenekselleşmiş biçimde siyasetin günü kurtarmaya odaklandığını düşündürüyor.

merkez bankaları ne kadar bağımsız

Yeni yüzyıla, 2000'li yıllara Türkiye kapsamlı bir "İstikrar ve Yapısal Reform Programı" ile girdi. 9 Aralık tarihli Stand-by anlaşması uzun süren bir görüşme sonrasında, üçlü koalisyon hükümeti ile IMF tarafından imzalandı. Anlaşma öncesinde uygulamaya konmuş olan, yaklaşık iki yıl süren ve 1997-1999 yıllarını kapsayan Yakın İzleme Anlaşması çerçevesinde, programın başlaması için gerekli yasal altyapının oluşumu tamamlandı. Bu yasal altyapının "olmazsa olmaz" şartı olarak görülen; bankacılık yasası, BDDK'nin oluşturulması, SSK yasasının değiştirilerek emeklilik süresinin uzatılması, prim oranlarının yükseltilmesi, tarımsal desteklerin kaldırılmasına ilişkin bakanlar kurulu kararı ve tahkimi kabul eden anayasa değişikliğinin yapılması, Yakın İzleme Antlaşması'nda Haziran-Aralık 1999 döneminde tamamlanacağı taahhüt edilen konular olarak yer almıştı ve gerçekleştirilmiştir.

Programın uygulanmaya başlaması ile Merkez Bankası da ilk kez bağımsızlık yoluna girdi, bu genel anlaşmaya bağlı olarak yapılandırıldı. Merkez Bankası'nın yeri ve sorumluluğu bu anlaşma ile neo-liberal iktisat politikaları tercihine uyumlu tanımlanmaktadır. 1999 Aralık ayında uygulanmaya başlanan programa uyum doğrultusunda Merkez Bankası önce "özerkleştirildi", sonra 2000/2001 finansal krizleri ertesinde, 2001 yılında, "özerkliğin" yetersiz olduğu düşüncesiyle "bağımsız" oldu. Merkez Bankası 2001 sonrası dönemde, başka deyişle yaklaşık 14 yıldır, "Bağımsız Merkez Bankası" olarak görev yapıyor. Hükümetlerin müdahalesine kapalı.

Yeni yüzyılın başlangıcında, ilk on yılda, Merkez Bankaları'nın görevleri ya da sorumlulukları "artık alternatifsiz olduğu" düşünülen neo-liberal iktisat politikaları tarafından sadece "fiyat istikrarının" sağlanması olarak kabul ediliyordu. Merkez Bankası'nın uzun yıllardır kamu kesimine ve özel kesime verdiği doğrudan ve dolaylı destekler sonlandırılıyordu. Büyümenin, istihdamın desteklenmesi bankanın

sorumluluk alanının dışında bırakılmıştı. Bunların Merkez Bankaları'nı ilgilendirmedeği söylendi. Söyleyenler, dünyanın yakından tanıdığı önemli isimler, hocalardı.

Ancak Merkez Bankaları ile ilgili bu görüşler 2007-2008 yıllarında başlayan finansal kriz ile birlikte değişti. 1970'li yılların ortalarından başlayarak "Bağımsız Merkez Bankası'nı" ısrarla savunanlar giderek sessizleştiler. Son yedi-sekiz yıldır yaşanmakta olan finansal - ekonomik kriz, üzerine bir tartışma yapılmaksızın dayatılan neo-liberal tezleri tümüyle yıktı. 2007 Eylül ayında piyasalara yönelik sınırlı nitelikte başlayan Merkez Bankaları destekleri ve müdahaleleri, 2008 yılı yaz ortasından itibaren doğrudan ya da dolaylı yollarla sürekli ve yaygın hale geldi. Merkez Bankaları'nın sürekli likidite desteği olmadan piyasalar ayakta duramıyordu. O tarihten günümüze Merkez Bankaları, kapitalizmin son 250-300 yıllık tarihinde hiç olmadığı kadar üretimin desteklenmesinden büyümeye, istihdama ve fiyat istikrarına yönelik bir dizi alanda sorumluluk yüklendi. Zorunlu olarak o noktaya geldi. Merkez Bankaları aktif olarak piyasalara destek verdi. 2008 yılının Ekim ayında, finansal krizin derinleşmekte olduğu bir büyük iflas ve sonrasında, beş büyüklerin ABD Hükümeti tarafından güvenceye alınması için piyasalara 2.2 trilyon dolar aktarıldı. Tek başına bu büyüklükteki bir kamu fonlaması yeterli idi. Ancak ABD'de kaynak aktarımı bu noktada kalmadı, 2014 Mart ayına kadar sürdü. FED uygulamayı bu tarihte bitirdiğinde büyüklük 12.8 trilyon dolara ulaşmıştı.

Krizin aşılabilmesini sağlayacak hiçbir piyasa aracı bulunamadı. Tek yol, Merkez Bankaları'nın likidite bolluğu, faiz müdahalesi ile piyasaları rahatlatmasıydı. 2008 krizinden bu yana 7 yıldır var olduğu söylenen, esas olarak 1980 sonrası neo-liberal anlayışın tasarımı olan "Bağımsız Merkez Bankacılığı'nın" "tek hedef, tek araç" politikasının, krizde hiçbir işe yaramadığını gördük, yaşadık. Krizde "sona" geldik mi? Kimse yanıt veremiyor. Faiz üzerinden sü-

Nazif Ekzen*

* Yazar

2000’li yıllarda yıllarca söylemlerinde neo-liberal politikalara açıkça karşı çıkan din referanslı siyasi hareket de iktidara geldiğinde 1980 sonrasında neo-liberal politikalarını kabul etti; 2003 sonrasında itirazsız uyguladı.

ren tartışmalara bakarak “krizin bitmediğini” söyleyebiliyoruz.

Türkiye’de Merkez Bankası’nın kamu-Hazine Müsteşarlığı- denetiminin dışına çıkartılması, 1999 Aralık Dünya Bankası-IMF destekli programa, Stand-by anlaşması ile gelen “istikrar politikalarına” bağlı olarak gerçekleşti. Bu anlaşmanın “Niyet Mektubu’nun” giriş bölümünde yer alan genel değerlendirme önemlidir.

Aralık 1999 tarihli niyet mektubuna göre¹; “25 yıldır süren (1975-2000) enflasyon Türkiye’nin ekonomik performansını farklı açılardan zayıflatmıştır. Bunun en belirgin etkisi ekonomik büyümede yaşanan istikrarsızlıktır. Büyüme yalnız istikrarsız olmamış, aynı zamanda gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin en başarılılarının ortalamasının çok altında kalmıştır.” Programın hedefi bu açık tespitten sonra şöyle belirleniyor: “Sonuç olarak, enflasyon ve yüksek reel faizlerin azaltılması yalnızca uzun dönemde Türkiye’nin büyüme beklentilerini yükseltmeyecek, aynı zamanda ekonomik kaynakların daha eşit ve etkin dağılımına da öncülük edecektir.” Programın açık hedefi, 9 Aralık tarihli Niyet Mektubu’nda açık belirlenmiş; bu hedef enflasyon ve reel faizleri düşürmek ve aynı zamanda düzenli büyümeyi sağlamak olarak ortaya konmuştur. Biz buna 2000 Programı diyoruz. Yeni yüzyıla Türkiye, IMF+Dünya Bankası destekli ve bu iki kurumun yakın denetiminde bir iktisat programı ile, “2000 Programı” ile, başlıyordu.

Programın hedefi Türk ekonomisinde “fiyat istikrarının” sağlanmasıdır. Bir önceki 1980 programında da aynı hedef vardı.

1999 Aralık Stand-by ile uygulamaya konmuş olan 2000 Programı; 1980 döneminin neo-liberal iktisat politikalarını “alternatifsizlik” dayatmasıyla kabul edilmiştir; bu iktisat politikaları başlangıçta Türkiye’nin sağ politik güçleri tarafından benimsenmiş, daha sonrasında, 1990’lı yıllarda da, Demokratik Sol olarak bilinen sol politik güçler tarafında da benimsenerek itirazsız kabul görmüştür. 1980 sonrası neo-liberal politikaların en ileri programı bu kesim tarafından imzalandı ve (1999-2002 arasındaki dönemde) uygulanmaya başladı. 1980’de, 24 Ocak Kararları ile ilk kez Türkiye’nin gündemine gelen (yapısal uyum olarak bilinen) neo-liberal iktisat politikaları fiilen 1990 yılına ulaşmadan

aşırı iç borç yükü nedeniyle zaten çökmüştü. Bunun tespitini 2000 Programı için imzalanan Stand-by anlaşmasının “Niyet Mektubu’nda”, giriş bölümünde net olarak görürüz. O çok bilinen 24 Ocak Kararları 10 yıl içinde çökmüş ve yüksek enflasyon bir kez daha Türk ekonomisine “yapışık” hale gelmişti.

Ancak 2000’de “yeni yüzyıla” Türkiye bir kez daha IMF destekli “istikrar + yapısal uyum” programı ile giriyordu. 2000 Programı ile “enflasyon ve yüksek reel faizlerin azaltılması” hedeflenirken, program “uzun dönemde sadece Türkiye’nin büyüme beklentilerini yükseltmeyecek, aynı zamanda ekonomik kaynakların daha eşit ve etkin dağılımına da öncülük edecektir” deniyordu.

Program 2000-2001 krizleri sonrası ek Stand-by anlaşması ile (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hedefleri ile takviye edilmiş) 2002 baharından itibaren yenilenecek yeni bir üç yıllık dönem için (2002-2005) uzatılmış ve AKP Hükümeti tarafından 2005 Mayıs ayından itibaren üç yıllık yeni bir dönem için bir kez daha uzatılmıştır. Böylece üçlü koalisyon hükümetlerinin 1998 yılındaki “Yakın İzleme Anlaşmaları’nın” başlatmış olduğu “2000 Programı”, yapılan üç Stand-by anlaşması ile yaklaşık 10 yıllık (2000-2008) kesintisiz bir IMF-Dünya Bankası programı haline dönüşmüştür. Bu kesintisiz programı en uzun süreli olarak benimseyip yürüten de AKP olmaktadır. Program ayrıca, AB tarafından da desteklenmektedir. Türkiye bu desteği somutlaştırmak için programın temel hedeflerini, AB için hazırladığı “ulusal programında” açık bir biçimde “taahhüt etmiştir.”

yeni hükümet eski siyaset

Nihayet 2000’li yıllarda yıllarca söylemlerinde neo-liberal politikalara açıkça karşı çıkan din referanslı siyasi hareket de iktidara geldiğinde 1980 sonrasında neo-liberal politikalarını kabul etti; 2003 sonrasında itirazsız uyguladı. Neo-liberal iktisat politikaları, 1980 yılından başlayarak değişen iktidarlara karşın, 35 yıldır Türkiye’de alternatifsiz olduğu söylemi ile uygulanmaya devam edilmektedir. “AKP, başlangıçta 2002 seçim propaganda dönemi boyunca kucaklamaya çalıştığı anti-IMF, anti-liberal tepkiyi icraatının ilk günlerinden itibaren

terk etmiş ve ülkenin kaynaklarını ve iktisadi geleceğini doğrudan doğruya yabancı sermayeye ve piyasanın güçlerine bırakmayı amaçlayan neo-liberal politikaları açıkça kabul etmekten çekinmemiştir² AKP'nin hiçbir değişikliğe gitmeden kesintisiz uygulamaya devam ettiği 2000 Programı iki temel ayaktan oluşmaktadır; "İstikrar ve Yapısal Reformlar". IMF'nin yakın gözetimi altında yürütülen programın İstikrar ayağı; a)"dış taleple büyüme", b)"sıkılaştırılmış mali disiplin", c)"özerk Merkez Bankası" (fiyat istikrarı ve yüksek reel faizlerin düşürülmesi) politikalarından oluşmaktadır.

Programın öne çıkartılan hedefi, Türk ekonomisinde "fiyat istikrarının" sağlanmasıdır. Özerk ve sonra bağımsız Merkez Bankası'nın en önemli görevi, fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Bir önceki 1980 Programı'nda da aynı hedef vardı. Ancak o dönemde Merkez Bankası kamu denetimindedir. İki programa birlikte baktığımızda, Türkiye'de son 35 yıllık dönemde "fiyat istikrarının sağlanması" ön plandadır³. Ancak bunun sağlanabildiği söylenemiyor. Bununla birlikte, Merkez Bankası'nın 2001 yılında bağımsızlaştırılması ile birlikte, bankanın üstlendiği tek görev "fiyat istikrarı" olarak belirleniyor. Bu, Türk Merkez Bankası'nın tek başına hedeflediği bir durum değil. 1980 sonrasında Merkez Bankaları'nın dünyada hemen tamamının sorumluluğu böyle belirleniyor.

Yeni Merkez Bankası

2000 Programı'nın istikrar ayağının kur ve para politikaları "bağımsız" Merkez Bankası tarafından yürütülecekti. Merkez Bankası'nın ekonomi içindeki yerini-sorumluluğunu sadece "fiyat istikrarı" olarak belirleyen 1980 sonrasında neo-liberal ekonomi anlayışı, 2000 Programı ile kısmen ancak 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Ek Programı ile bütünüyle gerçekleştirildi; bu neo-liberal ekonomi anlayışı Ek Program'ın "15 günde 15 yasa" hedefi ile 2001 yılının yaz başında tam uygulamasını buldu. Artık Merkez Bankası tam anlamıyla "bağımsızdı" ve bir tek hedefi vardı, o da "fiyat istikrarının sağlanması" idi. Kur politikası artık bankanın dışında kalmıştı. Merkez Bankası'nın bir kur taahhüdü yoktu. Sadece "fiyat istikrarını" sağlama anlamında aşırı dalgalanmalarda kur düzeylerine piyasada

alım-satım yolu ile müdahale edebilecekti. Para politikası ise tümüyle "enflasyon hedeflemesi" çerçevesinde tanımlanacaktı. Merkez Bankası üst yönetimi, bankanın iktisat politikası yönetimindeki yerini; "Kur bizim politika aracımız değildir" diyerek ifade ediyordu. Enflasyonla mücadeleyi hedefleyen Merkez Bankası temel politika aracını, "kısa vadeli faiz oranları" olarak belirleyecekti.

Merkez Bankası 1980 sonrasında, uzun bir uğraştan sonra "siyasetin" elinden, "populist uygulayıcıların elinden" kurtarılmıştı. Bilinmektedir ki, 1980 sonrasında özellikle serbest faiz uygulamasının başladığı dönemden başlayarak Türk Bankacılık sistemi 4 kez çok ciddi bankacılık krizleri yaşamış, çok sayıda banka hep idari müdahaleler ile kapanmış, tasfiye olmuştur. 1990 Programı, Merkez Bankası'nı özerkleştirip daha sonra da bağımsız hale getirirken, aynı zamanda bankaları da kamu, hazine denetiminden çıkartmış ve bağımsız denetim yapısı oluşturarak BDDK sorumluluğuna bırakmıştır.

1998 yakın izleme ve 2000-2008 Standby programlarına öncülük eden ve Türk sermaye kesiminin açık hedeflerini belirleyen 1995 tarihli TUSİAD çalışmasının⁴ en önemli bölümü, Merkez Bankası'nın "siyasetin elinden kurtarılmasına" dönük para politikalarına ayrılmıştı. 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş programı ile sermayenin bu talebi karşılanmış, Merkez Bankası'nın "bağımsızlığı" gerçekleştirilmiş ve kamu yönetiminin dışına çıkartılmıştır.

Merkez Bankası'nın yasa ile belirlenen tek görevi, "fiyat istikrarı" olarak saptandıktan sonra, Merkez Bankası takip eden süreçte, "Enflasyon Hedeflemesine" geçti. 2006 yılında başlayan "enflasyon hedeflemesi" için belirlenen tahmin aralıkları ve tahminleri tutmadı. 2008 son çeyreğinde derinleşen ekonomik kriz nedeniyle Merkez Bankası enflasyon hedeflemesinden vazgeçti. Başlangıçta hedef ufku 3 yıl olarak belirlenmişti; ancak bu dönemde hiçbir hedef tutmayınca Merkez Bankası uygulamayı izlemekten vazgeçti.

Merkez Bankası'nın enflasyon hedeflemesini arka plana iten kararında belli bir ölçüde, şiddetle yaşanan 2008 finansal krizinin zaman içinde ekonomik krizle birleşmesi; uzun döneme yayılacağı ve derinleşeceği nin ortaya çıkması etkili oldu. Ekonomileri

Merkez Bankası'nın 2001 yılında bağımsızlaştırılması ile birlikte, bankanın üstlendiği tek görev "fiyat istikrarı" olarak belirleniyor. Bu, Türk Merkez Bankası'nın tek başına hedeflediği bir durum değil.

Merkez Bankaları, kriz ile birlikte iktisat politikalarını yönetmenin en etkili, tek kurumu haline gelmişti. Bu konumu ile Merkez Bankaları'nın "bağımsızlığı" artık tartışma dışıdır.

kriz ortamından çıkartmak için alınacak kararların enflasyonu tetikleyebileceği baştan kabul ediliyordu. Kriz ortamı yaygınlaştıkça Merkez Bankaları'nın tek hedefinin "fiyat istikrarı" olduğu yönündeki neo-liberal köktenci anlayış esnedi. Merkez Bankaları'nın büyümeyi ve istihdamı öncelikle desteklemesi gereği tartışılmaya başladı.

Merkez Bankası'nın temel amacının fiyat istikrarı olduğu vurgulanmaya devam etti. Aynı zamanda bankanın kuruluş kanununun, finansal sistemde istikrarı sağlayıcı tedbirleri almakla da bankayı görevlendiği, fiyat istikrarı ve finansal istikrarın birbirlerini tamamlayıcı iki önemli hedef olduğu hatırlatıldı. Merkez Bankası Türkiye'de finansal istikrardan sorumlu kurumlardan biriydi. Merkez Bankası, gözetim ve denetimden sorumlu diğer kurumlardan farklı olarak finansal istikrara makro açıdan bakmakla yükümlüydü. Böylece Merkez Bankası yönetimi, kriz döneminde "tek hedefinin, sorumluluğunun" fiyat istikrarı olamadığını, finansal istikrarı sağlama yükümlülüğünün de olduğunu piyasalara anlatıyordu.

Yaşanmakta olan kriz koşulları; "içinde bulunduğumuz küresel konjonktür, Merkez Bankası'nın, temel politika aracı olan kısa vadeli faizlerle birlikte, likidite yönetimi ve zorunlu karşılıklar gibi alternatif araçların da etkin biçimde kullanıldığı bir politika bileşimini uygulanmasını gerekli kılmaktadır."⁵

Merkez Bankaları, kriz ile birlikte iktisat politikalarını yönetmenin en etkili, tek kurumu haline gelmişti. Kriz günümüzde 7. yılını sürdürürken, Merkez Bankaları'nın bu yükümlülükleri devam etmektedir. Bu konumu ile Merkez Bankaları'nın "bağımsızlığı" artık tartışma dışıdır. Devletlerin, hükümetlerin en etkili "idari" doğrudan müdahale aracıdır. Kriz Merkez Bankaları'nın görev ve sorumluluklarını etkilemiştir. Ancak Merkez Bankaları görünürde tüm bu kararları "bağımsız" olarak almaktadır. Bu görüşe inanabilmek, yaşanan 7 yıllık deneyimden sonra çok zor. Merkez Bankaları görünürde "bağımsız" ama "ne kadar bağımsız". Bu sorunun yanıtını ararken ABD, FED örneği çok çarpıcıdır.

merkez bankaları'nın görevleri

2007 Ağustos ayında ABD'de finansal kri-

zin patlak vermesinden sonra FED, yeni başkanı Bernanke ile piyasalara öylesine doğrudan müdahaleye başlıyordu ki, pek çok çevre dehşet içinde ne olduğunu anlamaya çalışıyordu. Çünkü Bernanke FED'in başına gelmeden önceki 30 yıllık akademik kariyerinde tavizsiz olarak, Merkez Bankaları'nın görevlerini ekonomik büyümenin sağlanması veya istihdamın korunması gibi konularla ilgili olamayacağına savuna gelmişti. Şimdi ekonomik aktivitenin korunması için elindeki bütün Merkez Bankası kaynaklarını piyasalara sunmaktaydı. Ayrıca merkezi hükümetin mali desteği de sürüyordu. Bernanke'nin ABD tarihinin en çok para basan FED Başkanı olarak hatırlanacağı kesindir.

Bugünlerde, Türkiye'de Merkez Bankası'nın bağımsızlığı ile ilgili ilginç bir tartışma yaşandı. Tartışma ekonomik değil, bütünüyle siyasi idi. Cumhurbaşkanı ile Merkez Bankası arasında süren şiddetli "faiz" kavgası sırasında, Cumhurbaşkanlığı makamından, Merkez Bankası'nın yeniden kamu denetimi altına alınabileceği yönünde açıklamalar yapıldı. Daha önce 2006-2008 arasındaki sürtüşmelerde de yaşanmıştı. Son yaşanan tartışma, "bağımsızlık" kararının 14 yıllık geçmişine karşın tartışmanın sürdüğünün göstergesi. Bağımsız Merkez Bankası, bağımsız Merkez Bankacılığı'nın "tek hedef, tek araç" politikası, Merkez Bankası'nın "siyasetin elinden kurtarılmasına" dönük para politikaları, Merkez Bankası'nın, temel politika aracı olan kısa vadeli faiz uygulaması... Bütün bunlar tartışılıyor.

Dokuz yıl önce yazılmış bir mektubu hatırlıyoruz; şunlar vurgulanıyordu: "Bugün neden konuşuyorum? Geçmişte A. Greenspan'ın FED'ine ve İngiltere Merkez Bankası'na para politikasında güçlü hizmet vermiş olan araçlar değişmek zorunda". "Bu durum tabii ki ümitsiz değil. Ama borçlanmayı düzenleyecek yeni ve rasyonel regülasyonlar gerekli. Böyle durumlarda büyük depresyonda önerdiğimiz gibi Merkez Bankası ve Hazine 'son borç veren' olmalı ve kendileri de borçlanmamalı. Spekülatif piyasalar kendi kendilerini düzeltemezler. Böyle ortamlarda orta-yol izlenmelidir. Piyasa güçlerine fazla serbesti vermek iyi değildir."⁶ Vurgusu açıktır.

Dr. Samuelson'un bu mektubunun üzerinden dokuz yıl geçti. 2007 yılındaki ilk kriz

dalgasından sonra yazmıştı. Çok açık bir şekilde uyarıyordu; piyasa güçlerine fazla serbesti vermek iyi değildir. Bir dönemin bittiği artık daha yaygın kabul görüyor.

Sonnotlar

- 1 26 Aralık 1999 tarihli Niyet mektubu.
- 2 BSB-Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2003 Yılı Bütçesi ve 3 Mart İstikrar Paketi Üzerinde Değerlendirmeler. Mart 2003. www.bagimsizsosyalbilimciler.org
- 3 Türkiye 1975 yılından günümüze kalıcı fiyat istikrarını sağlayamamıştır. Yaklaşık 40 yıldır uygulanan istikrar programlarına karşın “enflasyon” bugün de ön sıradaki temel ekonomik sorun olmaya devam etmektedir.
- 4 Türkiye'nin IMF Yakın Denetimi altında 10 yıl yaşadıkten sonra programdan çıktığı 2008 Mayıs sonundan günümüze, kısaca 1999 IMF-Dünya Bankası Programı ile dayatılan “istikrarı” aramaya hala devam ediyor. Türkiye'ye bazı kesimler (açık söylemle bu programın esas yerli sahipleri) hala 2015 yılında “istikrarın” sağlanmasının önemini anlatıyor. 1998 Temmuz ayında açıklanan “Yakın İzleme Anlaşması” ile başlayan kesintisiz 10 yıl boyunca IMF'nin yakın denetiminde uygulanan “İstikrar-Yapısal Uyum Programı” sermayenin talebi olarak ortaya konmuş bir programdır; ilk biçimi 1994 krizinden sonra, 1995 yılında, TÜSİAD tarafından hazırlatılan “Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru” (TÜSİAD-T-95/6-180) adlı çalışmada ana hatları ile birlikte yer almıştır. Türkiye bu program doğrultusunda hala “istikrar” aramaya devam etmektedir.
- 5 B. Bernanke, FED Başkanı, Eylül 2008'de, Senato'da, özel oturumda, “yaşanmakta olan krizin yarattığı kayıpların en kötümser tahminleri bile aştığını”, “krizin yaygınlaşabileceğini” söylüyordu.
- 6 Dr. Paul Samuelson; 27 Kasım 2007, H. Tribune

uluslararası gıda rejimi ve türkiye tarımı

Emine Tahsin*

özet

Bu çalışma 2000'li yıllarda Türkiye'de tarım üretimini belirleyen koşullara odaklanmayı amaçlamaktadır. Öncelikle 2000'li yıllarda uluslararası gıda rejiminin temel dayanaklarını oluşturan olgular analiz edilirken, Türkiye tarımının söz konusu gıda rejiminden bağımsız şekillenmediği veri alınmaktadır. Bununla birlikte Türkiye tarımının 1999 tarihli IMF niyet mektubu ile ivme kazanan, AB (Avrupa Birliği) Ortak Tarım Politikası ile tarım ticaretinde DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) kurallarına uyum sürecini kapsayan TRUP (Tarım Reformu Uygulama Projesi) ile birlikte köklü bir dönüşüm sürecine girdiği saptaması yapılmaktadır. TRUP politikalarının sonuçları bu kapsamda ele alınmakta, özellikle Doğrudan Gelir Destekleme (DGD) sistemi gibi politikaların tarımsal üretim koşullarını ne şekilde etkilediği tartışılmaya çalışılmaktadır. Diğer yandan son yıllarda uluslararası gıda fiyatlarındaki artışın Türkiye gibi ülkelerde gıda güvenliği sorununu gündeme getirdiği dikkate alınmakta, gıda fiyatlarındaki artışın nedenleri ve sonuçları irdelenmeye çalışılmaktadır. Buna ek olarak TRUP süreci ile uluslararası gıda fiyatları arasında ne tür bir bağlantı olduğu ile uluslararası gıda fiyatlarındaki artışın Türkiye'deki tarımsal yapılara olası etkileri tartışılmaya çalışılmaktadır.

anahtar kelimeler: Türkiye'de Tarımsal Yapılar, Tarım Reformu Uygulama Projesi, Uluslararası Gıda Fiyatları, Uluslararası Gıda rejimi, Gıda Güvenliği.

abstract

This paper aim to focus on the determinants of Turkish agriculture structure by the 2000s. Firstly, while analyzing the main pillars of international food regime it is suggested that determinants of Turkish agricultural structure are also being shaped under these given circumstances. In addition to these facts it is given that Turkish agricultural structure has undergone a deep transformation by the Agricultural Reform Implementation Project (ARIP) that has accelerated by the letter of intent given to IMF in 1999 and subsequently its framework was formed with the aim of harmonization to the main principles of WTO and EU Common Agriculture Policy. The main consequences of TRUP are being analyzed within this context and reforms such as Direct Income Support System has been evaluated. Besides, the reasons and effects of rise in world food prices has been considered as one of the main factor determining the international food regime and food security in developing countries. While analyzing the reasons of rise in international food prices, the relationship between ARIP and international food prices and its possible effects to Turkish agricultural structure are being questioned.

keywords: Turkish Agricultural Structure, Agricultural Reform Implementation Project, International Food Regime, International Food Prices, Food Security.

giriş

1999 tarihli IMF niyet mektubu ile ivme kazanan, AB (Avrupa Birliği) Ortak Tarım Politikası ile tarım ticaretinde DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) kurallarına uyum sürecini kapsayan TRUP (Tarım Reformu Uygulama Projesi) ile birlikte Türkiye tarımı köklü bir dönüşüm süreci içerisine girmiş

durumda. Bu bağlamda İktisat Dergisi de 2001 ve 2006 yılında yayınladığı iki ayrı sayıyı Türkiye tarımına ayırmış. 2001 tarihli sayı 412 "Yol Ayırımındaki Türk Tarımı", 2006 tarihli sayı 477 ise "Tarımda Sancılı Dönüşüm" başlıklarını taşıyor. Aradan geçen süre içerisinde söz konusu politika hedeflerine ne denli ulaşıldığını tartışmanın

* İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr.

ötesinde Türkiye tarımının mevcut yapısal sorunlarına ek başlıklar eklenmiş olduğunu ileri sürmek mümkün.

Parçalı toprak yapısı, birçok farklı coğrafi bölge ile ürün çeşitliliğini barındıran Türkiye tarımı diğer sektörlerle oranla düşük büyüme seyri ile düşük verimlilik düzeylerini barındırmaya devam etmekte. Buna ek olarak gıda güvenliği, kendine yeterlilik gibi olguların öne çıktığı tarımsal ürün fiyatlarındaki ani dalgalanmalar ile gerek üretici gerekse tüketicilerin refah düzeylerinin olumsuz etkilendiği bir süreç ile karşı karşıyayız. Gıda ve tarımsal ürün fiyatlarındaki artışlar ve hava koşulları nedeni ile öngörülemeyen olguların belirleyiciliği ön plana çıkmış durumda.

Yukarıda da belirtildiği üzere tarımda düşük büyüme eğilimi 2000'li yıllarda da devam ederken, tarımın ekonomi içindeki payının 2000 yılında yüzde 12.2'den 2014'e gelindiğinde yüzde 8.8'e gerilediği bununla birlikte tarımda istihdam edilen emek başına üretimin düşük oranda olsa da arttığı görülmektedir (FAO, 2014). Emek başına üretim düzeyindeki artışın ise yüksek teknoloji kullanımı ile gerçekleşmediği tarımsal işgücündeki azalmanın belirleyici olduğunu ileri sürmek mümkün. 2004 yılında tarım istihdamının toplam içindeki payı yüzde 37.7 iken 2014'te bu oran yüzde 29.65'e düşmüş, diğer yandan tarımda istihdam edilen kadın işgücü oranı artmıştır. 2014 verilerine göre tarımda istihdam edilen 8.11 milyon kişinin yüzde 55.17'si kadındır (FAO,2014). 2000'li yıllar tarımsal istihdamdan üç milyon kişinin koptuğu yıllar (Boratav,2015a) olurken tarım dışına çıkan işgücünün hangi sektörlerde hangi koşullarda istihdam edildiği de ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırsal nüfus azalırken, kırdan şehirlere göç olgusuna yoksulluk tartışmaları eşlik etmektedir.

2000'li yıllarda iç ticaret hadleri tarım aleyhine gerçekleşirken, elde edilen büyüme sürecine rağmen kırdaki yoksulluk verilerinin kentlere göre artması da dikkat çekmektedir. Özellikle kır emekçileri açısından 2000'li yıllar yoksullaşma eğiliminin arttığı yıllar olarak da anılmaktadır

(Boratav,2015a, 2015b). 1998-2007 zaman dilimi dikkate alındığında tarımsal iç ticaret hadlerinde ortalama olarak yüzde 3.5, başlangıç ve bitim yılları arasında ise yüzde 35'lik bir gerilemenin gerçekleştiği gözlemlenmektedir (Boratav, 2015a: 57). Boratav (2015a), 2001 krizinin ardından fiyatlardaki etkinin kalıcı sonuçlarından bahsetmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir.

Tarımsal üretimin yıllık ortalama büyüme hızının 2000'li yıllarda da nüfus artış hızının altında kalırken esas olarak tarımsal ürün arzının "artırılamaması" sorunu, ürün bazında arz-talep dengesinde dalgalanmalar öne çıkmaktadır.

Ana sektörlerde ihracat verilerine göre tarımın payı 2000 yılında yüzde 6.0 iken 2010'da yüzde 4.3 olarak tespit edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2015). Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2013) ise tarım ihracatının toplam ihracat içindeki oranını 2002 yılı için yüzde 11.2, 2012 yılı için ise yüzde 10.5 olarak açıklamaktadır. Bakanlığa göre; "bitkisel ürünlere dayalı gıda ürünleri, yüzde 90'ı aşan paylarla tarım ürünleri ihracatının temel maddeleri durumundadır. Hayvancılık, su ve orman ürünlerinin katkıları ihmal edilebilir oranlara gerilemiştir. İhracatın yaklaşık yarısı meyve sebze grubuna aittir. Meyve sebze son yıllarda ihracatı hızlı bir şekilde artan tahıl ve tahıl ürünleri grubu izlemektedir. Bu ürün grubundaki gelişme Türkiye'nin Orta-doğu pazarlarına yönelmesi ile mümkün olmuştur. Tarım ürünleri ithalatı bileşimi incelendiğinde ise tarımsal hammaddelerin payının yüzde 40-50 düzeyinde olduğu görülmektedir. Tarımsal hammaddeler içinde en büyük payı tekstil sanayiinde kullanılan hammaddeler oluşturmaktadır." Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın (2013) verilerine göre tarımın ithalattaki payı 2002 yılında yüzde 7.7 iken 2012'de yüzde 6.9 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte tarımsal ürünlerin ithalat artışı tarımsal ürün ihracatından daha yüksek oranlarda gerçekleşirken, 2006-2011 yılları arasında tarımsal ithalatın ihracatı karşılama oranı yüzde 87'ye gerilemiştir. FAO Türkiye (2014) verilerine göre ise gıda

2000'li yıllarda iç ticaret hadleri tarım aleyhine gerçekleşirken, elde edilen büyüme sürecine rağmen kırdaki yoksulluk verilerinin kentlere göre artması da dikkat çekmektedir.

Neoliberal politikalarla birlikte tarımsal fiyatların belirlenme koşullarındaki farklılaşmanın küçük ölçekli üreticiye yansımaları kırsal alanda yoksulluğun artmasını da beraberinde getirmektedir.

ihracatı artışı 2006-2011 yılları arasında yüzde 18.36 oranında gerçekleşirken aynı dönemde gıda ithalatındaki artış yüzde 27.39 olarak hesaplanmıştır.

uluslararası gıda rejiminin¹ dayanakları ve türkiye tarımı

Şüphesiz Türkiye'deki tarımsal yapılar uluslararası gıda rejiminin² temel dayanaklarını veri alıyor ve de bu yapı içindeki sorunlardan bağımsız şekillenmiyor. AB ortak tarım politikası ile DTÖ tarım politikalarına uyum sürecini kapsayan politikaların öncelikli hedefi tarımda rekabetçi piyasaların yaratılması ile makro ölçekte etkinliğin sağlanması oldu. Bu koşullar altında Türkiye tarımının uluslararası gıda rejiminin değişen koşullarına uyum sağlanması öngörülmekte idi. Ancak neoliberal politikaların ağırlık kazanması ile Bretton Woods kurumlarının tarım alanına yönelik politika değişikliği, özellikle 1990'lı yıllar ile birlikte tarım ticaretinin DTÖ bünyesinde tanımlanması süreci birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir.

Tarımsal yapıların dönüşümüne, "kapitalist" tarımın dönüşümü çerçevesinde bakan Bernstein'e göre, ikinci gıda rejiminin 1970'lerde çöküşünün ardından, neoliberal politikaların yürürlüğe girmesi ile birlikte yeni bir gıda rejiminin dayanakları ortaya çıkmış durumda. Küreselleşme ve neoliberal politikaların belirleyen olduğu bu süreçte ticari ve finansal serbestleşme, kuralsızlaştırma, özelleştirme ve deregülasyon politikaları tarımsal yapı ve üretim koşullarını belirlemekte, yeni gıda rejimi çok taraflı ticaret ve şirketlerin hedeflerine göre şekillenmektedir (Friedmann, 1993). Bernestein (2009) finanslaşma, uluslararası ticarete artan kuralsızlaşma ve de uluslararası tarım ve sanayi şirketlerinin üretim, satın alma satış stratejileri ve teknolojilerindeki değişiklik ile bilgi teknolojilerindeki değişimi, tarımsal üretimin yapısında köklü değişikliğe neden olan temel olgular olarak sıralamakta, tarım ile ilgili tartışma başlıklarını bu çerçeveye dayanarak ele almaktadır. Timmer (2006:5) 1980'lerin ortasından itibaren tarımsal yapı ve üretim koşullarını belirleyen üç te-

mel değişiklikten bahsetmektedir;

1) Tarımsal alanda biyoteknolojinin gelişimi; Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların (GDO)³ üretiminden bağımsız olarak teknoloji alanında ortaya çıkan gelişmeler ile tarımda verimlilik artışının sınırlarının zorlayan etkilerin ortaya çıkması.(Timmer, 2003, Mew vd. 2003 aktaran Timmer, 2006:5.)

2) Süpermarket zincirlerinin toptan ve perakende gıda piyasalarını dönüştürmesi, gıda arz zincirlerinin işleyişini farklılaştıran ve de söz konusu piyasalardaki değişimi hızlandıran bir süreci ortaya çıkması (Reardon, 2005). Bu gelişimin en yoksul ülkeleri dahi kapsıyor olması küçük ölçekli üretici ile gıda arzı zincirleri arasındaki bağlantıların nasıl sağlanacağı sorunu beraberinde getirmesi.

3) Yoksulluğu belirleyen koşullar farklılaşırken, tarımsal üretim artışının yoksulluğu azaltıcı politikalarındaki rolünü tanımlamaya yönelik yeni yaklaşımların ortaya çıkması. Neoliberal politikaların tarım alanındaki sonuçları ise beklenenin aksine çiftçilerin rekabet koşullarını güçlendirmeyen, özel sektörün sadece karlılığı yüksek girdi piyasalarına yatırım yapması (tohum vb.) ve de belli girdi piyasalarına neredeyse hiç girilmemesi (Kherallah vd., 2002 aktaran Oya, 2007:219), kamu yatırımlarının düşmesi ile sermaye yetersizliği, boçların artması ve verimliliğin düşmesi sorunlarıyla boğuşan başarısız çiftçilerin tarım dışında alternatif gelir kaynakları aramak zorunda kalmalarına yol açmıştır (aktaran Oya, 2007: 219, Bryceson, 1999, Kay, 2002, Oya, 2001; Ponte, 2002). 1980'li ve 1990'lı yıllarda girdi ve yurt içinde üretilen gıda fiyatlarının yükselmesi (ihracat fiyatlarının dünya fiyatları ile eşitlenmesi), sermaye sorunu yaşayan çiftçiler ile topraksız işçilerin koşullarını olumsuz etkilerken, tarımsal fiyatlar zengin çiftçiler ile yerel tüccarların lehine sonuçlar doğurmuştur (Gibbon ve diğerleri 1993, Kay 2002, Ponte 2002 aktaran Oya, 2007: 219). Özellikle neoliberal politikalarla birlikte tarımsal fiyatların belirlenme koşullarındaki farklılaşmanın küçük ölçekli üreticiye yansımaları kırsal alanda yoksulluğun artmasını da beraberinde ge-

tirmektedir. Bölgesel ve de mevsimsel fiyat dalgalanmalarına karşı ürünlerini daha düşük fiyattan satmak durumunda olan çiftçiler söz konusu politikalardan daha fazla etkilenmektedir. (Gibbon vd. 1993; Kay, 2002; Ponte, 2002, aktaran Timmer, 2002:6)

Türkiye özelinde de söz konusu politikalar; fiyat ve girdi sübvansiyonlarının geri çekilmesi ve bunun yerine Doğrudan Gelir Destekleme (DGD) sisteminin getirilmesi, tarım teşvik kredilerine yönelik düzenlemeler, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin yeniden yapılandırılması, tarımsal ürünlerin pazarlamasında ve kalite kontrolü üzerindeki yetki ve sorumluluğun kamu kuruluşlarından özel kurumlara kayması ile tarımsal üretim ve pazarlama koşullarında köklü değişikliklere yol açmış durumda.

2001 krizinin ardından uygulamaya sokulan DGD sistemi mülkiyet esaslı ve dönüme göre sabit getirili bir destek politikası olması nedeni ile özellikle küçük üretici aleyhine işleyen, ağıl hayvancılık ve seracılık faaliyetlerinin cezalandırıldığı bir sistem olmuş, toprak yoğun olarak çalışan dikili tarım üreticilerinin görece olarak daha az desteklenmesini beraberinde getirmiştir (Oyan, 2015). Bununla birlikte söz konusu politikaların çiftçiyi üretimden uzaklaştırma sonuçları doğurduğu belirtilmektedir. DGD sistemi 2008 yılında eşitsiz kaynak aktarımına yol açması vb. nedenler ile sonlandırılmış, bunun yerine yeni bir teşvik sistemi getirilmemiş, daha çok dönemin ihtiyaçları dikkate alınarak ürün bazında fiyat ve prim desteklerine devam edilmiştir. Bununla birlikte 2002-2008 yılları arasında tarımsal destekler GSMH'nin yüzde 0.5'ine gerilerken, 2006 tarihli Tarım Kanunu'na göre "tarımsal destekler milli gelirin yüzde birinden az olamaz" hükmünün dahi uygulanmadığı görülmektedir (Oyan, 2015). Akder (2008, 34) ise DGD sisteminin yüzde dağılımına bakıldığında ödemelerin istenen oranda uygulanmadığını belirtirken, sistemin etkin bir şekilde uygulanmadığını belirtmektedir. Özellikle belli ürünlerde uygulanan fiyat desteklerinin toplamının DGD'den yüksek olduğu

vurgulanmaktadır (2003-2008 döneminde tahıllara yüksek fiyat desteği sürdürülmüş, yağlı tohumlar için prim ödemelerine devam edilmiştir).

Diğer yandan mevcut destek politikası yerine ikame edilen DGD sistemi fiyat dalgalanmalarına yol açarken, tarımı destekleme politikalarının "plansız" ve de "dönemsel/günlük" beklentilere göre şekillenme koşullarını beraberinde getirmektedir. DGD yerine prim ve destek ödemelerinin gübre ve mazotta yoğunlaştığı görülürken söz konusu desteklerin GSYİH içindeki payı yüzde 1'i aşmayan bir düzeyde seyretmektedir.

Yine bu dönem zarfında tarımsal ürünlerin üretiminde çeşitlilik ve etkinlik hedefini temel alan alternatif ürün projesi de DGD uygulamalarına benzer olarak başarısızlıkla sonuçlanırken, 2010 yılından itibaren uygulamaya sokulan tarımda havza modeli ile kırsal kalkınma olgusu ön plana çıkarılmaya çalışılmaktadır. Ancak havza modelini bir tarım politikası olarak değerlendirmenin mümkün olamayacağı iddia edilmekte, daha çok coğrafik ayrıştırmaya gidilerek teşvik ve prim politikalarının belirlenmesine çalışıldığı görülmektedir.

Diğer yandan kredi, girdi ürün piyasalarındaki çeşitlenmeler ile küresel düzeyde bağlantılar daha ileri teknoloji ve üretim tekniklerine kolay erişim gibi gelişmeler tarım piyasalarının uluslararasılaşmasının olumlu yönleri olarak gösterilmektedir. Türkiye genelinde de yabancı sermaye yatırımları gıda arzı zincirlerinde, işlenmiş gıda ve de gıda perakendeciliği alanlarında yoğunlaşmaktadır (Hawkis vd.,2009:23). Gıda arzı zincirleri, tohumdan, tarım kimyasallarına, işlenmiş gıda, toptancılık ve de pazarlama şirketlerine kadar ulusal ile küresel bağlantıları sağlayan bir ağa sahip olurken tarımsal üretim ve de piyasalara ulaşma noktasında önemli bir işleve sahip olmaktadır. Şüphesiz 2000'li yıllar Türkiye tarımı açısından da küresel tedarik zincirleri ile daha yoğun bir bütünleşme sürecine işaret etmekte, bununla birlikte tarımsal üretim küresel tedarik zincirleri ile bütünleşme koşullarına dair daha ayrıntılı çalışmaların gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Mevcut destek politikası yerine ikame edilen DGD sistemi fiyat dalgalanmalarına yol açarken, tarımı destekleme politikalarının "plansız" ve de "dönemsel/günlük" beklentilere göre şekillenme koşullarını beraberinde getirmektedir.

Uluslararası gıda fiyatlarındaki artışın gıda krizi ve gıda güvenliği sorununu yeniden gündeme getirmesi Türkiye vb. ülkeler açısından ek sorunları beraberinde getiriyor.

Örneğin, küresel gıda arzı zincirlerinin başlangıç noktası olarak kabul edilen tohum üretim koşulları ile ithalatı Türkiye’de tarımsal üretim koşullarını belirleyen temel olgular arasında yer almakta, diğer yandan kimyasal gübre tüketiminin ithalata bağımlı olarak gerçekleşmesi girdi maliyetlerini olumsuz etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarımın finansmanı noktasındaki bir diğer önemli değişiklik devlet bankaları dışında özel bankaların (Denizbank, Garanti Bankası) çiftçiye kredi vermeye başlaması olarak gösterilebilir (Şengül, Sarıbal, 2015). Özel bankaların toplam içindeki yüzdesi düşük olmasına rağmen tarımsal kredi piyasalarındaki değişim, borçluluk-finanslaşma ilişkisine dair yeni olgular ortaya çıkarmaktadır. 2000 sonrasında 250 milyon TL’lik Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) kredisiyle birliklere kullanılan kredilerden dolayı Tarım Satış Kooperatifi Birliklerinin birikmiş borçları 2013 itibariyle faizleriyle birlikte 1 milyar TL’yi aşmış durumda (Oyan, 2013). Buna, bankalara olan borçlar dahil edildiğinde çiftçinin borç yükünün artış düzeyleri dikkat çekmektedir. Bununla birlikte 2000’li yıllar, Türkiye’de gıda şirketlerinin BİST içinde en çok kazandıran şirketler arasında yer aldığı, gıda şirketlerinin satın alma ve birleşmeler ile gündeme geldikleri bir dönem oldu. Bu da tarımda finanslaşmanın gıda şirketleri bazında (Keyder ve Yenal, 2013) ele alınması gerekliliğini beraberinde getirmekte.

Sonuç olarak Türkiye’de tarımsal piyasalarda yaşanan liberalizasyon, kuralsızlaştırma ve de finanslaşma süreci 2000’li yıllarda özellikle küçük ölçekli üreticileri “pazar insiyatifine” (Keyder ve Yenal, 2013) bırakan bir yapıyı beraberinde getirirken, tarım sektörünün rekabetçi bir yapıya kavuşmadığı, etkinlik ve verimlilik sorununun aşılamadığı gözlemlenmektedir.

uluslararası gıda fiyatlarındaki artış ve türkiye tarımı

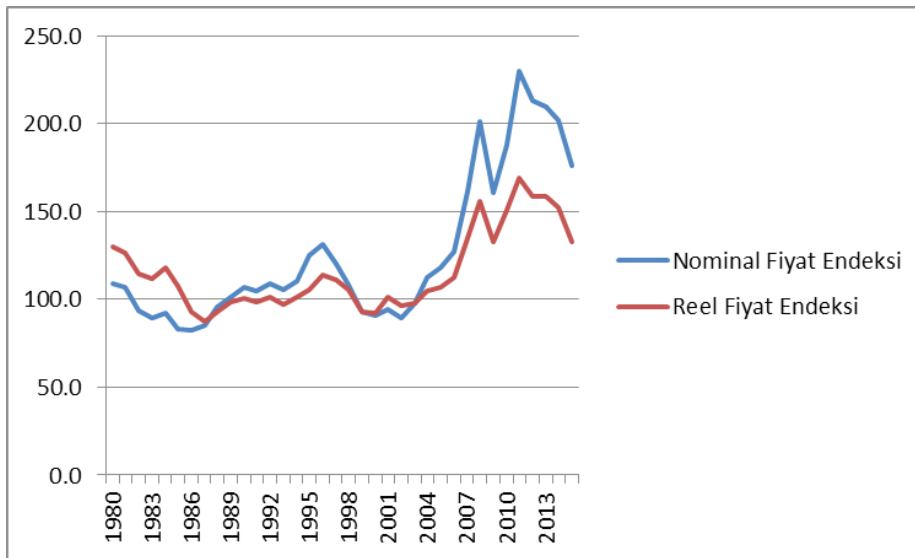
Tarımsal üretimi gerçekleştiren çiftçiler ile pazar arasındaki bağlantıların yeni kural-lara göre şekillendiği bu dönemde “aracı kurum ya da kişilerin” tarım ürünlerinin

fiyatları belirlemedeki rolünün giderek arttığı gözlemlenmektedir.

Diğer yandan uluslararası gıda fiyatlarındaki artışın gıda krizi ve gıda güvenliği sorununu yeniden gündeme getirmesi Türkiye vb. ülkeler açısından ek sorunları beraberinde getiriyor. Türkiye’nin son yıllarda artan gıda fiyatlarının uluslararası fiyatlardaki artışlardan ne denli etkilendiği gündeme gelirken diğer yandan Türkiye’de gıda güvenliği tartışmaları bu sürece eşlik ediyor. Gıda güvenliği uzun yıllar boyunca özellikle “kendine-yeterlilik” olarak algılanmasına rağmen yalnızca üretime odaklı bir “kendine yeterlilik” bakışının yeterli olmadığı, günümüz gıda güvenliği tanımının daha çok “gıdanın fiziksel bulunabilirliği” boyutuyla ilişkili olduğu ve bu boyutun gıda güvenliliğinin yalnızca bir parçası olduğu belirtilmektedir. FAO (2012) gıda güvenliğinin sağlanması için dört boyutun; (1) Gıdanın Bulunabilirliği, (2) Gıdanın Erişilebilirliği, (3) Gıdanın Kalite ve Güvenilirliği ve (4) İlk Üç Boyutun İstikrarlılığı, aynı anda gerçekleşmesi gerektiğini belirtmektedir.

2007/2008 krizi ile birlikte üçlü kriz⁴ (küresel kalkınma, finans ve çevre) olarak da adlandırılan süreç, tarımsal alanda gıda fiyatlarında ani artışların yaşanması ile kırsal alanda yoksulluk ve tarım bağlantısının farklı bir boyut kazanmasını beraberinde getirdi. Gıda fiyatlarındaki ani artış gıda güvenliği sorunu yaşayan yoksul Afrika ve Asya ülkelerinde gıda ayaklanmalarına da yol açarken, FAO verilerine göre 34 ülke yüksek yakıt ve gıda fiyatlarından dolayı ciddi şekilde gıda güvenliği krizi yaşamaktadır.

Gıda krizinin nedenlerine yönelik ortaya konan yaklaşımlar aslında tarım ve kalkınma sorununun ulaştığı boyutu da ortaya koymaktadır. Gelişmeler gıda güvenliği sorununun henüz aşılamadığını gözler önüne sererken, 1980 sonrası tarımsal yapılarda ortaya çıkan farklılaşmaların sonuçlarını da tartışmayı gerekli kılmaktadır. 2005’ten başlayarak 2008’de zirve yapan küresel tahıl fiyatlarındaki dramatik enflasyon ikinci uluslararası gıda rejiminin sonunun başlangıcı olan 1970’lerin aynı

Şekil 1: FAO gıda fiyat endeksi (2002-2004=100)

Kaynak: FAO(2015)

nedenlerle değilse de bir tekrarı niteliğindedir. (Bernstein,2009: 104).

2006 yılında 127 olan FAO gıda fiyat endeksi 2007'de 159'a yükselirken 2008 yılında hızlı ve beklenmedik bir artış ile 200'e yükseldi. 2009 yılında endekste düşüş yaşanırken 2010 yılında endeks 185 olarak gerçekleşti, 2011 (Kasım, 2011) yılında ise tekrardan yükselme eğilimine girdi (Wise ve Murhpy, 2012). 2012 yılında reel fiyatlarla görece olarak düşüş yaşanmasına rağmen gıda fiyatlarının 2007 düzeyinde seyrettiği görülmektedir (bkz. Şekil 1). 2015 yılı itibari ile düşüş eğiliminin devam ettiği ancak tarımsal fiyatların düzeyinin 2007 yılının değerlerinin altında düşmediği görülmektedir.

2008 krizinin ardından hızla ve beklenmedik bir şekilde artan fiyatlara rağmen 2008'in ikinci yarısında fiyatların düşme eğilimine girmesi de arz ve talep koşullarında herhangi bir farklılaşma olmadan fiyatların farklılaşabildiğinin göstergesi olarak değerlendirilmekte, spekülasyon olgusu öne çıkmaktadır. Pirinç, mısır, soya fasulyesi ve tahılda hızlı fiyat artışları yaşanırken, arz ve talep koşullarında dengesizlik söz konusu değildir. Hatta bazı malların 2007/2008'de olağan olmayan bir şekilde azalmasına rağmen, bu gelişme kısa vadede keskin dalgalanmaların nedenini açıklamaya yeterli değildir. Ani fiyat

artışının reel ekonomideki eğilimlere göre açıklamak mümkün görünmemekte, piyasalardaki spekülasyon aktivitesinin belirleyiciliği öne çıkmaktadır (Ghosh, 2010:77).

Dünya Bankası gıda krizinin nedenlerini mısır temelli biyoyakıt üretiminin genişlemesi, büyük üretici ülkelerde yaşanan arz şokları, büyük ülkelerdeki (Hindistan ve Çin) talep artışı, enerji fiyatlarındaki artış ile birlikte çiftçilerin maliyetlerinin artması, tahıl üreten ülkelerin ihracat kısıtlamaları uygulamaları gibi nedenlere dayandırmaktadır (Toye, 2009 aktaran Oya, 2011:19). IFPRI (International Food Policy Research Institute) gıda fiyatlarında etki şiddetine göre yaptığı sıralamada, tarımsal fiyatlardaki artış; (1) Gelir ve Talep artışı (talep yapısındaki değişim) (2) Biyoyakıtlar (enerji fiyatları) (3) Verim artışı ve teknoloji geliştirme konusunda yatırım eksikliği (4) Dış ticaret politikaları ve düşük stoklar (5) Üretim şokları (iklim değişikliği) (6) Yüksek girdi ve taşıma maliyetleri (enerji fiyatları), (7) Nüfus artışı, gibi nedenlere bağlanmaktadır.

Arz talep dengesizlikleri gıda fiyatlarında artışa neden olmaktadır; ancak gıda fiyatlarının yükselişe geçtiği dönemde talep sorununun olmadığı görülmektedir. Bulgular gıda krizinin reel üretim ve talep koşullarına bağlı ortaya çıkmadığını göstermektedir. FAO verileri üretilen gıda

FAO verileri üretilen gıda hacminin açlık ve yetersiz beslenmenin nedeni olarak gösterilmesinin mümkün olmadığını, üretilen gıdanın ihtiyaçların üzerinde olduğunu ortaya koyuyor.

**Finansal
spekülasyon
nedeni ile gıda
piyasalarında
yaşanan
dalgalanmalar
gıda krizinin temel
nedenleri olarak
gösterilmektedir.**

hacminin açlık ve yetersiz beslenmenin nedeni olarak gösterilmesinin mümkün olmadığını, üretilen gıdanın ihtiyaçların üzerinde olduğunu ortaya koyuyor. Yine 2005-2008 yılları arasında gıda talebine yönelik önemli bir değişikliğin ortaya çıkmadığı dikkate alındığında arz yanlı faktörlerin gıda krizinin ortaya çıkışında daha belirgin olduğu ileri sürülmektedir. Buna bağlı olarak, biyoyakıt üretimi için ürün ekim biçimlerinin farklılaşması, girdi fiyatlarının maliyetinin yüksekliği ve de ekilebilir toprağın azalması, yetersiz kamu yatırımları ve iklim değişikliğinin etkileri üzerinde durulmaktadır (Lang, 2010). Ghosh (2011) ise gıda arzını etkileyen iki temel faktörün önemli olduğunu belirtmektedir. Buna göre ABD ve AB'nin enerji çıkarları için yüksek oranlarda sübvansiyon edilen mısır ve soya fasülyesi üretimine ayrılan ekilebilir alanların biyoyakıt kullanımı⁵ amacına yönelik olarak kullanılması (söz konusu ürünlerin gıda ihtiyacı yerine enerji talebini karşılaması). Diğer yandan finansal spekülasyon nedeni ile gıda piyasalarında yaşanan dalgalanmalar gıda krizinin temel nedenleri olarak gösterilmektedir.

1973 gıda krizinden farklı olarak, son kriz, finanslaşma ile gıda fiyatları arasındaki ilişkinin daha açık bir şekilde kullanıldığı bir alana işaret etmektedir. Tarımsal malların vadeli ticaretinin yani finanslaşmanın kışkırttığı spekülasyonun dünya fiyatları üzerindeki etkileri (Bernstein, 2009) 21. yüzyıla özgü bir olgu olup neoliberalizmin tarım alanına yansımalarının bir sonucu olarak da değerlendirilmektedir. Wise (2013) gıda, enerji ve de finans piyasaları arasındaki "sağlıksız" ilişkinin boyutlarını ortaya koyarken, enerji şirketlerinin (örneğin Vitol) tarım mallarına yönelik portföy yatırımlarını artırdığını, dört büyük tohum şirketinin (Archer Daniels Midland (ADM), Bunge, Cargill ve Louis Dreyfus) yüksek oranda kontrol ettikleri malların finansal ticarete yatırım yaptığını dikkat çekmektedir. Son gıda krizi küresel tarım işletmelerinin artan yoğunlaşması ile küresel ekonomideki finanslaşma sürecindeki bağlantıları da ilgilendirmektedir. Gıda krizi küresel tarım şirketlerinin gelişimi ve yoğunlaşması ile

birlikte küresel ekonomide kontrol edilemeyen finanslaşmanın çifte etkisini ortaya koymaktadır (Oya, 2011:19). Sonuç olarak tarım ürünlerine ilişkin piyasalarda arz ve talep koşullarından bağımsız olarak fiyatların belirleniyor olması "finans ile tarımın" birleşmesi olarak tanımlanmaktadır. 2008 krizi ile birlikte yatırımcıların yeni yatırım alanlarından biri olarak gıda piyasalarını seçtiği saptamasında bulunan Ghosh (2010), 2000 yılında ABD'de onaylanan "Vadeli emtia piyasalarının modernleşmesi yasasını (Commodity Futures Modernization Act)" bu sürecin başlangıç noktalarından biri olarak kabul etmektedir. Böylelikle tarımla ilgili mal piyasaları her türlü finans mühendisliğine açılırken, kurumsal yatırımcıların ve de alıcıların kısa vadeli yatırımlarına açık bir alanın ortaya çıktığına dikkat çekmektedir.

Lang (2010) 2007-2008 krizinin gıda rejiminin olağan dışı bir yönünü ortaya koyduğunu ileri sürerken, uluslararası fiyat dalgalanmalarının aktarım mekanizmalarının da sorgulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Fiyatlardaki düşüş yerel fiyatlara aynı ölçülerde etki etmemektedir. Küresel gıda zincirleri, yerel tüccarlar ve üreticiler arasındaki bağlantılar fiyatların aktarım mekanizmalarını etkileyebilmekte, küresel ile yerel arasındaki bağlantıların zayıf kalması gibi bir sonuç ile karşılaşmaktadır. Wise ve Murhpy (2012:7) gıda krizinin, küresel gıda sisteminin kırılma noktalarını da ortaya koyduğunu vurgularken, biyoyakıt kullanımının genişlemesi, fiyat dalgalanmaları ile toprağa el koyma biçimlerini etkilediğini belirtmektedir. Yoksullaşan kesimlerin tarım topraklarını satması ya da bankaların toprağa yatırım yapması gibi yeni bir toprağa el koyma biçimi ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında 20 yıldır ihmal edilen politika başlıklarının tarımsal yapıları olan etkisi dikkate alınmaktadır. Tohum, ilaçlama maliyetlerindeki yüksek artışlar, sübvansiyonların azaltılması, ekilebilir alanların maliyetinin artması, çiftçilerin kurumsal kredilere ulaşma noktasında yaşadığı zorluklar, tarımsal araştırmaya yönelik kamu yatırımlarının yetersizliği (tarımsal araştırma ve yatırımlara yönelik devlet

politikalarının eksikliği), girdi maliyetlerinin yüksekliği, verimlilikte düşüş, iklimsel değişikliğin etkileri, toprak kullanımı ve doğal kaynakların kullanımı noktasında denetimsizlik ve de uygulanan yanlış politikalar (devlet müdahalesinin ve yönlendirmesinin eksikliği) tarımsal arz koşullarını olumsuz etkilemektedir.

Sonuç olarak gıda fiyat endeksinin 2008'in ikinci yarısında düşme eğilimine girmesine rağmen yerel düzeyde fiyatların yüksekliğinin devam etmesi (hatta 2 yıl öncesinden de yüksek bir noktaya ulaşması) özellikle gelirinin çoğunu gıda harcamalarına aktaran ülkelerin gıda krizinden en çok etkilenen ülkeler olmasını doğrulamakta, gıdada kendi kendine yeterlilik sorununun nasıl aşılabacağına yönelik tartışmaları tetiklemektedir. Küresel gıda ithalatı hacmi artmamasına rağmen ithalat fiyatları 2010'da 250 milyar dolar iken 2011'de 1.29 trilyon dolara yükseldi (Wise, 2011: 9). FAO verilerine göre tarımsal ithalat değeri 1990'lardan itibaren artarken özellikle 2001'den sonra tarımsal ihracat ve ithalat değerleri arasındaki açığı giderek artmaya devam etmektedir (Wise, 2011: 10). Gıda ithalatına bağımlı yapı riskli bir hale gelirken özellikle kırsal alanda yoksul nüfus ile gıda krizi arasındaki ilişki güçlenmekte, kriz ile başatma mekanizmaları, güvenlik ağları/programları gibi önermeler gündeme gelmektedir (Dünya Bankası, 2008). Kriz aynı zamanda gıda ticaretinin gıda güvenliği sorununu çözmede etkili olup olmayacağı tartışmasını da beraberinde getirmektedir. İthalatı azaltmak ve de kendi kendine yeterliliği sağlamak gıda krizine yönelik çözüm önerileri arasında yer almaktadır (La Via Campesina 2008 aktaran Hawkes vd., 2009:5) Uluslararası ve ulusal ölçekte kırsal alan ile küresel değer zincirleri arasındaki bağlantıların fiyatları belirleme koşulları, gıda zincirlerinin işleyiş biçimi, kapitalizmin sistematik unsurları olarak; finanslaşma ve spekülasyonun rolü gıdada kendi kendine yeterlilik sorununun nasıl aşılabacağına yönelik üretilen çözüm önerilerinin ihmal etmemesi gereken başlıklar olarak sıralanmaktadır (Ghosh, 2010; Oya, 2011).

Bu koşullar altında dünyanın yedinci büyük tarım ürünleri üretici ülkesi olarak

tanımlanan Türkiye'nin gıda güvenliği sorunu ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. TÜİK'in 2010 ve 2003 yılını baz alarak açıkladığı tarımsal ürün fiyatları artış eğiliminin sürekliliğini ortaya koymaktadır. Kısacası 2000'li yıllar üretici fiyat endeksi ve de ürün bazlı fiyat eğilimleri dikkate alındığında tarımsal fiyatlarda artış olgusu öne çıkmaktadır. Uluslararası gıda fiyatları azalma eğilimine girmesine rağmen Türkiye'de gıda enflasyonu artmaya devam etmektedir. Gıda enflasyonu 2015 yılının ilk çeyreğinde yüzde 14,12'ye yükselerek Ocak Enflasyon Raporu varsayımının ima ettiği düzeyin oldukça üzerinde gerçekleşmiştir (TCMB Enflasyon Raporu, 2015). Söz konusu artış 2003 yılından bu yana gerçekleşen en yüksek oran olarak kayıtlara geçerken gıda fiyatlarındaki artış eğiliminin önüne geçilemediği görülmektedir. 2000'li yıllarda gıda enflasyondaki artışın nedenlerine bakıldığında öncelikle uluslararası gıda fiyatlarındaki artış üzerinde durulmaktadır. Ancak Türkiye temelinde gıda fiyatlarındaki artışın nedenleri irdelendiğinde arz talep dengesizliği sorunlarına rağmen esas olarak girdi maliyetlerindeki artış ile üretici ile tüketici arasında fiyatları belirleme mekanizmasındaki değişimin etkili olduğu görülmektedir. 2007 yılında yaşanan kuraklık dışında tarımsal üretim miktarında (belli ürünler hariç) ani düşüşler yaşanmazken, tarımsal üretimin büyüme hızı nüfus artış hızının altında kalmaya devam ediyor. Esas olarak küresel gıda zincirlerinin başlangıç noktası tohumdan başlayarak uluslararası fiyat değişimlerine daha bağlı bir yapının varlığı tarımsal girdi maliyetlerini artıran bir etki yaratmaktadır. Diğer yandan sübvansiyon ve destekleme politikalarındaki değişim üreticilerin eline geçen fiyatların düşmesine yol açarken, pazar fiyatlarındaki artıştan üreticilerin yararlanma koşullarından bahsetmek mümkün değil. Gübre ve mazot girdilerinin (bkz. Tablo 1) yüksekliği, üretici ile pazar arasındaki "aracıların" piyasa fiyatlarını belirlemede spekülasyon olgusunu da dikkate alabilecekleri yapıların ortaya çıkması gıda fiyatlarını artırmaktadır.

Uluslararası gıda fiyatları azalma eğilimine girmesine rağmen Türkiye'de gıda enflasyonu artmaya devam etmektedir.

DTÖ ve AB politikalarını yeniden gözden geçirmeyen vaatlerin tarımsal üretim ve pazarlama koşullarına yönelik kalıcı çözümler üretmesi mümkün görünmemektedir.

Tablo 1: Mazot fiyatlarında (TL/Lt) % Değişim	
2002-2003	28
2002-2008	159
2002-2009	126
2002-2010	172
2002-2011	228
2002-2012	252
2002-2014(11 aylık ortalama)	306
Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü(2014)	

Bununla birlikte ithalat düzeyindeki artış tarımsal fiyatlarda dalgalanmaları da beraberinde getirmekte, girdi maliyetlerini artırmanın ötesinde hanehalklarının gıda harcamalarına daha yüksek pay ayırması sonucunu doğurmaktadır.

Uluslararası gıda fiyatlarına karşı Türkiye'deki fiyat artışlarının ne şekilde önüne geçilebileceği temel sorunların başında gelmektedir. Gıda krizine karşı alınan önlemler arasında; net ihracatçı ülkeler ihracat yasaklarıyla fiyatları düşük tutmaya, net ithalatçılar ise gümrükleri en aza indirerek fiyatları düşük tutmaya çalışmaktadır. Örne-

ğin Türkiye kriz öncesi buğday gümrüklerini yüzde 135'e çıkarmışken, krizle birlikte buğday gümrüklerini sıfırlamıştı. Talep-arz dengesizliklerine bağlı olarak iç fiyatlarındaki ani dalgalanmaların ithalat gümrükleri ile aşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin Türkiye'de gıda güvenliği riskini artıran yüksek et fiyatları (OECD ülkeleri arasında Türkiye en yüksek et fiyatlarına sahip ülkedir) Türkiye'de ithalat yasaklarının kaldırılması ile aşılmaya çalışılmış ancak bu tür önlemler et fiyatlarında kalıcı etkiler yaratma noktasında zayıf kalmış, et ithalatı kaliteli gıda sorununu da beraberinde getirmiştir. Hanehalkları açısından et tüketiminin düşük olmasının bir nedeni olarak da gösterilen yüksek et fiyatları 1990'lı yıllardan itibaren gündeme gelen politikaların sonucu olarak ortaya çıkarken, et tüketiminde gıda güvenliği sorunu güncelliğini korumaktadır.

sonuç

Türkiye'de tarımsal yapıların yeni gıda rejiminin dayanaklarını temel alarak ne tür koruma mekanizmaları geliştirebileceğinin belli kısıtları olmakla birlikte, tarımsal politikaların gerek üretici gerekse tüketicilerin refah düzeyini olumlu yönde etkileyecek kalıcı önlemler alınması gerekliliği ön pla-

na çıkmaktadır. TRUP üretim ve pazarlama koşullarının yeniden düzenlenmesi ihtiyacını gidermek yerine artırmıştır.

Tarımda liberalizasyon politikaları iç piyasalarda maliyetler ile fiyatlarda artışlara ve ani dalgalanmalara yol açmakta, spekülasyon olgusu öne çıkmaktadır. Ancak, DTÖ düzenlemeleri ile kendi kendine yeterlilik olgusunu sağlama koşulları çelişmekte, tarımsal girdilerin temini ile maliyetlere yönelik kalıcı çözümler üretmemesi sorunu gündeme gelmektedir.

kaynakça

- Akder, Halis, (2008), "Tarımsal Üretim ve Reform Deneyimi ve AB Ülkeleri ile Etkileşim", içinde Halis Akder, Erol Çakmak (Ed.) Türkiye'de Tarım ve Gıda: Gelişmeler, Politikalar ve Öneriler (ss.23-39), TÜSİAD yayın no: 2008-05/ 459.
- Bernstein, Henry, (2009), Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri, Yordam Kitap.
- Boratav, Korkut, (2015a), "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi", içinde Necdet Oral (Ed.), Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politikleri 1923-2013 (ss.53-67), Notabene Yayınları, 2. Baskı.
- Boratav, Korkut, (2015a), "Son 15 yılın Bölüşüm Göstergeleri", içinde Necdet Oral (Ed.), Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politikleri 1923-2013 (ss.67-71), Notabene Yayınları, 2. Baskı.
- FAO, (2012), The State of Food and Agriculture 2012. <http://www.fao.org/docrep/017/i3028e/i3028e.pdf>, Erişim tarihi:20.03.2013.
- FAO, (2015), World Food Situation, http://www.fao.org/worldfoodsituation/en/?utm_source=faohomepage&utm_medium=web&utm_campaign=featurebar, Erişim tarihi: 09.05.2015.
- FAO Türkiye, (2014), FAO Turkey Country Profiles, http://faostat.fao.org/CountryProfiles/Country_Profile/Direct.aspx?lang=en&area=223, Erişim tarihi:07.05.2015.
- Friedmann, Harriet, (1993), The Political Economy of Food: a Global Crisis, New Left Review 1/197, January-February 1993, <http://newleftreview.org/1/197/harriet-friedmann-the-political-economy-of-food-a-global-crisis>, Erişim tarihi:20.03.2013.
- Ghosh, Jayati, (2010), The Unnatural Coupling: Food and Global Finance, Journal of Agrarian Change. 20 (1), 72-86.
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, (2013), Structural Changes and Reforms on Turkish Agriculture 2003-2013, Ankara.
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü, (2014), BÜGEM Faaliyetleri, Kasım 2014, Ankara.
- Hawkes, Corinna ve Murphy, Sophia, (2009), An Overview of Global Food Trade. içinde Corinna Hawkes, Chantal Blouin, Spencer Henson, Nick Drager, Laurette Dubé (Ed) Trade, Food, Diet and Health: Perspectives and Policy Options (pp.16-35). Wiley-Blackwell.
- Kalkınma Bakanlığı, (2015), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, www.kalkinma.gov.tr, Erişim tarihi:07.05.2015.
- Keyder, Çağlar, Yenal Zafer, (2013), Bildiğimiz Tarımın Sonu Küresel İktidar ve Köylülük, İletişim Yayınları.
- Lang, Tim, (2010), Crisis? What Crisis? The Normality of the Current Food Crisis. Journal of Agrarian Change. 10 (1), 87-97.
- Oya, Carlos, (2007), Kalkınmakta Olan Ülkelerde Çiftçilere Sopa ve Havuç: Kuramda ve Uygulamada Tarımsal Neoliberalizm, içinde Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (Ed.), Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki (ss.213-225). Yordam Kitap.
- Oya, Carlos, (2011), Agriculture in the World Bank: Blighted Harvest Persist, içinde Bayliss, Kate ve Fine, Ben ve Van Waeyenberge, Elisa, (Ed.), The Political Economy of Development. The World Bank, Neoliberalism and Development Research (pp.146-187). London: Pluto Press.
- Oyan, Oğuz, (2013), Tarımda Bağımlılık Yolu, <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/oguz-oyan/tarimda-bagimlilik-yolu-65465>, Erişim tarihi:20.04.2014.
- Oyan, Oğuz, (2015), "Tarımda IMF-DB Gözetiminde 2000'li Yıllar", içinde Necdet Oral (Ed.), Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politikleri 1923-2013 (ss.111-131), Notabene Yayınları, 2. Baskı.
- Reardon, Thomas., C.P.Timmer vd. (2005), The Rise of Supermarkets in Africa, Asia and Latin America. American Journal of Agricultural Economics. 85 (5), 1140-1146.
- Şengül, Haydar, Sarıbal Orhan, (2015), "Makro-Ekonomik Göstergelerle Türkiye Tarımı", içinde Necdet Oral (Ed.), Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politikleri 1923-2013 (ss.131-159), Notabene Yayınları, 2. Baskı.
- Tahsin, Emine, (2014), "21.yy'da Tarım Ve Kalkınma Sorununa Bakmak", içinde Devrim Dumudağ, Ahmet Faruk Aysan (Ed.), Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar (ss.185-209), İmge Yayınevi.
- TCMB Enflasyon Raporu, (2015), TCMB

- Enflasyon Raporu 2015-1, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2015/Enflasyon+Raporu+2015-1/>, Erişim tarihi:09.05.2015.
- Timmer, C. P., (2002), Agriculture and Economic Development, içinde B. Gardner ve G. Rausser, Handbook of Agricultural Economics (pp.1488-1546), Vol. 2., Elsevier.
- Timmer, C. P., (2006), Agriculture and Economic Growth, içinde David Alexander Clark (Ed.), The Elgar Companion To Development Studies (pp.5-9), Edward Elgar, USA.
- Wise, Timothy ve Sophia Murphy, (2012), Resolving the Food Crisis Assessing Global Policy Reforms Since 2007. <http://www.ase.tufts.edu/gdae/Pubs/rp/ResolvingFoodCrisis.pdf>, Erişim tarihi: 20.03.2013.
- Wise, Timothy, (2013), The Damaging Links Between Food, Fuel and Finance: A Growing Threat to Food Security. <http://www.ase.tufts.edu/gdae/Pubs/rp/GC59Apr13Wise.pdf>, Erişim tarihi: 08.03.2013
- 2 Gıda rejimi, gıdanın uluslararası ilişkiler açısından tanımlanması anlamında kullanılmaktadır. Uluslararası gıda rejimi devletler arasındaki güç dengeleri, ulusal lobiler, çiftçiler, köylüler ve de sermayenin tercihlerini yansıtır. Gıda rejimini belirleyen kurallar ulusal düzenlemeler ile ithalat kontrolleri ile ihracat sübvansiyonlarını, ulusal ölçekte çiftçilik programlarının yönetimini içermektedir (Bernstein,2009: 93). İkinci gıda rejimi İkinci Dünya Savaşı sonrası ile 1973 arası dönemi kapsamaktadır (Friedmann, 1993).
- 3 Genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) organizmanın gen diziliminin değiştirilmesi ya da gen aktarımı ile kendi doğasında bulunmayan bir özellik kazandırılmasıyla oluşan ürünlerdir.
- 4 Bkz. <http://www.triplecrisis.com/>
- 5 Guardian gazetesi 2002 ve Şubat 2008 arasında gıda fiyatlarındaki artışın yüzde 45'inden biyoyakıtların sorumlu olduğunu ileri sürmektedir. Etanol için mısır üretiminin dünya mısır fiyatlarını yüzde 70 oranında artırdığı, ABD'nin tarım politikasının fiyat artışlarından yüzde 65 oranında sorumlu olduğu belirtilmektedir. 2008'in üç çeyreğindeki gıda fiyatlarındaki yüzde 140 oranındaki artıştan ABD ve AB biyoyakıtlarının sorumlu olduğu ifade edilmektedir.

sonnotlar

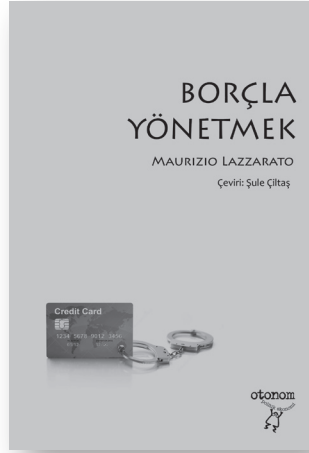
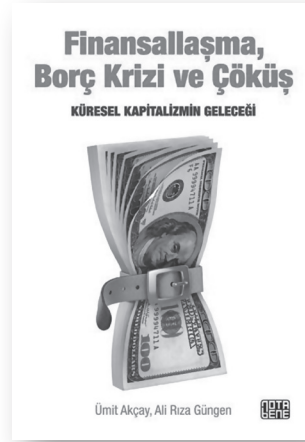
- 1 Uluslararası gıda rejimi ile uluslararası tarım fiyatları ile ilgili bölüm yazarın "21. yy'da Tarım Ve Kalkınma Sorununa Bakmak", başlıklı makalesinden alıntılanmıştır.

Kitap Tanıtımı

Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş

Ümit Akçay, Rıza Güngen

Kriz döneminde birçok coğrafyada görülen grevler, isyanlar ve toplumsal kalkışmalar geleceğin rotasını daha adil bir sisteme doğru çevirmeyi henüz başaramadı. Kapitalizm daha fazla eşitsizlik ve yıkım vaat ediyor. Dünya ekonomisi ve Türkiye'nin yakın dönem geleceğine dair öngörülerin de yer aldığı bu çalışma, yaşanan dönüşümün "daha fazla neoliberalizm" şeklinde özetlenebilecek bir içeriğe sahip olduğu tespitinde bulunurken okuyucu için son altı yıldır içinden geçtiğimiz krizin bütünlüklü bir resmini çiziyor.

Borçla Yönetmek

Maurizio Lazzarato

Her yanımızı kuşatan bir borç ilişkisiyle yaşıyoruz. Devlet borçlarından, kamu borçlarından, şirket borçlarından, bireysel borçlardan söz edilip duruyor. Üstelik tüm bu borçlar ödendiğinde hiçbir sorun kalmayacakmış, ekonomi düzlüğe çıkacakmış gibi tezler savunuluyor. Bunun tam tersini iddia eden Lazzarato, tam da borç ilişkisi ekseninde Nietzsche, Foucault, Marx, Deleuze ve Guattari'yi yeniden yorumlayarak, borcun bir iktidar dispozitifini nasıl kurulup işletildiğini tartışmaya açıyor. Borç ilişkisinin ekonomik değil, paranın toplumsal gücünden gelen politik bir ilişki olduğunu, finans sermayenin hâkim olduğu bir değerlendirme sürecinin temel ilişkisi haline geldiğini ve asla reforme edilemeyeceğini, geri döndürülemeyeceğini iddia ediyor.

Emeğin hapishanesi artık fabrikalar ve ücret ilişkisi değil, bankalar ve borç ilişkisi. Lazzarato'ya göre, eskiden grevlerle firar ettiğimiz bu hapishane-den, şimdi borcu reddederek firar etmenin zamanı!

Borç Kiskacında Emek

Elif Karaçimen

Marksist ekonomi politik açılarından, kapitalizmin son kırk yıldaki dönüşümünü en iyi anlatacak terim finansallaşmadır. Günümüz kapitalizmi, finansal işlemler hacminin hızla artması ya da finansın politikaya etkisinin genişlemesinden çok daha fazlasını kapsayacak şekilde finansallaşmıştır. Finansallaşma, aynı zamanda, sınai ve ticari işletmelerin idaresindeki dönüşümü, bankalar ve diğer finansal kurumların faaliyetlerindeki değişimi ve çok daha çarpıcı olarak bireylerin ve hanehalklarının finansal faaliyetlere giderek artan katılımlarını da beraberinde getirmiştir.

Elif Karaçimen'in çalışması finansallaşma yazınına önemli bir katkı yapmaktadır. Yazar, hem mülakatlardan hem de niceliksel analizden oluşan itinalı bir araştırma yoluyla, Türkiye'de belli bir kesim ücretli çalışan üzerinden borçlanma eğilimlerini belgelemektedir.

-Costas Lapavitsas-

Kitap Tanıtımı

Sosyal Hizmet ve Öteki - Disiplinlerarası Yaklaşım Yayına Hazırlayanlar: Pinar Akkuş & Özgür Başpınar Aktükün

Bugün dünyanın birçok bölgesinde yaşanan savaşların ve dünya haritasının geneline yayılan yoksulluğun, toplumsal ve bireysel yaşamda yarattığı çözümlenin en acımasız sonuçlarını görüyoruz. Bu sonuçları değerlendirebilecek yeterli veriye de artık sahibiz. Ne yazık ki toplumsal ve bireysel alanda yaşanan bu tahribatı kökten ortadan kaldıracı müdahale araçlarının bir çoğundan mahrum olduğumuz gerçeği de önümüzde duruyor.

Tüm dünyada egemen olan piyasacı/rekabetçi ve kar amacı güden işletmecilik yaklaşımının, kamunun her alanında etkin kılınmaya çalışılması, dezavantajlı gruplara hizmet vermekle yükümlü olduğu düşünülen "sosyal hizmetler"i kaçınılmaz olarak çok daha büyük sorunlarla karşı karşıya bırakıyor. Bu durum özellikle sosyal hizmet alanında hizmet alan kişileri ve bu hizmeti vermeye çalışan işçileri/memurları olumsuz etkilerken, henüz daha kuruluş aşamasında olan bu alanı da baştan deforme ediyor.

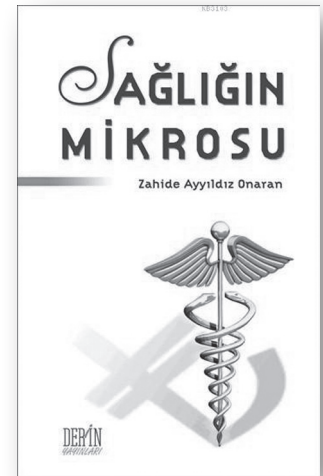
Türkiye gibi sosyal devlet uygulamalarının yeterince gelişmediği ülkelerde bahsettiğimiz bu süreçlerin etkileri daha da yıkıcı olarak karşımıza çıkıyor. Dünyanın gelişmiş demokrasi birikimine sahip bölgelerinde, uzun yıllar süren mücadeleler sonucunda, sistemden kaynaklanan sorunlara çok daha profesyonel bir bakış açısıyla ve farklı araçlarla müdahale edilerek, dezavantajlı grupların sisteme yeniden entegre edilmesinde çok daha etkili olunabilmektedir.

Sağlığın Mikrosu

Zahide Ayyıldız Onatan

Toplumda yaşanan olayları doğru analiz edebilmek için herkesin az ya da çok iktisat bilgisine sahip olması gerekmektedir. Sağlık sektörü her unsuru ile toplum üstünde önemli etki yaratır. Bu etki ekonomi ve sağlık ilişkisiyle güçlenecektir.

Sağlığın Mikrosu; Ekonomiyle tanışmak isteyenler özellikle de sağlık sektöründe yer alanlar için iktisadın mikro temel konularını örneklerle anlatmaktadır. Tüm örnekler sağlık sektörü temel alınarak verilmeye çalışılmıştır. (Tanıtım Bülteninden)

iktisat dergisi OKUNUR!

ESKİ SAYILAR DA OKUNUR

“EDİNEBİLECEĞİNİZ SAYILAR” hakkında bilgi almak için lütfen irtibata geçiniz.

sayı konu

- 436AVRASYA'DA YENİ DENGELER
437DEĞİŞEN TOPLUM – DEVLET – SINIF İLİŞKİLERİ
438FİNANSAL LIBERALİZASYON; BÜYÜME Mİ, KRİZ Mİ?
439MERKEZİ YÖNETİM YERELLEŞİYOR MU?
440CUMHURİYET'İN 80 YILI
441-444ÇALIŞMA HAYATI YENİDEN DÜZENLENİYOR
445-450CUMHURİYET'İN 80. YILINDA YURT VE DÜNYA
451PAUL SWEEZY'NİN ARDINDAN
4521980'DEN GÜNÜMÜZE SANAYİLEŞME
453HOMO ECONOMICUS
454TÜRKİYE-AB: BİR İLİŞKİNİN ANATOMİSİ
455GELİŞMENİN EKONOMİK SORUNLARI
456İKTİSAT'TA GEÇEN 40 YIL
457-458YENİDEN ŞEKİLLENDİRİLEN DÜNYA VE TÜRKİYE
459-460KÜRESEL DÜZENDE DÜNYA EKONOMİSİ
461-462ELEŞTİREL İKTİSATÇILARIN GÖZÜNDEN İKTİSAT VE TÜRKİYE
463-468ARSADAN BORSAYA FUTBOL
469KADIN GÖZÜYLE YENİDEN BAKMAK
470-471ENFLASYON HEDEFLENMESİ
472-476İKTİSAT VE YOKSULLUK
477TARIMDA SANCILI DÖNÜŞÜM
478SOSYAL GÜVENLİKTE DERİN DÖNÜŞÜM
479-480TASFİYENİN ARDINDAN SOSYAL POLİTİKA
481-482İKTİSAT EĞİTİMİNDE 70 YIL
483-484SEÇİME GİDERKEN AKP İKTİDARI
485-486BANKALAR, BİRİKİM VE YOLSUZLUK
487SİYASAL YELPAZE YENİDEN ŞEKİLLENİYOR
488-489TÜRKİYE'NİN GELECEĞİNİ DÜŞÜNMEK
490İKTİSADİ DÜŞÜNENCİNİN TARİHİNE BAKMAK
491KÜRESELLEŞME, GÖÇ, SOSYAL POLİTİKA
492-4932007'DEN 2008'E TÜRKİYE'Yİ KONUŞMAK
494-495ÜRETİMİN VE EMEĞİN DEĞİŞEN YAPISI 1
496-497GEÇMİŞTEN GELECEĞE TÜRKİYE VE DÜNYA

sayı konu

- 498ÜRETİMİN VE EMEĞİN DEĞİŞEN YAPISI 2 VE GREV
499SERMAYE BİRİKİMİ AÇISINDAN KENTSEL DÖNÜŞÜM
500BİRİKİM VE YEREL SİYASET
501KRİZİ KONUŞUYORUZ
5021908'İ YENİDEN DÜŞÜNMEK
503-504-
505KRİZİN NERESİNDEYİZ ? KRİZİN DEĞİŞİK YÜZLERİ
506-507PİYASA KRİZ VE KENT
508-509-
510SU, KAPİTALİZMİN KISKACINDA
511-512TAŞLAR YERİNDEN OYNARKEN 2010 TÜRKİYE'SİNDE SİYASET EKONOMİ KURUMLAR
513SOSYAL HAKLAR ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNMEK
514LİBERAL MUHAFAZAKAR POLİTİKADA KADIN
515-516SEÇİME DOĞRU TÜRKİYE'DE SİYASET
517-518GEÇMİŞİN MİRASI GELECEĞİN BEKLENTİSİ ARASINDA TÜRKİYE
519SON DÖNEM KALKINMA TARTIŞMALARI, DEĞİŞEN DÜNYA DEĞİŞEN PARADİGMALAR
520TÜRKİYE DEĞİŞİYOR
521YÜZYILIN BAŞINDA DEĞİŞİMİN KRİZİ: GERÇEKLER, OLANAKLAR, SINIRLAR
522MALİYE MÜŞTEREKLERDEN BAKMAK
523BİTMEYEN KRİZ
524CUMHURİYET'İN 90. YILINDA EKONOMİ, TOPLUM, SİYASET
525KAOS GÜNLERİNDE “YEREL” SEÇİM
526ÇAĞDAŞ SANAT VE SERMAYE
527GERÇEĞİN PEŞİNDE 50 YIL
528TÜRKİYE'DE İKTİSAT VE SİYASET: BÜYÜME, BÖLÜŞÜM VE DEMOKRASİ
529NAİL SATLIGAN'I HATIRLAMAK - MARKSİZM, KRİZ VE GELECEK

GALİPDEDE CADDESİ BİRLİK APARTMANI NO: 24/1 34420 TUNEL-BEYOĞLU-İSTANBUL

TEL. : 0212 252 61 30 – 292 60 64 FAKS: 292 60 85 E-MAIL: iktisatdergisi@gmail.com

ABONELİK FORMU

Ad Soyad:

Adres:

TC Kimlik No:

Telefon / Faks:

Abone bedeli tutarı:

.....Bankası'na yatırdım, makbuz fotokopisi ektedir.

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisadi İşletmesi

Garanti Bankası Harbiye Şubesi

HESAP NO: 078-6299680

IBAN: TR93 0006 2000 0780 0006 2996 80

Nakit ödemek istiyorum.(İstanbul için geçerlidir.)

Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

Visa Master - Euro Card Diners Club

Kredi Kartı No:

Son Kullanma Tarihi:

Kart Sahibi:

İmza:

İFMC Tel : (0212) – 252 61 30

İFMC Faks : (0212) – 292 60 85

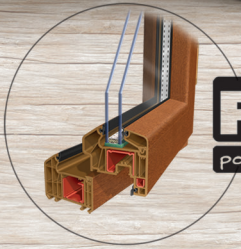
Yıllık abonelik bedeli 60 TL.

İFMC Üyeleri, öğrenci ve öğretim üyeleri için 50 TL.

Mimarlık; ayrıntılardan bütüne,
bilgiden tasarıma ulaşma sanatıdır.

Her tasarım, her teknoloji,
her kalite denetimi hayat içindir.

PO 75
ER
powered for innovative windows

75 mm profil genişliği, 3 mm et kalınlığı ve
6 odacıklı profil tasarımı ile mükemmel ısı ve ses yalıtımı.

Fıratpen'in en güçlü penceresi.

Altın Meşe

Ceviz

Sedir

Maun

Budaklı Meşe

Gri

Antrasit

Antik Ceviz

Elokso Gri

Rustik Meşe

Saten Gri

Gece Mavisi

Beyaz

Ardiç

Füme

Kestane

Koyu Yeşil

Krem

Fındık

Metalik Gri

Gümüş Gri

Siyah

FIRATPEN

peneskop

firatpen.com.tr

f / Fıratpen

t / firatpenTR

YALNIZ DEĞİLSİN BU YOLDA TEB HEP YANI BAŞINDA

*KOBİ'lerin büyüme yolunda en büyük destekçisi yine TEB.
Bu yolda, finansal desteğin yanında KOBİ'lerin danışman bankası olarak, TEB KOBİ TV,
TEB KOBİ Akademi ve TEB KOBİ Danışmanlarıyla KOBİ'lere destek veriyor.
TEB'le KOBİ'ler büyüyor, ekonomi güçleniyor.*

YANLARINDA TEB DESTEĞİ
GÜÇLÜ KOBİ
GÜÇLÜ EKONOMİ

#guclukobi

[/tebkobi](#) | [/tebkobi](#)
www.tebkobitv.com | [/tebkobi](#)

TEB

teb.com.tr / 444 0 832